

Enciklopedika u Srbiji: u traganju za zavodom

Mirko Mlakar

Fakultet filozofije i religijskih znanosti Sveučilišta u Zagrebu
m.mlakar@ffrz.hr

SAŽETAK: Razvoj glavnoga dijela enciklopedike u Srbiji, onoga na srpskom jeziku, u ovome je radu predstavljen kroz izdavačka poduzeća i druge organizacije, poput kulturne ustanove Matice srpske, koje se bave proizvodnjom enciklopedičkih djela. Enciklopedičko stvaralaštvo u Republici Srbiji samo je djelomice praćeno institucionalizacijom, premda se od početka XXI. stoljeća, primjerice iz javnoga poduzeća Službeni glasnik, javljaju ideje o osnivanju enciklopedijskoga zavoda, u pravilu po uzoru na Leksikografski zavod u Zagrebu. U članku se razmatraju stajališta i postupci pojedinih poduzeća i ustanova, struke i političkih čimbenika u vezi sa središnjom enciklopedičkom institucijom. Autor ne samo da nudi elemente za ocjenjivanje rada pojedinih institucija i nekih važnijih enciklopedičkih djela, poglavito *Vojne enciklopedije* (prvo izdanje 1958–69., drugo 1970–76), nego se dotiče i nekih općih metaleksikografskih i bibliografskih pitanja. Već zbog tipa djelatnosti i izdanja organizacija o kojima piše u ovom radu, autor ulazi i u područje srpske jezične leksikografije.

Ključne riječi: *enciklopedika; Srbija; enciklopedijski zavod; organizacija; srpska leksikografija; nakladništvo; Vojna enciklopedija; Matica srpska; Službeni glasnik; metaleksikografija; bibliografija; srpski jezik*

1. Uvod

U *Bibliografiji srpskih enciklopedija i leksikona* (2014) Dejan Vukićević zabilježio je (osnovne) podatke nešto više od 1500 bibliografskih jedinica koje su od XIX. do XXI. stoljeća nastale na teritoriju Srbije (u današnjim granicama, uključujući Kosovo). Bibliografija sadržava 1675 jedinica, ali s 1517. zapisom počinje »Dodatak« s produkcijom izvan Srbije.¹ U tome je dijelu publikacije riječ o radovima koji su, prema Vuki-

¹ Vukićević, Dejan, *Bibliografija srpskih enciklopedija i leksikona*, Beograd, Zavod za udžbenike, 2014., str. 125–135. O Vukićevićevoj knjizi – koja se u sljedećim bilješkama navodi kao *Bibliografija leksikona* – šire je pisano u članku kojemu je ova studija nastavak ili parnjak: Mlakar, Mirko, Srpska enciklopedika u Srbiji, *Studia lexicographica*, 2017., 21, str. 10–13, 31–32, 34–35 i na drugim mjestima. Inače, zapisi o većini djela koja se spominju u ovome radu nalaze se u *Uzajamnoj bibliografsko-kataloškoj bazi podataka COBIB.SR*, odnosno na stranicama *Virtualne biblioteke Srbije* (<http://www>).

ćeviću, plodovi autora srpskoga podrijetla ili se bave srpskim velikanima (Petar II. Petrović Njegoš, Ruđer Bošković). Gotovo polovica jedinica »Dodatka« odnosi na se sveščice i sveske *Narodne enciklopedije srpsko-hrvatsko-slovenačke*, urednika Stanoja Stanojevića (1874–1937),² koja je, s natpolovičnom većinom suradnika iz Beograda, u Zagrebu izdavana u latiničnom i ćirilichnom nizu.

Što se tiče pisma, na teritoriju koji je Srbija obuhvaćala do Prvoga svjetskog rata začetci su enciklopedike (također enciklopedistike) isključivo na ćirilici, kao što se, uostalom, godišnja proizvodnja latiničnih knjiga u Kraljevini mogla izbrojati na prste jedne ruke. Ćirilichni su počeci i srpske enciklopedike u Ugarskoj, pri čemu nije riječ samo o tome da je do 1918. godine Vojvodina bila u sklopu Austro-Ugarske. Na tome je pismu 1834. godine u Budimu objavljen i *Mladi(j) Serb(lj)in u vsemirnom carstvu* kulturno-politički angažiranoga srpskopравoslavnog svećenika Pavla Stamatovića (1805–1864), prvi rad na srpskom jeziku koji se može smatrati enciklopedičkim djelom u modernom smislu.³ Tih stotinjak stranica alfabetski poredanoga niza natuknica napisano je prije prihvaćanja reformi jezika, pravopisa i slovopisa (tj. grafije) kojih je glavni promicatelj bio Vuk Stefanović Karadžić, autor u Beču tiskanoga *Srpskog rječnika* (prvo izdanje 1818., drugo 1852).

Latinica, koja ulazi u javnu upotrebu u doba Srbije kao dijela južnoslavenske kraljevine, u republikanski uređenoj Jugoslaviji preuzima primat (ne i u službenoj upotrebi), što se održava i u razdoblju Srbije kao samostalnih republika. Prema tablici u jednoj studiji, od 369 knjiga objavljenih u Beogradu 1911. godine, na ćirilici nisu samo tri, da bi 1931. postotak ćirilichnih knjiga iznosio 89%, 1951. godine 69%, 1971. godine 44%, 1991. godine 41%, 2001. godine 48% i 2011. godine 43%. Udio ćirilice u knjigama izdanim 2011. u Novom Sadu, Kragujevcu i Nišu iznosio je 49, 71 i 50%.⁴ Od 55 enciklopedičkih jedinica objavljenih 2011. godine, latinična je 31, ali je uključen i latinični II. svezak *Leksikona podunavskih Hrvata – Bunjevaca i Šokaca*.⁵ Pet godina

vbs.rs/cobiss/). Elektroničkim je izvorima pristupljeno 21. XII. 2018. godine, osim ako nije drugačije označeno.

² Godine rođenja i smrti, ako se do njih uspelo doći, označene su samo za osobe neposredno povezane sa srbijanskom enciklopedikom.

³ Mlakar, Srpska enciklopedika u Srbiji, str. 20 i 41.

⁴ Broj knjiga na štokavskom jeziku štampanih ćilichkim pismom, zaprokol.org.rs/wpcontent/uploads/2015/02/Cirilica-statistika-knjige.xls, u: Stefanović, Siniša, Pregled položaja srpske ćirilice u kulturi i javnoj komunikaciji: (Prelazni izveštaj prve faze istraživanja), Beograd (Zavod za proučavanje kulturnog razvitka), 2014. (http://zaprokol.org.rs/wp-content/uploads/2015/01/cirilica_kao_standard_u_sr-biji.pdf)

⁵ Izračun na temelju: *Bibliografija leksikona*, str. 113–117. Inače, u osnovnom se tekstu rada ne označava pismo publikacija koje se navode, a već je vidljivo da su u bilješcima (tj. fusnotama) referencije na izvornom pismu, što znači da će se razlikovati članci koje su objavili beogradski listovi *Blic*, *NIN*, *Večernje novosti*, *Vreme* itd.

prije toga, kad je, prema navedenoj bibliografiji, zabilježeno ravno sto jedinica, bilo je 56 ili 57 ćirilčnih radova,⁶ a udjel bi toga pisma bio malo veći da bibliograf u sadržaj 2006. godišta nije uvrstio i dva sveska *Leksikona podunavskih Hrvata*. Ta je edicija – koja, i po *Virtualnoj biblioteci Srbije*, izlazi na hrvatskom (standardnom) jeziku i na (hrvatskoj) latinici – srbijanski subjekt, ali po jeziku, pripadnosti autora, ciljanoj publici te tematici odnosno kontekstu nije dio srpske enciklopedike.

Vukićević u predgovoru piše da se odlučio bibliografijom obuhvatiti enciklopedička djela na srpskom jeziku objavljena na tlu današnje Srbije.⁷ Jedinice enciklopedija, leksikona, enciklopedijskih rječnika, pojmovnika i sličnih publikacija rasporedio je po godinama izdavanja i unutar njih po azbučnom redu naslova ili autora djela, a ponuđena su i dva kazala: autora i naslova. Kako je enciklopedička (enciklopedistička) djelatnost u Srbiji generalno pojava najnovijega doba, pokazuje i to što su dvije trećine toga korpusa nastale u posljednjih dvadesetak godina (s obzirom na 2013. kao završnu u toj bibliografiji). Konkretno, u 1993. godini prvi je zapis o 499. jedinici, a 1994. počinje s brojem 512.⁸ *Suvremenost* ili *današnjost* srbijanske enciklopedijsko-leksikonske leksikografije na svoj način potvrđuje i dopuna bibliografije objavljena u *Bibliografiji srpskih rečnika* (2016). Vukićević u predgovoru piše da je u međuvremenu »otkriveno« 67 jedinica koje pripadaju enciklopedici, a pregledom tih naknadno pronađenih jedinica vidi se da ih je samo deset nastalo prije 1993. godine.⁹

U (prez)imskim kazalima navodi se gotovo 2000 osoba¹⁰ koje se pojavljuju u zapisima bibliografskih jedinica,¹¹ pri čemu su kod grupa, primjerice prevoditelja ili članova redakcija, zabilježene samo osobe koje su zapisane kao prve. Navedeni su Voltaire (François-Marie Arouet), autor *Filozofskoga rečnika*,¹² James Joyce kao glavi junak leksikona *Džejms Džojs od A do Ž: osnovni pojmovi o životu i radu* (2006), Mir-

⁶ *Bibliografija leksikona*, str. 83–91; i Mlakar, *Srpska enciklopedika u Srbiji*, str. 8–9 (bilješka).

⁷ Vukićević, Dejan, O *Bibliografiji srpskih enciklopedija i leksikona*, u: *Bibliografija leksikona*, str. 10.

⁸ *Bibliografija leksikona*, str. 49 i 50.

⁹ Vukićević, Dejan, O *Bibliografiji srpskih rečnika*, u: isti, *Bibliografija srpskih rečnika*, Beograd, Narodna biblioteka Srbije, 2016., str. 9; i izračun na temelju: Vukićević, *Dopuna Bibliografije srpskih enciklopedija i leksikona*, u: *Isto*, str. 315. Knjiga u nastavku bilješki postaje *Bibliografija rečnika*, naslovi predgovora skraćuju se na O *Bibliografiji leksikona* i O *Bibliografiji rečnika*, a naslov dijela rječničke bibliografije s enciklopedičkim jedinicama postaje *Dopuna Bibliografije*.

¹⁰ U pravilu veće se brojeke zaokružuju, poglavito kad je riječ o broju stranica enciklopedičkih djela.

¹¹ Izračun na temelju: Регистар имена, u: *Bibliografija leksikona*, str. 137–149. i *Registar imena Dopune*, u: *Bibliografija rečnika*, str. 321–322.

¹² Za *Dictionnaire philosophique* naveden je samo prijevod koji je 2009. objavila beogradska Edicija na latinici (*Bibliografija leksikona*, str. 103) te su i u »Dopuni« previdena ćirilčna izdanja Matice srpske iz 1973. i 1990. godine. Inače, prvo je (pravo) filozofsko enciklopedičko djelo na srpskom jeziku sastavio Svetislav Marić (1895–1973) čiji je *Filozofski rečnik* iz 1932. fototipski izdan 1991. i 2004.

cea Eliade kao (su)autor *Vodiča kroz svetske religije* (1996), ilustratori enciklopedičkih jedinica koje su prevedene itd. – ali su tu, naravno, i stotine srbijanskih suradnika, uključujući urednike izdanja, stručne konzultante, autore dopunskih ilustracija i druge suradnike. Uz prevoditelje, koji su, poput Vojina Ančića (1945–2012), znali biti i priređivači i urednici enciklopedičkih izdanja, češće se spominju, primjerice, Aleksandar Kostić (1893–1983), gotovo neizbježan u medicinskoj enciklopedici; Oto Bihađli-Merin (1904–1993), glavni urednik *Male enciklopedije Prosveta* u više izdanja i suautor *Enciklopedije naivne umetnosti sveta* (1984), Dušan Popov (1930–2012), medijski profesionalac koji je uredio *Enciklopediju Novog Sada*, rekordnu po broju svezaka, i redaktorica Milica Bujas.¹³ Već brojnost obnašatelja poslova na suvremenom imalo složenijem enciklopedičkom projektu upućuje na organizaciju ili barem na potrebu za njom.

Organizacija je svjesno udruživanje ljudi kojima je cilj odgovarajućim sredstvima ispuniti zadatke s najmanje napora; bilo koji oblik grupne povezanosti; skupina ljudi koji rade zajedno kako bi ostvarili zajedničke ciljeve; podjela posla u logične i koordinirane jedinice.¹⁴ Termin se upotrebljava za označavanje kako procesa tako i rezultata organiziranja, institucije te znanstvene discipline, pri čemu je važno razlikovati organizaciju kao aktivnost od organizacije kao institucije, a organizacija kao proces i kao rezultat toga procesa uvijek je neki red pa je organizacija »sinonim za stabilnost i red u sustavu«.¹⁵ U filozof(ij)skom se priručniku organizacija (od latinskoga *organum*, iz grčkoga *ὄργανον*: oruđe) definira kao sustavna povezanost elemenata u funkcionalnu cjelinu i proces kojim se takva povezanost ostvaruje i ustrojava te stoji da se organizacija sociološki određuje kao »društveno kolektivno tijelo« – a ono je »ustaljena i uređena skupina osoba« okupljenih oko nekoga političkog, kulturnog, ekonomskog ili drugog programa – nastalo radi ostvarivanja niza ciljeva.¹⁶ Organizacija omogućuje obavljanje zadataka koje donosi (izvanjski) razvitak i istodobno postavljanje sve većih ciljeva.¹⁷

U ovome se radu organizacija shvaća najšire, u svojevrsnom kontinuumu od svrhovite djelatnosti do trajne strukture. Prepletanje organizacije u smislu aktivnosti

¹³ Bujas je suautorica *Bibliografije srpskih nekrologa* (1998), publikacije nastale na temelju ranih faza rada na *Srpskom biografskom rečniku*.

¹⁴ *Leksikon menedžmenta*, urednici Fikreta Bahtijarević-Šiber i Pere Sikavica, Zagreb, Masmedia, 2001., str. 373.

¹⁵ Isto. Vidi *Ekonomski leksikon*, glavni urednik Zvonimir Baletić, Zagreb, Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Masmedia, 1995., str. 627., i *Poslovni rječnik*, 3. (dopunjeno) izd., ur. Pero Jurković i drugi, Zagreb, Masmedia, 1995., str. 390–391.

¹⁶ *Filozofski leksikon*, gl. ur. Stipe Kutleša, Zagreb, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2012., str. 849.

¹⁷ K[avčić], B[ogdan]. Organizacija, u: *Sociološki leksikon*, gl. redaktori Radomir Lukić i Miroslav Pečujlić, Beograd, Savremena administracija, 1982., str. 427.

i u smislu institucije može se pretpostaviti, među ostalim, iz tvrdnje povjesničara Vasilija Krestića da je »jedino pitanje o kojem su vođene ozbiljne rasprave« bilo je li za izradu *Srpske enciklopedije* potrebno osnivati zavod ili Matica srpska i Srpska akademija nauka i umetnosti (SANU) i same mogu izrađivati to djelo.¹⁸

Nastavak rada, njegovo drugo poglavlje, pregled je izrastanja srbijanske enciklopedijske leksikografije do smjene tisućljeća, konkretno do kraja socijalizma odnosno *šestokrake* federacije, pri čemu je naglasak na organizacijama s jedinicama bilo kojega ranga i opsega enciklopedičkih i njima srodnih poslova, a koje autor naziva i *pogonima*. Treće se poglavlje, naslovljeno »Suvremene organizacijske jedinice«, bavi ustanovama i poduzećima koji su u dosadašnjem tijeku XXI. stoljeća zaduženi za najvažnije ili važne (*nacionalne*) projekte ili su veći enciklopedički nakladnici. U tome se poglavlju vidi kako se iz nekih proizvodno-izdavačkih subjekata pokazuje volja za enciklopedijskim (tj. enciklopedičkim) zavodom, a četvrto je poglavlje prikaz stajališta i postupaka visokopozicioniranih pripadnika enciklopedičke scene te političkih čimbenika u vezi sa zavodom kao središnjom institucijom te se daju naznake o općem stanju struke i znanstvene discipline. I prije petoga, zaključnog poglavlja, rad se dotiče nekih općih metaleksikografskih pa i bibliografskih pitanja.

Istraživanje je bilo usredotočeno na srbijanske predmetne rječnike na srpskom jeziku koji su namijenjeni odraslima, što znači da je enciklopedika za djecu i mladež u drugom planu. S druge strane, već zbog tipa poslova i izdanja većine pogona o kojima se govori u ovoj studiji, ona se ne bavi samo enciklopedičkom granom (*krilom*) opće ili leksikografije u širem smislu nego ulazi i u prostor jezičnoga rječničarstva. Ponuđeni su elementi za ocjenjivanje nekih važnijih djela nastalih u Srbiji, pri čemu je posebna pozornost posvećena *Vojnoj enciklopediji* i organizaciji koja ju je stvorila. Velik dio rada bavi se aktualnim, još nezavršenim procesima i podrazumijeva korištenje dnevnih novina i drugih medija kojima je glavna svrha (pronalaženje i/ili) brzo prenošenje informacija široj javnosti.

2. Starije organizacijske jedinice

U *Pomeniku znamenitih ljudi u srpskoga naroda novijega doba*, knjizi iz 1888. godine koja je 1901. dobila *Dodatak*, Milan Milićević (1831–1908) o ukupno gotovo 550 osoba daje »podatke koji su više stvar romana« jer se i sam osjećao više književnikom nego povjesničarem,¹⁹ tj. enciklopedičkim djelatnikom. Uz navedeni prvijenac srpske bio-

¹⁸ Krestić, Vasilije Đ., O srpskoj enciklopediji, *Letopis Matice srpske*, 487, 1–2, 2011., str. 171.

¹⁹ Đoković, Milan, Milan Đ. Milićević i njegovo delo, u: Milićević, Milan Đ., *Pomenik*, skraćeno izdanje *Pomenika znamenitih ljudi* [...] priredio Milan Đoković, Novi Sad, Matica srpska i Beograd, Srpska književna zadruga, 1971., str. 18.

grafske leksikografije, vrlo plodni Milićević sastavio je, primjerice, i *Kneževinu Srbiju* (1876) na gotovo 1300 stranica te više od 500 stanica dodatka pod naslovom *Kraljevina Srbija: Novi krajevi* (1884). Ocjenjuje se da je *Kneževina Srbija* opsegom materijala, (i) danas dragocjenoga za povijest, historijsku geografiju i etnologiju, »jedno od najznačajnijih srpskih znanstvenih djela u 19. stoljeću«. ²⁰ Može se reći da je Milićević – koji je postao predsjednik Srpske kraljevske akademije te član takvih institucija u Zagrebu i Sankt Peterburgu – revnim prikupljanjem i osnovnim sistematiziranjem nacionalno-državne građe u prilikama Srbije na kraju XIX. i početku XX. stoljeća djelovao kao inokosni enciklopedički pogon. U to je vrijeme počela i institucionalizacija leksikografije u Srbiji – 1893. godine formiran je *Leksikografski odsek* Srpske kraljevske akademije.

Sto godina poslije osnutka navedenoga odsjeka kao prve organizacijske jedinice u srbijanskoj leksikografiji na srpskom jeziku, počela je izlaziti enciklopedija koja je bila plod elementarno formaliziranoga tima odnosno krhkoga organizacijskog okvira. Inicijator i glavni urednik Dušan Popov oko *Enciklopedije Novog Sada* (*Енциклопедгија Нової Сага*, Нови Сад, 1993–2010. godine; 30 svezaka i knjiga s kazalima) okupio je više od 800 suradnika, od akademika do seljaka (*»paora«*) i kućanica, s kojima je 7000 natuknica obradio na 10 000 stranica (visine 24 cm). ²¹ Udruga građana Novosadski klub, stalni izdavač te enciklopedije, mogla je samo zakupiti sobicu na čijim je vratima pisalo »Redakcija Enciklopedije Novog Sada – dr. Dušan Popov« te mu isplaćivati skromni honorar i još manje dvojici njegovih suradnika. ²²

U Vojvodini je započeto i enciklopedičko djelo koje nije bila označeno *ocem*, pojedincem koji je bio gotovo *alfa i omega* projekta. »Mala grupa kulturnih entuzijasta bez znatnijeg leksikografskog iskustva i institucionalne potpore realizira veliki kulturni pothvat«, prikazujući *Leksikon podunavskih Hrvata – Bunjevaca i Šokaca* napisao je »leksikografski profesionalac koji uživa privilegij rada u velikoj instituciji«, ²³ tj. Leksikografskom zavodu Miroslav Krleža. »Zadivljeni« Slaven Ravlić svjestan je da su institucije »važne, zapravo presudne«, ali pokazuje se kako htijenje da se nešto učini može biti toliko moćno da postupno nadoknadi nedostatke i »rezultira respektabil-

²⁰ Arhiva Milana Đ. Milićevića (<https://www.nb.rs/collections/index.php?id=8116>). Sadržaj *Kneževine* i *Kraljevine*, publikacija s enciklopedijskom (u najširem smislu – pregledno *sveznajućom*) funkcijom, nije složen azbučno nego po tematskim cjelinama (ili *grozdovima*, op.a.): regije i okruzi prikazuju se u strukturiranim (pot)poglavljima s podacima, od osnovnih geografskih do onih o aktualnoj izgradnji mostova, škola i drugih javnih dobara.

²¹ Izdavačka delatnost, <https://sites.google.com/site/novosadskiklubnovisad/izdanja> i Sve o Novom Sadu u 30 tomova (<https://sites.google.com/site/novosadskiklubnovisad/iz-stampe>)

²² Lučić, Aleksandar, Pokretanje Enciklopedije Novog Sada (<https://sites.google.com/site/novosadskiklubnovisad/izdavastvo>)

²³ Ravlić, Slaven, *Leksikon podunavskih Hrvata – Bunjevaca i Šokaca*, sv. IX., *Godišnjak za znanstvena istraživanja*, 2, 2010., str. 352.

nom institucijom«. Zagrebački je leksikograf iznio uvjerenje da *Leksikon podunavskih Hrvata* s devetim sveskom, u kojemu je 2009. godine na 230 stranica izišlo oko 180 članaka na slovo *H*, »postaje njihovom nacionalnom institucijom, ili čvrstom jezgrom institucije koja *Leksikon* objavljuje, što još više obvezuje njegove urednike i suradnike«. ²⁴

Urednička i suradnička volja tražila je organizaciju. Kao »najpogodniji institucionalni okvir« za rad na *Leksikonu podunavskih Hrvata* (prvi svezak tiskan 2004. godine) odabrano je Hrvatsko akademsko društvo iz Subotice, te je u sklopu njegove Sekcije za filozofiju i leksikografiju utemeljen Odbor za leksikon, riječi su glavnoga urednika Slavena Bačića. ²⁵ Poslije je u okviru Hrvatskog akademskog društva, (su)izdavača *Biografskog leksikona Hrvata istočnog Srijema* (2011. godine izdan je prvi i zasad jedini svezak), formirana i samostalna Sekcija za leksikografiju. ²⁶ Ma koliko takva trajn(ij)a struktura bila *meka* (među ostalim, nema ni jednoga profesionalca), zasigurno bi bez toga pokazatelja posvećenosti bilo teže dovršiti započete poslove i ostvariti moguće nove enciklopedičke pokušaje male zajednice Hrvata u Vojvodini i uopće u Srbiji. Odnosno, zacijelo bi dopunjeno izdanje *Enciklopedije Novog Sada*, o kojemu se govori od završetka prvoga izdanja, bilo kvalitetnije da je *redakcija* postala čvršća struktura ili da se moglo prijeći u neku višu, razrađeniju organizacijsku formu. Stotinjak godina prije toga, dakle na početku XX. stoljeća, enciklopedika u Srbiji još nije bila došla do redakcije ili redakcijskoga odbora, niti u smislu skupine od tri-četiri čovjeka stanovito vrijeme povezane na poslovima uobličavanja enciklopedičkoga djela. ²⁷

2. 1. Početci

Da su na početcima uopće srpske i srbijanske enciklopedike na srpskome bili pojedinci vidi se ne samo na primjeru Stamatovića i Milićevića nego i Vladimira Jovano-

²⁴ *Isto*, str. 351–352.

²⁵ Bačić, Slaven, Predgovor prvom izdanju, u: *Leksikonu podunavskih Hrvata – Bunjevac i Šokaca*, 1, 2. izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Subotica, Hrvatsko akademsko društvo, 2008., str. VI.

²⁶ Sekcije (<http://www.had.org.rs/sekcije.php>).

²⁷ Prema prezentaciji Leksikografskoga zavoda u Zagrebu, najorganiziranijega enciklopedičkoga pogona u regiji, u njegovu središnjem dijelu – Leksikografskom odjelu, redakcije su temeljni ustrojstveni oblici u obavljanju leksikografskoga rada, premda se neki projekti izvode izravno u Odjelu. Posljednjih je godina, prema projektima, djelovalo više redakcija (*Proleksis enciklopedija*, *Hrvatska enciklopedija*, *Hrvatski biografski leksikon*, *Enciklopedija Hrvatskoga zagorja*, *Kazališni leksikon*, *Filmski enciklopedijski rječnik*, *Hrvatska tehnička enciklopedija* i dr.), tri su redakcije prema područjima rada (jezična, likovna i kartografska), a u Odjelu su i Odsjek za informatizaciju, kao i nužne pomoćne službe: knjižnica i dokumentacija te korektura (Izvješće o radu Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža za 2014. godinu s financijskim izvješćem, str. 10, http://www.lzmk.hr/images/Dokumenti/Izvjesce_o_radu_Leksikografskoga_zavoda_Miroslav_Krleza_za_2014_godinu.pdf i Izvješće o radu Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža za 2017. godinu s financijskim izvješćem, str. 11, http://www.lzmk.hr/images/Dokumenti/Izvjesce_o_radu_Leksikografskoga_zavoda_Miroslav_Krleza_za_2017_sa_zakljuckom_Vlade_RH.pdf).

vića (1833–1922). Jovanovićev je *one-man show* nedovršeni *Politični rečnik*, u kojemu su od 1870. do 1873. godine u Novom Sadu i/ili u Beogradu u četiri sveska na gotovo 900 stranica objavljene natuknice šest slova srpskoga ćiriličnog alfabeta (*A, B, V, G, D* i *Đ*) iz područja prava, ekonomije, političke filozofije i srodnih disciplina, od kojih su neke još bile u procesu diferenciranja. Budući da su natuknice azbuke od *I* do *F* ostale u rukopisu, znači da je Jovanović, koji je svesrdno vjerovao u trojstvo *znanost, sloboda* i *narod*,²⁸ pripremio veći dio te enciklopedije. Izrada enciklopedičkoga djela upućivala je na ambiciju kako liberalnoga ideološko-političkog i ekonomskog tako i leksikografskoga priključivanja Europi. Primjerice, velik je članak o »*gvozdenom putu*«²⁹ objavljen desetljeće prije nego što je počelo prometovanje vlaka prvom prugom normalnoga kolosijeka u Srbiji (Beograd–Niš, 1884). Vjerojatno će današnjem čitatelju, koji će katkad čak zaboraviti da čita djelo s kraja treće četvrtine XIX. stoljeća, zasmetati česta preopširnost i uopće informacijski *prazni hod* (uključujući retorička pitanja) te će uočiti kako su, primjerice u članku »*Dubrovnik, Dubrovačka republika*« srpski, od imena grada do književnosti i susjedstva, odnosno da u Gradu, eto, nema ni traga (proto)hrvatskoga življa.³⁰

Među djela koja su stvorili pojedinačni autori spadaju i *Pčelarski rečnik* Dobroslava Ružića od nepunih 80 stranica, izdanje tada cijenjene Čupičeve zadužbine iz 1904. godine, te *Policiski rečnik* Dušana Alimpića (1873–1930), izdanje knjižara i nakladnika Gece Kona, prva srbijanska enciklopedička publikacija objavljena u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca.³¹ Alimpićev trosveščanik (1924., 1925. i 1927), za koji je predgovor napisao (Vladimirov sin) Slobodan Jovanović, vrlo važan pravnik i povjesničar, sa svojih 1500 stranica (24 cm) ostaje među najdebljim enciklopedičkim djelima pojedinaca u Srbiji.

U prvih četrdesetak godina XX. stoljeća, što je vrijeme kraja srbijanske i nakon Prvoga svjetskog rata trajanja jugoslavenske (južnoslavenske) kraljevine, broj jedinica enciklopedičkih djela nije veći od 40. Čini se da se okupljanje ne samo autora članaka nego i urednika odnosno (neprofesionalnih) redaktora nazire u tome što je *Ilustrovani poljoprivredni rečnik*, koji je izišao samo u početnom svesku (1927. prva dva slova azbuke na nešto više od sto stanica), osim urednika Tanasija Mitrovića imao i

²⁸ Milosavljević, Boris, Liberal and Conservative Political Thought in Nineteenth-century Serbia: Vladimir Jovanović and Slobodan Jovanović, *Balkanica*, 41, 2010., str. 137 i 139 (<http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0350-7653/2010/0350-76531041131M.pdf>)

²⁹ Jovanović, Vladimir, *Politični rečnik*, Sv. G, D i Đ, Beograd, Glavna knjižara srbska J. D. Lazarevića, 1873., str. 598–623 (<http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/2554>)

³⁰ *Isto*, str. 839–849.

³¹ Autor rada nije imao u rukama te dvije knjige, nije vidio vjerne preslike ili relevantne radove o njima nego se oslanja na zapise u Virtualnoj biblioteci Srbije za *Pčelarski rečnik* (<https://plus.sr.cobiss.net/opac7/bib/196667404>) i za prvi svezak *Policiskog rečnika* (<https://plus.sr.cobiss.net/opac7/bib/141816327>), a isto se odnosi i na publikaciju *Pčelarski rečnik 1904.* objavljenu 2013. godine.

»Redakcioni odbor«.³² Opravdano je pretpostaviti da je ta grupa vjerovatno obavljala poslove urednika (pod)struka i redaktora kao *srediivača* i *ujednačivača* priloga.

Odbor se spominje i u enciklopediji koju je polovicom tridesetih godina XX. stoljeća pokrenuo i uređivao njezin vlasnik Borivoje Srećković. Taj umirovljeni brigadir (»pukovnik«) pješaštva piše da djelatnim i pričuvnim časnicima te inim vojnim osobama namjerava pružiti pregled cjelokupnoga vojnog znanja, služeći se domaćom i stranom stručnom literaturom, a ako *Ilustrovana vojna enciklopedija* u tome uspije, to »neće biti moja zasluga nego zasluga onih vojnih pisaca čijim sam se djelima služio i kojima ovom prilikom zahvaljujem«.³³ Na naslovnici prvoga sveščića, u kojemu je predgovor pisan u prvom licu jednine, stoji da je to djelo Srećković uredio »uz saradnju odbora oficira svih rodova oružja i struka«,³⁴ a na naslovnici drugoga sveščića, koji završava natuknicom »Berta«, ispod podataka o uredniku stoji da je »uređuje« spomenuta grupa časnika, koji ponovno nisu poimence navedeni ni u unutrašnjosti knjige.³⁵ Nakon smrti Borivoja Srećkovića, projekt je nastavio njegov sin, novinar i izdavač Mirko, koji je 1939. godine »uspio« u beogradskom izdavačkom poduzeću Zenit objaviti prvi svezak *Ilustrovane vojne enciklopedije (A–I)*.³⁶ Jedini objavljeni svezak imao je ukupno 750 stranica (27 cm), a glavni je urednik bio umirovljeni general Živan Ranković (1880–1960).

Pogon koji je 1937. godine objavio leksikon *Sveznanje* najvjerojatnije je u srbijanskoj enciklopedici u prvoj polovici XX. stoljeća dosegnuo najviši stupanj organiziranosti.³⁷ Na vrhu piramide bio je Petar M. Petrović, ujedno i direktor izdavačke kuće Narodno delo, četvorica srednjoškolskih ili visokoškolskih nastavnika bili su »redakcioni pomoćnici«, a za 22 područja bilo je zaduženo od jednoga (primjerice, za filozofiju i veterinu), preko trojice (religija), do 25 suradnika (medicina), pri čemu su struke s nekoliko podstruka odnosno suradnika imale jednoga ili dvojicu urednika.³⁸

³² Bibliografija leksikona, str. 17–18.

³³ Predgovor, u: *Ilustrovana vojna enciklopedija*, 1, ur. Borivoje M. Srećković, Beograd, Štamparija Drag. Popović, 1936., str. [5].

³⁴ *Ilustrovana vojna enciklopedija*, 1, korice i str. [1].

³⁵ *Ilustrovana vojna enciklopedija*, 2, ur. Borivoje M. Srećković, Beograd, Štamparija Drag. Popović, 1936. Top (*Debela*) Berta obrađen je na 208. stranici (paginacija se nastavlja na prvi sveščić).

³⁶ Očić, Dejana, Enciklopedistika kao nacionalni interes, *Letopis Matice srpske*, 493, 3, 2014., str. 304. (Mirko Srećković bio je direktor Zenita; op. a.)

³⁷ Među uočenim je pogreškama u prvom radu ovoga autora o srbijanskoj enciklopedici i tvrdnja da su suradnici *Sveznanja* bili »isključivo muškarcik« (Mlakar, Srpska enciklopedika, str. 26 i 40). Istina je, pak, da se među 120 suradnika navodi i Danica Arandelović, koja je pisala o korovu (Sastav i Saradnici, u: *Sveznanje: opšti enciklopedijski leksikon u jednoj knjizi*, 1937., nulti arak).

³⁸ Izračun na temelju: Sastav.

Kao dodatak pretpostavci o organiziranosti pogona u Narodnom delu, može se navesti i to da je u Predgovoru najavljeno i objavljivanje opće enciklopedije u 12 svezaka, projekta na kojemu je, kako je Petrović napisao 1937., osam godina angažirano 300 suradnika.³⁹ Zanimljivo da u toliko godina rada, koliko je poznato, nije otisnut ni jedan sveščić ili ogledni svezak te velike enciklopedije.⁴⁰ Uzgred, u neskladnosti i kasnijih kreatora enciklopedija da ponude barem ogledni arčić, velik je izuzetak bilo uredništvo *Enciklopedije Vojvodine* koje je, među ostalim, u lipnju 1982. više od 300 stranica alfabeta prvo sveska podastrlo javnoj raspravi predviđenoj do kraja listopada te godine.⁴¹

No, vratimo se *Sveznanju*. U natuknici »*Sveznanje*« stoji da je na izradi toga leksikona radilo »sto suradnika pune dvije godine«, a na drugom mjestu da je na njegovoj izradi umjesto jedne godine, »provelo s nama 122 suradnika pune tri godine, a rezultat toga rada je 1500 stranica umjesto tisuću obećanih stranica.«⁴² Najvjerojatnije nesklad broja godina i suradnika te razlika u broju stranica nehotice otkrivaju, među ostalim, neriješene makrostrukturne probleme. Prekoračenje za 50% vrlo je veliko, znatno veće od toleriranih prebačaja u broju stranica koja se gotovo uobičajeno javljaju i u enciklopedičkim pogonima s višedesetljetnom tradicijom. Osim toga, i s tehnologijama kakve su enciklopedičari koristili 60–70 godina poslije izdavanja *Sveznanja* bilo bi, čak sa sređenim alfabetarom i profesionaliziranim redaktorskim kadrom, više nego teško kvalitetan leksikon izraditi u godinu dana.

Na temelju letimičnoga uvida, navedeni je bogato ilustrirani opći leksikon s nepotpisanim člancima ispunio svoju informacijsku funkciju i generalno može dobiti višu prolaznu ocjenu. Pritom se prima na znanje da »*stvaranje jugoslovenskog gledanja na svet kao osnove za vaspitanje celog naroda, osnove buduće velike jugoslovenske civilizacije, moralo je da bude glavni zadatak jedne originalne naše enciklopedije*«⁴³ ima

³⁹ Predgovor, u: *Sveznanje*, str. XV.

⁴⁰ Enciklopedičarka Dejana Očić u jednoj bilješci piše da su »u skladu s dobrim običajem i principom postupnosti (korak po korak) toga vremena (prva polovica XX. stoljeća)«, prvo kao sveščići (*»sveske«*) objavljivani ne samo *Narodna enciklopedija* i *Medicinska enciklopedija*, nego i *Sveznanje* (Očić, Enciklopedistika kao nacionalni interes, str. 293). Podatak da je i *Sveznanje* tiskano u sveščićima, ako je točan, to je značajniji jer ga ne bilježi ni Virtualna biblioteka ni bibliograf Vukićević. Uz *Sveznanje* koje je bilo »*u jednoj knjizi*« (COBISS.SR-ID 915060) katalogiziran je samo isti »*opšti enciklopedijski leksikon*«, ali koji je, također 1937. godine, objavljen i »*u dve knjige*« (COBISS.SR-ID 1544823786). Što se tiče broja oglednih svezaka, u obje je leksikografske grane sigurno rekorder *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika* koji je 1959. počeo izdavati SAN(U). Od tri sveska (1913., 1944. i 1953. godine), prva se dva odnose na srpski, a posljednji na srpskohrvatski jezik. *Rečnik slavenosrpskog jezika: ogledna sveska*, izdaje Matice srpske iz 2017. godine, ima čak 300 stranica, od čega 260 zauzima rječnički dio.

⁴¹ *Enciklopedija Vojvodine: Azbučnik za I tom A, B i V*, Novi Sad, Vojvodanska akademija nauka i umetnosti, 1982., str. 1–2; strojopis.

⁴² *Sveznanje*, 2028 (numeracija po stupcima) i Predgovor, str. XV.

⁴³ Predgovor, str. VIII.

gotovo isključivo srpsko utemeljenje te se oprastaju pristranosti. Jedan je od *bisera* činjenica da je prema *retkarini* urednik *Sveznanja* Petar Petrović, književnik, kritičar i publicist rođen 1890. godine, znatno važniji od Petra II. Petrovića Njegoša, odnosno da je, ostane li se među književnicima, dobio gotovo dva puta više prostora nego primjerice William Shakespeare ili Fjodor Mihajlovič Dostojevski.⁴⁴ U svakom slučaju, *Sveznanje* se sljedeća dva desetljeća, u vrijeme koje je bilo i ratno, održalo kao najveće kolektivno enciklopedičko djelo dovršeno u Srbiji.

2. 2. Redakcija *Vojne enciklopedije*

Dušan Popov, novinar i autor nekoliko knjiga na vojvodanske teme, daleko najzaslužniji za *Enciklopediju Novog Sada*, još je 1980-ih godina vrlo aktivno djelovao u prvom pokušaju izdavanja *Enciklopedije Vojvodine*. Nositelj projekta toga enciklopedičkoga djela, koji nije ostvaren ni u drugom pokušaju (početkom XXI. stoljeća), bila je Vojvodanska akademija nauka i umetnosti, a i započeta *Srpska enciklopedija* djelo je Matice srpske i SANU. U sklopu akademija i drugih institucija koje se bave enciklopedikom obično se stvaraju redakcije za pojedine edicije – relativno mali *ad hoc* pogoni (na čije se plodove rada nerijetko trebalo čekati desetljećima). Pri izradi *Enciklopedije Jugoslavije* redakcije su bile *trajne* organizacijske jedinice,⁴⁵ a *Vojnu enciklopediju*, također projekt jugoslavenske državnosti, stvorila i izdala upravo Redakcija Vojne enciklopedije.

Razlike između dviju enciklopedija vide se već po tome što na drugom sveščiću *Ilustrovane vojne enciklopedije* (1936) stoji da je rješenjem mjerodavnoga ministra odobreno njezino raspačavanje u vojsci i mornarici,⁴⁶ odnosno, u jedinom objavljenom svesku (1939), da je ministar odobrio i preporučio to djelo,⁴⁷ a u ožujku

⁴⁴ Članak o Petru M. Petroviću ima gotovo 70 redaka, Njegoš ih je dobio 40, nešto manje prostora osvojili su, primjerice, Branislav Nušić, Shakespeare i Dostojevski, Francesco Petrarca dobio je 24 retka, Aleksa Šantić 20, a Radoje Domanović 13 redaka (*Sveznanje*, stupci 1682–1683, 1676–1677, 1534, 2668, 616, 1679, 2657 i 610). Inače, u starijem enciklopedičkom djelu stoji da je Petar Petrović »publicist i izdavač« (Ko je ko u Jugoslaviji, Beograd, Jugoslovenski godišnjak i Zagreb, Nova Evropa, 1928., str. 115).

⁴⁵ Srbijanska i druge redakcije navedene publikacije zagrebačkoga Leksikografskoga zavoda spominjat će se u radu o nacionalnim identitetima i enciklopedičkim *kapitalcima* (kao što su *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka* i *Srpska enciklopedija*).

⁴⁶ *Ilustrovana vojna enciklopedija*, 2, druga, tj. unutrašnja stranica korica. U Vukićevićevu zapisu oba sveščića na mjestu izdavača stoji »[Beograd : Ministarstvo vojske i mornarice]« (*Bibliografija leksikona*, str. 18), a to se ne može potkrijepiti činjenicama.

⁴⁷ *Ilustrovana vojna enciklopedija*, Knj. 1, urednik-osnivač Borivoje M. Srećković, gl. urednik Živan J. Ranković, Beograd, Zenit, 1939., nulti arak. Na koricama i hrptu naslov: *Vojna enciklopedija*. (Autor ovoga rada zahvaljuje Saši Kovačeviću, izvršnom direktoru Sektora programske podrške Radio Beograda, i knjižnici u sklopu toga dijela Radio-televizije Srbije što su mu u listopadu 2018. godine odmah omogućili pregledavanje navedenog djela.)

1955. godine sam je ministar obrane naložio formiranje Redakcije Vojne enciklopedije.⁴⁸ Redakcija je osnovana radi kreiranja i neposrednoga, operativnog stvaranja, a ne samo izdavanja enciklopedičkoga kompleta. Naime, za samu je objavu mogao poslužiti i Vojnoizdavački zavod, specijalizirana ustanova osnovana prije Redakcije.

Predratno je djelo inicirao i počeo raditi umirovljeni brigadir Srećković, a njegovom smrću morala se »preurediti«, pa je »stvoren Redakcijski odbor u kojem se htjelo skupiti probranu intelektualnu elitu«, poglavito iz redova aktivne vojske i ratne mornarice, koji čitateljima predaje »prerađeno i dopunjeno djelo u velikom formatu«, što je bio prvijenac i na »Balkanskom poluotoku«.⁴⁹ Inače, prije nego što je Srećković započeo projekt, u susjedstvu su objavljene grčka *Velika vojna i pomorska enciklopedija* (*Μεγάλη Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαίδεια*) i talijanska *Enciclopedia militare*, a u godini početka Drugoga svjetskog rata, kad je dakle izdan jedini svezak jugoslavenske, poljska *Encyklopedia Wojskowa* doživjela je sedmi svezak. Što se tiče podjele poslova u obradi 25 struka *Ilustrovane vojne enciklopedije*, vidi se da je general Aleksandar Stojanović sam bio zadužen za natuknice iz strategije, kao što su sve biografije i dio geografije bili povjereni Živanu Rankoviću, a primjerice po trojica članova Redakcijskoga odbora radili su na zrakoplovstvu (uključujući generala Dušana Simovića), konjici, žandarmetriji (oružništvu) i (vojnom) »automobilizmu«.⁵⁰ Organizacijski se ne čini baš logičnim da je za topništvo bilo zaduženo pet osoba, a za pješaštvo samo jedna (general Vladislav Kostić), koliko i za planinske jedinice, veterinarstvo, glazbu i geodeziju.⁵¹

U Predgovoru se nekoliko puta spominju ključne riječi – *tehnika* i *budući rat*. Budući da je XX. stoljeće zapravo stoljeće tehnike, ona će imati »preponderantan utjecaj u cjelokupnom vojničkom djelovanju«, a *Ilustrovana vojna enciklopedija* »treba osvijetliti put kojim će se današnja generacija inspirirati u pripremi za vođenje budućeg rata« koji će biti sveprožimajući.⁵² Predgovor je napisao general Stojanović,

⁴⁸ [Predgovor, u:] *Vojna enciklopedija*, 1, gl. ur. Boško Šiljegović, Beograd, Redakcija Vojne enciklopedije, 1958., nulti arak. »Državni sekretar za poslove narodne odbrane« bio je general (armije – s četiri zvjezdice) Ivan Gošnjak. Pri referiranju u sljedećim bilješkama *Vojna enciklopedija* postaje: VE (s brojem sveska), a njezina redakcija: RVE.

⁴⁹ Ranković, Živan J., Uvod uredništva, u: *Ilustrovana vojna enciklopedija*, Knj. 1, nulti arak.

⁵⁰ Izračun na temelju: *Vojna enciklopedija*, u: *Ilustrovana vojna enciklopedija*, Knj. 1, nulti arak.

⁵¹ *Isto*.

⁵² Stojanović, Aleksandar A. [vlastoručni potpis], Predgovor, u: *Ilustrovana vojna enciklopedija*, Knj. 1, nulti arak.

pomoćnik ministra vojske i mornarice, te je na enciklopediji surađivalo 18 djelatnih i umirovljenih generala, što je gotovo trećina osoba navedenih kao Redakcijski odbor (uključujući nekoliko civilnih stručnjaka, jednoga satnika zaduženoga za prijevode te dvojicu studenata prava i jednoga novinara kao tajnike).⁵³ Dakle, može se zaključiti kako je riječ o projektu koji je dobio potporu vojnoga aparata države, ali čini se znakovitim da je publikaciju objavilo malo poduzeće sina brigadira Srećkovića, a nije »Biblioteka Ratnika« ili neka druga vojna ili cijenjena edicija, primjerice u tvrtki Gece Kona.

Čak da je *Ilustrovana vojna enciklopedija* bila dovršena, teško bi se nosila s istovrsnim djelom stvaranim u socijalističkoj federaciji. Na temelju nultoga arka prve enciklopedije proizlazi da nije bilo suradnika izvan Redakcijskoga odbora od šezdesetak ljudi, a potonju su stvarale stotine. Autor ovoga rada u preliminarnim istraživanjima nije naišao na dokumentirane informacije o konkretnim razlozima ili uzrocima osnivanja velikoga pogona za izradu *Vojne enciklopedije*. Do odluke o stvaranju opsežnoga enciklopedičkog djela, koju zasigurno nije *blagoslovio* samo vojni vrh, došlo je u specifično doba kad Jugoslavija – koja je, kao domovina »istinske socijalističke izgradnje«, čak pretendirala na konkurenta svojem ideološkim izvoru i uzoru Sovjetskom Savezu – nije bila povezana s istočnim vojnim blokom, razvijala je doktrinu općenarodnoga obrambenog rata, a, s obzirom na Balkanski savez (1953–1954) s Turskom i Grčkom, figurirala je kao svojevrsni pridruženi član NATO-a. Vjerojatno je skup projekt – naređen deset godina poslije stvaranja Jugoslavenske armije i njezine pobjede na ovdašnjim bojištima Drugoga svjetskog rata te u godini početka školovanja na Ratnoj školi i donošenja novih zakonskih rješenja o obrani – trebao unutar Jugoslavenske narodne armije promicati (komunistički usmjeravanu) samosvijest i volju za usavršavanjem profesionalnih vojnika, a prema društvu demonstrirati njezinu moć kao svojevrsne *sedme republike*.

Zapravo, u dva je navrata Armija, predstavljena Redakcijom Vojne enciklopedije, bila na razini republike, i to najveće. Naime, prvi svezak *Vojne enciklopedije* bio je jedino enciklopedičko djelo 1958. objavljeno u Narodnoj Republici Srbiji (prethodno: Federalna Država Srbija), a treći je svezak bio isto to 1960. godine. U godini izdavanja drugoga sveska bilo je pet jedinica, uključujući dva sveska Prosvetine *Male enciklopedije* (*Мала енциклопедгија Просвееија*, Београд, 1959., 1860 str.) i izbor iz Miševićeva *Pomenika znamenitih ljudi* u izdanju Srpske književne zadruge. U (nenaslovljenom) predgovoru *Vojne enciklopedije* ne nudi se konkretna argumentacija za taj projekt, ali u *Enciklopediji*, posljednjem članku drugoga sveska, stoji da se u sistematskim i alfabetskima općim enciklopedijama, od one seviljskoga biskupa Izidora preko Diderotove i D'Alembertove do novijih, vojnim znanostima gotovo bez izuzetka po-

⁵³ Izračun na temelju: Vojna enciklopedija.

svećuje malo prostora ili su slabo obrađene, odnosno »od vojnog značaja su samo specijalne vojne E.«.⁵⁴

Inače, na kraju 1959. godine, uključujući dva sveska *Vojne enciklopedije*, bilo je 20 jedinica enciklopedija proizvedenih u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji (FNRJ). Uz četiri sveska opće *Enciklopedije Leksikografskog zavoda* dotad su nastala i tri sveska (inter)nacionale *Enciklopedije Jugoslavije*, a standardne su posebne (strukovne) enciklopedije bile zastupljene s pet svezaka *Pomorske*, tri *Medicinske* te po s jednim sveskom *Muzičke*, *Šumarske* i *Enciklopedije likovnih umjetnosti* – sve objavljene u Zagrebu.⁵⁵

Vojna enciklopedija, koja nastaje nakon Novosadskoga dogovora (1954), objavljivana je na srpskohrvatskom književnom jeziku u ekavskom izgovoru (istočna varijanta hrvatskosrpskoga; srpski jezik), a tiskana je, u skladu s praksom tadašnje jugoslavenske vojske, samo na latinici. Prema *Indeksu*, na deset svezaka prvoga izdanja *Vojne enciklopedije*, koji su izlazili 1958–67., surađivalo je »oko 2500« ljudi: od glavnih urednika te njihovih zamjenika i pomoćnika (ukupno 14 osoba, deseterica s generalskim činovima), preko redaktora i autora do konzultanata i tehničkoga personala.⁵⁶ Primjerice, iz popisa se vidi da je u »stalnom sastavu Redakcije« radilo 75 redaktora nespecificiranih grana, rodova, službi i struka oružanih snaga – u pravilu najvišega časničkog čina (brigadir ili kapetan bojnoga broda) – koji su sigurno obavljali (i) poslove urednika (pod)struka; gotovo je isto toliko redaktora djelovalo izvan stalnoga sastava Redakcije; za dokumentaciju je bilo zaduženo četrdesetak, a za kartografiju tridesetak suradnika.⁵⁷ Uz redaktore struka postojali su i redaktori u segmentima Redakcije koji su se bavili jezikom, ilustracijama i kartografijom.

Suradnici su, svaki na svoj način, pridonijeli predstavljanju »oko 60.000 pojmovna (indeksnih jedinica), od kojih su više od 10.000 zasebni članci.«⁵⁸ U toj općoj vojnoj enciklopediji s istaknutim jugoslavenskim sadržajima, poglavito onima iz Na-

⁵⁴ *VE*, 2, gl. ur. Boško Šiljegović, Beograd, RVE, 1959., str. 799–800.

⁵⁵ Izračun na temelju: Klobučar Srbić, Iva, Bibliografija izdanja Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža (1950–2013), *Studia lexicographica*, 6, 1–2, 2012., str. 8–9.

⁵⁶ Spisak saradnika Vojne enciklopedije, u: *VE*, II, gl. ur. Vojo Todorović, Beograd, RVE, 1969., str. 615–617. U jednom se prikazu, pak, govori o »pionirskom poslu« u međunarodnim razmjerima »kolektiva Redakcije Vojne enciklopedije i gotovo četiri stotine unutrašnjih i vanjskih suradnika« (Kljaković, Vojmir, *Vojna enciklopedija*, sv. 1–10., *Časopis za suvremenu povijest*, 1, 1–2, 1969., str. 233, <https://hr-cak.srce.hr/165030>). Nažalost, iz teksta vojnoga povjesničara Kljakovića (1916–1986) – koji je bio ne samo autor nego i redaktor od prvoga (tada u činu bojnika) do desetoga sveska (kao brigadir) – ne saznajemo koliko je ljudi bilo u »kolektiv« Redakcije, a samo na popisu autora više je od 1200 ljudi te ih se kao savjetnici pojavljuje više od 600 (izračun na temelju: Spisak saradnika, str. 619–633 i 633–639), pri čemu je dio osoba na oba popisa.

⁵⁷ Izračun na temelju: Spisak saradnika, str. 617–619, 639 i 640.

⁵⁸ Opšti indeks, u: *VE*, II, str. 85.

rodnooslobodilačkoga rata i socijalističke revolucije,⁵⁹ obilje je vojno-tehničkoga i srodnoga štiva s u pravilu klasičnom, standardnom i svježom (recentnom) literaturom na engleskom, ruskom i drugim jezicima. Primjerice, na kraju članka o brzini brodova popis je pet publikacija s izdavačima u New Yorku, Moskvi i Lenjingradu, Münchenu, Parizu i Londonu, od čega su posljednja tri iz godine izdavanja toga sveska.⁶⁰ Prostor ispred navedenoga članka zauzele su »Brze jedinice« s dvadesetak jedinica na, redom prvoga pojavljivanja: poljskom, engleskom, talijanskom, njemačkom, francuskom i srpsko(hrvatsko)m jeziku.⁶¹

Istraživačima iz područja informacijskih i komunikacijskih znanosti vjerojatno će naći zanimljivosti u člancima pod naslovom »Arhiva«, »Bibliografija«, »Biblioteka« ili »Izdavačka delatnost, vojna«. Vojni povjesničar Petar Tomac (1899–1973), koji je napisao i navedeni članak »Enciklopedija«, (vojnu) literaturu obradio je na više od 20 stranica enciklopedijskoga formata.⁶² Ako je pak netko razočaran što iza »Filma« i »Filona« (Bizantinca)⁶³ ne slijedi članak o filozofiji, na raspolaganju mu stoji utjeha u obliku »Materijalizma«,⁶⁴ a svoje su natuknice dobili i Ruđer Bošković, Georg Hegel te klasici Karl Marx, Friedrich Engels i Vladimir Iljič Lenjin.

S druge strane informacijske raskoši, koja u nekim segmentima kao da konkurira i općim enciklopedičkim djelima, od tema neposredno u vezi s vjerom ili religijom samo su »Verski ratovi«,⁶⁵ koji su podrobnije obrađeni u člancima o hugenotskim ratovima, Tridesetogodišnjem ratu i sličnim sukobima. Za razliku od Redakcijskoga odbora *Ilustrovane vojne enciklopedije*, u kojem je jedan viši vojni svećenik bio zadužen za tekstove o obredima, u *Vojnoj enciklopediji* nema primjerice natuknice o vjerskim referentima u postrojbama Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i njezinih neprijatelja. U članku o brigadiru Vladimiru Zečeviću, koji je

⁵⁹ [Predgovor].

⁶⁰ VE, 2, str. 140–143.

⁶¹ Isto, str. 137–140. Na njemačkome su bili prilozi iz *Allgemeine Schweizerische Militärzeitschrift* (Zürich) i dotad tiskane dvije knjige trilogije *Das Heer 1933–1945: Entwicklung des organisatorischen Aufbaues* (Darmstadt, 1954. i 1956) Burkhartha Mueller-Hillebranda. Toga generala Wehrmacht i Bundeswehra koji se bavio i organizacijom (kopnene) vojske nema u literaturi »Organizacije oružanih snaga«, ali tu su radovi objavljeni u Coburgu, Baselu, Rimu, Sarajevu te tri u Beogradu, uključujući *Rukovodjenje narodnom odbranom* (američki izvornik Johna Beishlinea *Military Management for National Defense*), te treba imati u vidu da petnaestak uputnica signalizira vezu s drugim člancima (VE, 6, gl. ur. Vojo Todorović, Beograd, RVE, 1964., str. 543–544).

⁶² VE, 5, gl. ur. Vojo Todorović, Beograd, RVE, 1962., str. 206–227. Inače, general Tomac, autor u svim svescima, u pojedinim je svescima i na listama zamjenika ili pomoćnika glavnog urednika, članova Savjeta (redom generali), redaktora i/ili konzultanata.

⁶³ VE, 3, gl. ur. Boško Šiljegović, Beograd, RVE, 1960., str. 88–89.

⁶⁴ VE, 5, str. 454–455.

⁶⁵ VE, 10, gl. ur. Vojo Todorović, Beograd, RVE, 1967., str. 518.

među ostalim bio i »povjerenik Vjerskog odsjeka« Prvoga zasjedanja Antifašističkoga vijeća narodnoga oslobođenja Jugoslavije (Bihać, 1942), izostavljeno je da je godinama služio kao pravoslavni svećenik.⁶⁶ Ili, u članku o Boškoviću stoji da je bio zaređen za svećenika, ali, »premda jezuit, nikad nije htio žrtvovati slobodu znanstvenog istraživanja dogmatizmu crkve«.⁶⁷ U personalnom su dijelu abecedarija zapisani i Petar II. Petrović Njegoš te pjesnikov vojno uspješni stric Petar I., pri čemu natuknice neuobičajeno počinju s »*Vladika*« ispred imena dvojice vladara i mitropolita,⁶⁸ najpoznatijih predstavnika teokracije odnosno hijerokracije na crnogorski način.

Najavljivano dopunjeno izdanje *Enciklopedije Novog Sada*, koje je 30. svezak izvornika tiskan 2009. godine, ne da se nije pojavilo nego nema ni indicija da se na njemu radi (poslije smrti Dušana Popova). S druge strane, drugo izdanje *Vojne enciklopedije* počelo je izlaziti već 1970 – tri godine nakon desetoga i godinu dana nakon sveska s kazalima prvoga izdanja.⁶⁹ Aleksandar Ranković dobio je natuknicu u oba izdanja, ali mu je u drugom izdanju određeno 30 redaka i »jedan od glavnih nositelja etatističko-birokratskih odnosa« nije imao fotografiju, a prethodno je taj general, kao potpredsjednik Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, zauzimao više od 170 (punih) redaka s hvalospjevom na kraju teksta i sliku širu od stupca.⁷⁰ Do 1976. godine, uz revidiranje tekstova izvornika, u drugo je izdanje *Vojne enciklopedije* uneseno oko 1500 novih članaka.⁷¹ U drugome se izdanju spominje »oko 1700 suradnika«, među kojima su samo 42 redaktora (od kojih su sedmorica glavni),⁷² što je manje nego u izvorniku. S druge strane, više je tajnika, najvjerojatnije u pokušaju poboljšanja operativne koordinacije. U oba su izdanja bile stotine autora tekstova, ali i unutrašnji krug, urednički, redaktorski i prateći sastav Redakcije, nije bio grupa (do primjerice ukupno deset ljudi) nego kolektiv, (vrlo) velika grupa.

Nameće se zaključak da je Redakcija Vojne enciklopedije u svojoj struci dva desetljeća djelovala kao pravi enciklopedijski zavod, najrazrađenija organizacija koja je i brojem suradnika bila najveća enciklopedička formacija XX. stoljeća stacionirana

⁶⁶ *Isto*, str. 767.

⁶⁷ *VE*, 2, str. 29–30.

⁶⁸ *VE*, 10, str. 585.

⁶⁹ Inače, tvrdnja da je Vojnoizdavački zavod »izdavač drugoga izdanja« *Vojne enciklopedije* (Mlakar, Srpska enciklopedika, str. 39) ne odgovara istini: oba su kompleta izdanje Redakcije Vojne enciklopedije. Netočan je podatak i u zapisu Virtuelne biblioteke Srbije (COBISS.SR-ID 3980808), u Vukićevićevu pregledu (*Bibliografija leksikona*, str. 22–27) te na drugim mjestima.

⁷⁰ Izračun na temelju: *VE*, 7, 2. izd., gl. ur. Nikola Gažević, Beograd, RVE, 1974., str. 731–732 i *VE*, 8, gl. ur. Vojo Todorović, Beograd, RVE, 1966., str. 25–27.

⁷¹ *VE*, 1, 2. izd., gl. ur. Nikola Gažević, Beograd, RVE, 1970., nulti arak.

⁷² Spisak saradnika Vojne enciklopedije, u: *VE*, 11, 2. izd., gl. ur. Nikola Gažević, Beograd, RVE, 1976., str. 789 i izračun na temelju: str. 791.

u Srbiji. Taj je pogon proizveo dva kompleta djela, od kojih je svaki, s gotovo 8800 stranica s člancima te s više od 400 stranica s tablama, bio opsežniji od svake od pojedinačnih općih i strukovnih enciklopedija stvaranih u Srbiji. *Vojna enciklopedija* usporediva je najvećim izdanjima Leksikografskoga zavoda u Zagrebu. *Hrvatska enciklopedija*, objavljivana od 1999. do 2009. godine, u jedanaest svezaka ima ukupno 9300 stranica, a 9500 stranica *Tehničke enciklopedije* izlazilo je trećinu stoljeća (prvi svezak 1963., deseti 1986. i završni, 13. svezak 1997. godine).

Kako je *Vojna enciklopedija* iskoristiva i desetljećima poslije gašenja Redakcije, među ostalim se vidi i po tome što je – kad je, početkom 2005. godine, Vlada usvojila prijedlog zakon o nacionalnoj enciklopediji – Nebojša Jovanović, urednik u Zavodu za udžbenike, u jednom dnevnom novinama izjavio da će u njezinoj izradi moći iskoristiti i postojeća izdanja, među kojima je »najiscrpnija« *Vojna enciklopedija*. Mane su joj previše Narodnooslobodilačkoga rata i biografija partizana, ali su precizni opisi bitaka, posebno onih iz Prvoga svjetskog rata, tvrdio je povjesničar Jovanović.⁷³ To je enciklopedičko djelo prošlo i uzgredni test hrvatskoga povjesničara u vezi s često preuzimanim podacima o broju austrougarskih časnika primljenih u vojsku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca – oni se, »uz manje korekcije, mogu prihvatiti.«⁷⁴ Prema svemu sudeći, *Vojna enciklopedija* uspješnom bi se pokazala i na strogim sustavnim provjerama članaka o temama iz vojnih znanosti, tehnike pa i većega dijela povijesti.

Vojnoizdavački zavod, koji je ustrojio Redakciju enciklopedijskih izdanja, objavio je dotiske drugoga izdanja *Vojne enciklopedije* i 1981. godine *Vojni leksikon* s više od 1100 stranica (26 cm). U stvaranju leksikona sudjelovalo je oko 500 suradnika, koji su u posebnim člancima obradili oko 20 000 pojmova.⁷⁵ Naravno, opet nisu obrađeni vjerski referenti i druge činjenice koje bi vladajući aparat mogao tumačiti kao pozitivni prikaz religijskih zajednica i uopće religije (*»rovarenje«*).

⁷³ Kaluderović, Tanja, Enciklopediju ćemo dobiti za 10 godina, *Glas javnosti*, 10. III. 2005., str. 4 (<http://web.arhiv.rs/Develop/vesti.nsf/feae540dc011162c1256e7d0032cb98/c0c22a73e5d0860dc1256fbf00758a6e?OpenDocument>). Naslov članka temelji se na Jovanovićevoj rečenici: »Teško je procijeniti koliko će to trajati, ali očekujem da će knjige [*Srpske enciklopedije*] biti završene za manje od deset godina«; dakle prije 2015. godine. Inače, od predviđenih deset svezaka u 18 ili 20 knjiga, prva je knjiga objavljena u listopadu 2010. godine, druga 2011., treća 2013., a svježe otisnuta četvrta knjiga (prva knjiga trećeg sveska) *Srpske enciklopedije* ukazala se na prodajnom mjestu Matice srpske na 63. međunarodnom beogradskom sajmu knjiga održanom krajem listopada 2018. godine.

⁷⁴ Čapo, Hrvoje, Broj primljenih časnika bivše austrougarske vojske u vojsku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, *Časopis za suvremenu povijest*, 40, 3, 2008., str. 1087 i 1102.

⁷⁵ Predgovor, u: *Vojni leksikon*, Beograd, Vojnoizdavački zavod, 1981., str. 11.

2. 3. Nakladnici druge polovice XX. stoljeća

Godine 1939. objavljene su *Ilustrovana vojna enciklopedija* i još dvije publikacije koje spadaju u enciklopediku, a takva je proizvodnja u Srbiji obnovljena 1948. s dvije knjige koje su izdala poduzeća u službi odgovarajućih saveznih ministarstava: *Enciklopediski hemiski priručnik za svakog* i *Enciklopedija plovidbe*.⁷⁶ Civilni nakladnici u drugoj polovici XX. stoljeća, koje se više-manje poklapa sa socijalističkim razdobljem,⁷⁷ izdaju različita enciklopedička djela. Primjerice, Sedma sila objavljuje *Ko je ko u Jugoslaviji: biografske podatke o jugoslovenskim savremenimcima* (1957), Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke Republike Srbije dvosveščani *Pedagoški rečnik* (1967), Jugoslavija *Novu ilustrovanu medicinsku enciklopediju: za svaku porodicu* (1976), izvorno američki četverosveščanik koji je trebalo dotiskivati, te *Mali leksikon umetnosti 20. veka* (1979), što je prijevod s njemačkoga, Službeni list SFRJ trosveščanu *Enciklopediju imovinskog prava i udruženog rada* (1978), Rad *Hemijsko-tehnološki leksikon* (1980) i dvosveščani *Organizaciono-poslovni leksikon izraza, pojmova i metoda* (1986), djela koja su poslije izdali taj ili neki drugi nakladnik.

Interpres je planirao da *Enciklopedijski leksikon: Mozaik znanja* ima 28 knjiga, ali ih je 1969–73. godine objavljeno devet, uključujući *Osnove narodne odbrane, Filozofiju, Biologiju* i *Nauku o spolnosti*. Beogradski izdavačko-grafički zavod (BIGZ) pod naslovom *Dečje sveznanje* izdao je niz prijevoda francuskih enciklopedičkih djela s izdanjima u pravilu na ćirilici, a 1976. godine na latinici je odraslama ponudio domaću *Popularnu enciklopediju*. Jednosveščanik od gotovo 1250 stranica (22 cm) tiskan u 30 000 primjerala imao je »Redakciono-recenzentski odbor« od osam sveučilišnih profesora na čelu s Aleksandrom Grličkovim (1923–1989), koji je bio i visoki politički dužnosnik.

Nolit, jedan od velikih beogradskih nakladnika, izdavao je radove domaćih autora, poput maloga *Bibliotekarskoga leksikona*⁷⁸ i velikoga *Rečnika književnih termina* (1985), projekta u organizaciji Instituta za književnost i umetnost. Ali, Nolit kao da je bio specijaliziran za prijevode: s bugarskoga jezika *Pčelarske enciklopedije* (1975), s francuskoga *Rečnika modernog slikarstva* (1961) i *Enciklopedije psihijatrije* (1990), s engleskoga *Porodničnog lekara* u dva sveska i tri izdanja (1986., 1987. i 1994), *Enciklopedijskoga rečnika moderne lingvistike* (1988. i 1999) i *Enciklopedije živih religija* (1990., 1992. i 2004) itd. *Nova enciklopedija seksologije* doživjela je 1973. srpsko izdanje, a sljedeće je godine Nolit *Nouveau dictionnaire de sexologie* objavio i u slovenskom pri-

⁷⁶ Izračun na temelju: *Bibliografija leksikona*, str. 18 i 19.

⁷⁷ Pritom je pad (režima) Slobodana Miloševića 2000. godine, posljednje u XX. stoljeću, u tranzicijskom kontekstu zacijelo značio koliko i formalni izlazak iz socijalističkoga sustava.

⁷⁸ To djelo četvorice autora iz 1984. godine ima nešto više od 200 stranica (20 cm), a ravno četvrt stoljeća prije toga Milan T. Vuković u vlastitoj je nakladi objavio (uz pomoć prijatelja) svoj *Mali knjižarski leksikon: bibliografsko-bibliofilsko-bibliotekarski priručnik* na gotovo 800 stranica (21 cm).

jevodu. Bilo je još primjera dvojezičnosti, pri čemu bi projekt organizirao jedan ili dva nakladnika. Na primjer, *Nauka, Komunikacija i jezik, Geografija* i još pet jedinica tvorili su *Savremenu ilustrovanu enciklopediju* u izdanju beogradske tvrtke Vuk Karadžić, a isti je komplet prijevoda s engleskoga i s manjim sudjelovanjem domaćih snaga, u ovom slučaju slovenskih, postao *Sodobna ilustrirana enciklopedija*, koju je, također 1967–70., izdavala ljubljanska Mladinska knjiga.

Prvo izdanje *Ilustrovane enciklopedije tradicionalnih simbola* (1986) objavili su Nolit i Prosveta, baštinica tvrtke Gece Kona, Židova smaknutoga početkom njemačke okupacije Srbije. U dokumentaciji se nailazi na tvrdnju da su poduzeća Vuk Karadžić i Prosveta »častan izuzetak« u 1970-im i 1980-im godinama, kad Srbija »nije imala nikakvu politiku u području leksikografije«, ⁷⁹ tj. enciklopedike. Novinarica tjednika *Vreme* podsjeća na to da je Vuk Karadžić bio partner Laroussea, pa su izdane *Opšta enciklopedija Larousse* i *Medicinska enciklopedija* (obje u po tri sveska), ali su se ambiciozni planovi (serija specijaliziranih leksikona) izjalovili zbog propasti srbijskoga poduzeća. Prosveta, koja je svoju *Malu enciklopediju* proširila do tri sveska, »imala je čak odbor i redakciju za leksikografiju; tu je dugo godina radio književnik Sveta Lukić«. ⁸⁰

Redakcija je, među ostalim, s Radomirom Aleksićem redigirala i dopunila drugo izdanje *Leksikona stranih reči i izraza* Milana Vujaklije (prvo izdanje 1937. godine) u redakciji Svetomira Ristića i Aleksića. Prosveta je ukupno objavila oko pola milijuna primjeraka toga jednosveščanoga rječnika, pri čemu je samo izdanje iz 1954. (do)tiskano u više od 200 000 primjeraka. Uspješnica je bila i opća *Mala enciklopedija*. Primjerice, Virtualna biblioteka Srbije uz drugi svezak drugog izdanja (1968) kao nakladu navodi 30 000, čemu dodaje fototipska izdanja 1970. od 30 000, 1971. od 10 000 i 1972. od 20 000 primjeraka odnosno kompleta (tada dvosveščanih), da bi 1974. godine bilo dotiskano još 10 000 primjeraka odnosno kompleta. ⁸¹ *Mala enciklopedija* narasla je u trosveščanu u izdanjima iz 1978. i 1986. godine. No, Prosveta je poslije zapala u ekonomsku krizu, dezintegrirana je i njezin se odbor za leksikografiju »razišao«. ⁸²

S obzirom na tvrdnju da se u Srbiji nije vodila politika u području enciklopedike, kao *častan izuzetak* mora se navesti i Savremena administracija. Ta je kuća specijalizirana za ekonomska i pravna izdanja u četiri desetljeća objavila niz velikih enciklopedičkih publikacija. Riječ je o dva izdanja *Pravnoga leksikona* (1964. i 1970), *Maloj političkoj enciklopediji* (1966) i *Političkoj enciklopediji* (1975), *Sociološkom leksiko-*

⁷⁹ Ast, Slobodanka, Enciklopedija do 2015. godine, *Vreme*, 17. III. 2005., str. 26.

⁸⁰ Isto. Svetozara Lukića (1931–1997) spominje i knjižničar Čurčić.

⁸¹ COBISS.SR-ID 1024069563 i 269054988.

⁸² Ast, Enciklopedija do 2015. godine, str. 26.

nu (1982),⁸³ dvama izdanjima *Psihološkoga rečnika* (latinično 1991., ćirilčno 1996),⁸⁴ trosveščanoj *Enciklopediji pravoslavlja* (2002., ćirilica) itd. Sveučilišni profesor Zoran Pjanić (1922–1991) bio je glavni redaktor (tj. urednik) *Ekonomskoga leksikona* (1975) i *Ekonomске enciklopedije* u dva sveska (1984., drugo izdanje 1986), a i jedan od glavnih redaktora dvosveščane *Ekonomске i poslovne enciklopedije* objavljene nakon njegove smrti (1994). Savremena administracija izdala je i *Pravnu enciklopediju* u jednom svesku (1979) i u dva sveska (izdanja 1985 i 1989) kojima je glavni redaktor bio Borislav Blagojević (1911–1985).⁸⁵

Enciklopedička djela Savremene administracije iz razdoblja zajedničke države redom su tiskana na latinici, a na izbor pisma zacijelo je utjecalo i to što takva izdanja zagrebački Leksikografski zavod nije nudio.⁸⁶ Onkraj komercijalno opravdane odluke da se obuhvati cijelo tadašnje hrvatskosrpsko jezično tržište (kao što se u Nišu ili Kragujevcu prodavala i latinična strukovna enciklopedika na hrvatskom ili srpskom jeziku), reklo bi se da je, već zbog visokih naklada, bilo mjesta i za zadovoljavanje potreba onih koji ćirilicu preferiraju ili samo nju koriste. Primjerice, tako je Vuk Karadžić prijevod jednosveščanika *Encyclopédie Larousse des enfants* 1973. godine izdao u dvije knjige – ćirilčnoj i latiničnoj (ijekaviziranoj), pri čemu u današnjim srbijanskim i hrvatskim katalogima stoji da je potonji dječji priručnik na hrvatskom jeziku.

⁸³ Djelo na kojem je surađivalo više od 160 stručnjaka (među kojima je i Edvard Kardelj, predstavljen kao član Slovenske i Srpske akademije znanosti i umjetnosti) imao je Redakcijski odbor sastavljen od dvaju glavnih redaktora (urednika), dvaju njihovih zamjenika te šestorice članova, a nije navedena ekipa koja je obavljala standardne redakcijske poslove, pa čak ne stoji ni tko je bio lektor, dakle podatak koji je (bio) uobičajen i u *običnim*, neenciklopedičkim knjigama (Izračun na temelju: Redakcioni odbor i Saradnici, u: *Sociološki leksikon*, nulti arak).

⁸⁴ Prvo od ukupno tri izdanja u međuvremenu dopunjavanoga djela Dragana Krstića tiskao je 1988. godine na ćirilici Vuk Karadžić. Među ostalim, ta je tvrtka 1974. godine objavila prvo, a Nolit 1990. drugo, dopunjeno izdanje *Azbučnika srpskih srednjovekovnih književnih pojmova* Đorda Trifunovića, u oba slučaja na ćirilici.

⁸⁵ Taj je sveučilišni nastavnik bio i bibliografski aktivan. Među ostalim, postao je prvi direktor Bibliografskoga instituta FNRJ, koji je 1949. godine nastao iz odgovarajuće srbijanske ustanove.

⁸⁶ Činjenicu da ni dva desetljeća nakon smrti Miroslava Krleže (1981) ustanova koja je ponijela njegovo ime nije bila objavila neku društvenoznanstvenu enciklopediju može se interpretirati kao potvrdu postavke kako *duh oca (patrijarha)* zna i negativno djelovati dugo poslije njegova fizičkoga odlaska. Na početku XXI. stoljeća, pitajući (se) zašto Leksikografski zavod u 50 godina nije objavio ni jednu enciklopediju s područja društvenih znanosti, odnosno izdan je samo *Ekonomski leksikon* (1995), autor članka (inače sociolog politike) primjećuje kako je u Srbiji, »do 1990. unutar istih općih ideološko-političkih uvjeta«, objavljen niz enciklopedija i leksikona društvenih znanosti, te zaključuje da prihvaćanje primjerenoga pristupa društvenim znanostima pretpostavlja »napuštanje vladajuće zavodske matrice mišljenja koja enciklopedistiku utemeljuje u ideologiji«, matrice oblikovane pod odlučujućim utjecajem Krleže, utemeljitelja i tridesetogodišnjeg direktora Zavoda, koji nije krio »odbojnost« prema sociologiji i srodnim znanostima (Ravlić, Slaven, Leksikografski zavod, Krleža i društvene znanosti, *Radovi Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža*, 10, 2001., str. 35-43).

Ljudi koji su radili na izdanjima priručnika koje je izvorno objavio Larousse, ili na *Maloj enciklopediji* i domaćim posebnim (tj. strukovnim) enciklopedijama, u hodu su stjecali leksikografska znanja i vještine. Redakcije, u kojima je bilo i profesionalaca na redaktorskim poslovima, zametci su zavoda (instituta) kao visoke forme organizacije sposobne za stalnu proizvodnju poglavito kolektivnih enciklopedičkih djela. Izdanja tih organizacijskih jedinica, kao i Leksikografskoga zavoda, referentna su mjesta i uzori za sve koji žele postići djela u skladu s pretpostavljeno višim standardima. Ali, spomenuti su se beogradski nakladnici – s personalnim, finansijskim i inim kapacitetima većim od (kasnijih) udruga tipa Novosadski klub ili Hrvatsko akademsko društvo – prije ili kasnije priključili gubitnicima pretvorbeno-privatizacijskoga doba i unutar njih nisu mogli jačati enciklopedički pogoni. No, to ne znači da na početku XXI. stoljeća nema izdavača enciklopedija i leksikona. Štoviše, pojavljuju se i kandidati za status zavoda koji se, poput onoga 1950. godine utemeljenoga u Zagrebu, obično naziva *leksikografskim*.

3. Suvremene organizacijske jedinice

Godine 1961. u Srbiji su izdane tri jedinice enciklopedičkih djela, 1971. godine 12, 1981. godine 10, 1991. godine 27, 2001. godine 51, a 2011. godine 58 enciklopedičkih djela.⁸⁷ Vrhunac je bio 2006. godine, kad je otisnuto više od sto jedinica.⁸⁸ Od kraja XX. i osobito na početku XXI. stoljeća očit je *boom* broja enciklopedičkih jedinica, a to je i vrijeme nastupanja glavnine enciklopedike *nacionalne težine*. *Srpska enciklopedija* i druga državno potpomognuta izdanja okupljaju stotine suradnika, ali u broju jedinica čine samo manji dio enciklopedičke proizvodnje. Dotad koncentrirana u Beogradu, kad se i Novi Sad rijetko pojavljivao kao mjesto izdavača, tematski proširena enciklopedika širi se i u prostoru i u krugu nakladnika. Primjerice, Izdavačko preduzeće Kolubara 1996. počinje objavljivati sveščiće *Biografskog leksikona valjevskog kraja*, *Leksikon pedagoške metodologije* izdala je vršačka Viša škola za obrazovanje vaspitača prvi put 1999. i pet put 2009. godine, *Enciklopediju niškog rock'n'rolla: 1962–2000* objavio je u vlastitoj nakladi autor Vladan Stanojević, a *NS rokopediju: novosadsku rok scenu 1963–2003* izdao je 2005. Switch iz Sremske Kamenice.

Među pojedinačnim autorima enciklopedičkih publikacija najviše je, barem po broju stranica, postigao Dragutin Furunović (1935–2009), nastavnik beogradske

⁸⁷ Izračun na temelju: *Bibliografija leksikona*, str. 1920, 21–22, 32, 47–48, 64–67 i 113–117 – sve korigirano s podacima iz: Dopuna *Bibliografije*, str. 315–320.

⁸⁸ Naime, od sto jedinica (izračun na temelju: *Bibliografija leksikona*, str. 83–91) oduzimaju se dvije jedinice *Leksikona podunavskih Hrvata* (koje, kao što je rečeno u uvodu ove studije, nisu na srpskom jeziku), ali se dodaje pet jedinica što ih je Vukićević naknadno pronašao i objavio na kraju svoje *Bibliografije srpskih rečnika* (Dopuna *Bibliografije*, str. 318–319).

Grafičke škole koji je obranio disertaciju o književnosti Gustava Krkleca. Godine 1996. u vlastitoj je nakladi objavio trosveščanu *Enciklopediju štamparstva* od ukupno gotovo 2700 stranica, a 2005. više od 4100 stranica njegove četverosveščane *Enciklopedije srpske knjige* izdao je nakladnik Draslar partner. Sudeći prema prezimenima suradnika u prvom svesku *Enciklopedijskoga lexikona za odgajivače i ljubitelje ptica i prirode* 2016. godine izdane u Leskovcu, Slobodan Kulić angažirao je i nemali dio obitelji.⁸⁹ Tome se nema što prigovoriti kad je izdanje u vlastitoj nakladi te osobito ako srodstvo ne ugrožava kvalificiranost i opću kvalitetu djela. Marko i Dušan Lopušina, pak, 2016. godine objavili su *Enciklopediju srpske dijaspore: Srbi u prekomorskim zemljama*, što bi trebao biti prvi dio trilogije u izdanju javnoga poduzeća Službeni glasnik. Dvojica Lopušina nisu jedini otac i potomak (sin ili kći) na enciklopedičkom polju, ali zacijelo je Dušan, rođen 1981. godine, najmlađi počeo davati prinose. Očevo i njegovo ime stoji na *Svetskoj enciklopediji podzemlja*, koju je 2001. godine izdao niški privatni nakladnik Zograf, a poslije su Marko i Dušan autori više zajedničkih radova, uključujući *Ilustrovanu istoriju srpske dijaspore* (2006).

Zašto višegodišnje znanstveno pa i publicističko bavljenje nekom temom ne bi polučilo i enciklopedički pokušaj? U tom smislu, nije li 2017. godine tiskan omanji *Leksikon srpske šaljive periodeke: (1830–1918)* Žarka Rošulja na neki način bio očekivan poslije niza njegovih knjiga pod (nad)naslovom *Čas opisa časopisa* (prva 1995., šesta 2015. godine), tj. rada na projektima novosadske Matice srpske i beogradskoga Instituta za književnost i umetnost? Odnosno, nije neobično što je Dušan Đurić, novinar koji se posvetio obrazovanju svojih (budućih) kolega, sastavio nekoliko priručnika, uključujući *Novinarsku enciklopediju* (1997) od gotovo 950 stranica i *Novinarski leksikon* (2003) na 500 stranica. Odluka Žarka Trebješanina da se okuša u enciklopedičkom žanru naišla je na pozitivan odjek, o čemu govori i to što je njegov *Leksikon psihoanalize* 1996–2012. godine u Srbiji i u Crnoj Gori objavljen u šest izdanja. U recenzijama toga i drugih Trebješaninovih enciklopedičkih djela, među ostalim, uočena je i kvaliteta njegova stila.⁹⁰

Pitanje je koje kvalitete nude alfabetski posložena djela zaljubljenika u određene teme, entuzijasta koji malo znaju i o području kojim su se pozabavili i o leksikografskim postupcima, ali ne smiju se djela svih *amatera* automatski svrstavati u diletantizam. Enciklopedička djela različita profila i dometa objavljuju nakladnici koji u pravilu nemaju leksikografski aparat. *AzbuKVARnik globalizacije*, ilustracijama obogaćen pokušaj satiričke kritike tamnih strana globalizacije, pojavio se 2009. u izda-

⁸⁹ Enciklopedijski leksikon za odgajivače i ljubitelje ptica i prirode (COBISS.SR-ID 221270028).

⁹⁰ Na primjer, čitanje *Leksikona psihoanalize* (izdanje Matice srpske iz 1996. godine), »izuzetnog djela« u kojemu su natuknice uobičajene leksikografski odlično i dotjeranim jezikom, ujedno je i »svojevrsni umjetnički užitak«, što se s knjigama te vrste vrlo rijetko događa (Milošević, Nikola, Delo koje nam služi na čast, *Naš trag*, 22, 1–2, 2015., str. 18–19).

nju od gotovo 500 i sljedeće godine u izdanja s više od 500 stranica (24 cm), pri čemu je naklada bila sto odnosno 500 primjeraka. Mali su izgledi da se Spale i drugovi uskoro pojave kao enciklopedički izdavači, što se može reći i za Planinarsko društvo Vrh iz Kladova (*Mala enciklopedija Miroč planine, Đerdapa i okoline*, 2006), zemunski Institut za kukuruz (*Fitopatološki rečnik i pojmovnik*, 2007), Udruženje stručnih radnika socijalne zaštite Srbije i Društvo socijalnih radnika Republike Srbije (drugo izdanje *Rečnika socijalnog rada*, 2015) i Savez antifašista Srbije (dva sveščića *Pojmovnika antifašističke borbe*, 2017. i 2018).

Izdavač *Enciklopedije Novoga Sada* stalno je bio Novosadski klub, koji je projektu Dušana Popova doslovce omogućio krov nad glavom, a kao suizdavač najčešće se pojavljivao Prometej. Novosadski nakladnik, kojega su 1990. godine osnovali su-pružnici Borka i Zoran Kolundžija, među ostalim ima ediciju vrijednih jezičnih rječnika u kojoj je izdan i *Veliki rečnik stranih reči i izraza*, a enciklopediku je sam ili u suizdavaštvu objavljivao bez određenoga reda: *Mala enciklopedija seksa* (1996; 140 str., 20 cm), *Ton, kamera, akcija!: umetnost filmske režije* (1997), *Pojmovnik moderne i postmoderne likovne umetnosti i teorije posle 1950. godine* (1999; 460 str., 29 cm, sa SANU), *Dostojevski: Leksikon likova* (izdanja 2007. i 2008), *Moja lepa bašta: enciklopedija baštenskog bilja* (2008) itd.

U Prometejevu izdanju o vrtnim biljkama redakcija prijevoda i izrada kazala povjerena je biologinji, a BIGZ Publishing 2004. godine objavio je *Rečnik filozofskih pojmova*, suvremeno izdanje rječnika *Wörterbuch der philosophischen Begriffe* u prijevodu filozofa Aleksandra Gordića. Uz nove mikro te jednokratne ili usputne izdavače enciklopedičkih djela, pojavljuju se i nekad moćna nakladnička imena koja su nekako preživjela. Konkretno, *Stilovi: arhitektura, enterijer, nameštaj: terminološki rečnik* (2007), *Leksikon nobelovaca: Naučna elita XX veka* (2007), *Mali pravoslavni pojmovnik* (2012) i *Leksikon drame i pozorišta* (2013) izdanja su Prosvete koje su izradili srbijanski autori. Više nije bilo Vuka Karadžića da, primjerice, obnovi dvosveščanu *Novu enciklopediju u boji* (1977–78), prijevod Larousseova izdanja na kojem su radili deseci srbijanskih urednika i drugih suradnika, ali je *Novu Larousse enciklopediju* u tri sveska 1999. izdao zemunski nakladnik JRJ.

Poduzeće Mono i Manjana objavilo je, među ostalim, 2005. dvosveščanu *Veliku tematsku enciklopediju Larousse*, sljedeće godine *Enciklopedijski istorijski atlas sveta* i 2009. *Primarnu interaktivnu školsku enciklopediju* u tri sveska i s kompaktnim diskom za testiranje znanja. Navedeni je nakladnik, koji se pojavljuje i kao Mono & Mañana (press), 2013. godine ušao u sastav Vulkan izdavaštva, te je školska enciklopedija objavljena još 2013. i 2015., a krajem prosinca 2018. godine u tisku je bilo treće Vulkanovo izdanje, ponovno u nakladi od 1500 primjeraka.⁹¹ Prijevod sa španjolskog

⁹¹ Primarna interaktivna školska enciklopedija [1], COBISS.SR-ID 265569292.

jezika djelomice je dopunjen domaćim sadržajima, a intervencije su bile mnogo veće u slučaju dopunjenoga srpskog izdanja *Velike opšte ilustrovane enciklopedije Larousse* u pet svezaka. Prema riječima glavnoga urednika Aleksandra Jerkova, oni koji su pet godina radili na srpskom izdanju *Larousse*a obavljali su dvije važne stvari: uvodili su najviše francuske standarde i trećinu materijala, znači otprilike svezak i pol, sami su proizveli.⁹² Čitatelji su dobili »srpsku enciklopediju koja je praktično napravljena kao da je napisana u [...] Parizu«, tj. projekt je omogućio da se »više od sto kolega osposobi za najsloženije leksikografske zadatke« i da se, s još desetcima autora i konzultanata, »postigne svjetske standarde u Srbiji«.⁹³ Djelo od 3200 stranica objavljeno 2010–11. godine u nakladi od (samo) 3000 primjeraka nije doživjelo novo izdanje.

3. 1. Institut za srpski jezik

U literaturi se može naići i na podatak da je bilo »osnivanje Leksikografskog zavoda sa Stojanom Novakovićem na čelu još 1893.«,⁹⁴ ali očito je riječ o omašci: tada je formiran Akademijin *Leksikografski odsek*. Odsjek je doista vodio Novaković (1842–1915), inicijator njegova osnivanja radi izrade velikoga rječnika. Prikupljanje građe za takav rječnik još je 1852. godine predložio Jovan Stejić, potpredsjednik Društva srpske slovesnosti, no ostalo se na ideji. Da se predmetno rječničarstvo razvija nakon jezičnoga stanovito je pravilo⁹⁵ koje se na srbijanskom primjeru potvrđuje i, konkretno u smislu iniciranja enciklopedičkih izdanja. Naime, 1863. godine Dimitrije Matić predložio je Društvu, najstarijem prethodniku SANU, stvaranje opće enciklopedije, ali ni taj leksikografski posao nije započet. Da je potreba za jezičnim bila raširenija od

⁹² [Jerkov, Aleksadar], Značaj izrade Velike opšte ilustrovane enciklopedije Larousse za razvoj leksikografije u Srbiji, 9. VII. 2011. (<https://www.youtube.com/watch?v=IsuwckEmHRA>, 2:29-3:05).

⁹³ *Isto*, 3:50–4:19. Vidjeti i: [isti], Kolika je muka napraviti enciklopediju! Izrada Velike opšte ilustrovane enciklopedije Larousse I[-]5 (<https://www.youtube.com/watch?v=ZqPQpJSQhPU>).

⁹⁴ Lojanica, Milan, Bolje sa rečnikom u rukama nego bez njega, *Tribina Biblioteke SANU*, 4, 2016., str. 26 (<http://www.vi.sanu.ac.rs/Izdanja/EI/Izdanja/2016TribinaBibliotekeSANU4.pdf>).

⁹⁵ Tvrđnje poput one da je Vuk Stefanović Karadžić sastavio »prvi srpski sveznajući imenik« i da je njegov *Srpski rječnik* »naročita srpska enciklopedija«, kao što je to, prema novinskom izvještaju, rekao akademik Miro Vuksanović (R., Z. [Radisavljević, Zoran], *Drugi tom Srpske enciklopedije, Politika*, 25. III. 2014. (www.politika.rs/scc/clanak/288149/Drugi-tom-Srpske-enciklopedije) posredno upućuju na to da jezična leksikografija u početku može obavljati i zadaće još neizdiferencirane enciklopedike. Slično tome, za *Rečnik na blagarskij jazik s mläkuvanie rečimi na blagarski i na ruski* (Plovdiv, I–V, 1895–1904, *Dopälnenie*, VI, 1908), »epohalni leksikografski rad« Najdena Gerova, može se reći da je i »neka vrsta enciklopedije materijalne i duhovne kulture bugarskog naroda u XIX. stoljeću« (Makedonska, Emilija, Slovoobrazovatelne tipove nomina agentis i nomina actoris v *Rečnik na blagarskija ezik* na Naiden Gerov, u: *70 godini blagarska akademična leksikografija: Dokladi ot Šestata nacionalna konferencija s meždunarodno učastie po leksikografija u leksikologija*, ur. Lilija Krumova-Cvetkova i drugi, Sofija, Akademično izdatelstvo »Prof. Marin Drinov«, 2013., str. 422 (<http://ireteslaw.ispan.waw.pl/handle/123456789/674>).

potrebe za enciklopedijskim znanjima, može se zaključivati i po tome što bibliograf Dejan Vukićević u XIX. stoljeću bilježi deset enciklopedičkih djela, a u tome se razdoblju pojavio 61 (lingvistički) rječnik, ne računajući objavljene izvan Srbije.⁹⁶

Indikativno je kako je jezična leksikografija s približavanjem kraju XX. stoljeća počela snažno rasti, a isti je trend poslije doživjela i enciklopedika. Konkretno, u sedmom je desetljeću izdano 149 rječnika, u osmom 188, da bi se u devetom već bila 323 rječnika, u desetom 452, a prva dekada XXI. stoljeća donijela je čak 814 naslova.⁹⁷ Usporedbe radi, u sedmom su desetljeću XX. stoljeća zabilježene 54 enciklopedičke jedinice,⁹⁸ od početka 2001. do kraja 2010. godine – što je dosad najplodnije desetljeće i u srbijanskoj enciklopedici na srpskom jeziku – objavljeno je više od 700 jedinica.⁹⁹ Dakle, u novije je vrijeme razlika u brojnosti bitno smanjena te u tome pogledu više nema, kao primjerice početkom XX. stoljeća, jaza između jezičnoga i predmetnoga rječničarstva.

Poslije Prvoga svjetskog rata Leksikografski je odsjek, koji je sa suradnicima na terenu prikupljao i u Beogradu uređivao građu te pripremao izradu *Rečnika*, vodio Aleksandar Belić, ujedno i prvi ravnatelj Instituta za srpski jezik, osnovanoga 1947. godine, Akademijine radne jedinice koja preuzima i proširuje poslove Odsjeka. Ustanova je poslije Novosadskoga dogovora preimenovana u Institut za srpskohrvatski jezik, koji je na *Rečniku* radio i u vrijeme kad je bio samostalan, a od 1992. godine opet je u sastavu SANU s vraćenim izvornim imenom. Najopsežniji leksikografski projekt u Srbiji, započet kao *Akademijски srpski rečnik*, počeo se publicirati kao *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika* (*Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд, 1959).¹⁰⁰ Godine 1978. objavljen je deseti sve-

⁹⁶ O *Bibliografiji rečnika*, str. 9.

⁹⁷ *Isto*.

⁹⁸ Izračun na temelju: *Bibliografija leksikona*, str. 19–23.

⁹⁹ Izračun na temelju: *Bibliografija leksikona*, str. 64–113 i korigiran s podacima iz: Dopuna *Bibliografije*, str. 316–320 – daje nešto manje od 700 jedinica, ali više ih je od 700 ako se dodaju jedinice koje Vukićević nije uvrstio (Mlakar, *Srpska enciklopedika*, 32–34), kao što na obje njegove liste nema ni, primjerice, leksikona *Stripovi koje smo voleli: Izbor stripova i stvaralaca sa prostora bivše Jugoslavije u XX veku* (2011).

¹⁰⁰ U vezi s nedoumicama pa i nezadovoljstvom zato što je *Rečnik* i dalje *srpskohrvatski*, može se pročitati da je SANU smatrao kako je »apsurdno« mijenjati naziv »dugoizlazećeg djela« kad je obavljena polovica posla (Pavković, Vasa B., Grada za *Rečnik* SANU, u: *Savremena srpska leksikografija u teoriji i praksi: kolektivna monografija*, ur. Rajna Dragičević, Beograd, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 2014., str. 58). Promjenom naziva, domće leksikograf Pavković, pojavio bi se i problem što raditi s gradom iz radova hrvatskih, bošnjačkih pa možda i crnogorskih pisaca odnosno onih koji se tako izjašnjavaju – a procjenjuje se da »oko 40 posto građe« pripada upravo književnicima koji su pripadnici tih naroda ili jezika. Pavković zaključuje kako je vjerojatno najbolje da se »veliki tezaurs« do kraja radi kao *srpskohrvatski*, a da se podrazumijeva kako je urađen na srpskom jeziku i s prevladavajućom srpskom gradom odnosno srpskim kulturnim pečatom (*Isto*). S hrvatske se stručne strane zamjera da je u taj

zak *Rečnika*, a 20. svezak, kojemu se kao godina izdavanja navodi 2017., pojavio se u drugoj polovici 2018.¹⁰¹

Institut za srpski jezik središnja je znanstvena ustanova u Srbiji za sustavno proučavanje toga jezika i njegove povijesti te za izradu kapitalnih leksikografskih i lingvogeografskih djela – rječnika i atlasa.¹⁰² Prema aktualnoj Institutovoj prezentaciji proizlazi da je na projektu lingvističkoga istraživanja suvremenoga srpskoga književnog jezika i izrade *Rečnika* u radnom odnosu 36 ljudi, od čega 25 doktora znanosti, a tu je i sedmero vanjskih suradnika (uključujući umirovljenike).¹⁰³ U jednom starijem izvještaju stoji da je na tome projektu 2015. godine bilo angažirano 39 suradnika (36 zaposlenih), od kojih 13 s leksikografskim zvanjem redaktora, šest pomoćnih redaktora i 18 samostalnih obrađivača.¹⁰⁴ Drugi dio od ukupno oko 65 zaposlenih stručnjaka Instituta provodi projekte koji bi trebali dovesti do *Rečnika crkvenoslovenskog jezika srpske redakcije* i sličnih djela.

Institut, koji u sklopu svoje izdavačke djelatnosti objavljuje četiri periodične publikacije, središte je leksikografije kao znanosti – ali samo za *Sprachlexikographie*. Primjerice, u bibliografiji i drugim dijelovima predstavljanja djelovanja Instituta, čiji su suradnici u deset godina (zaključno s 2016) objavili više od 1900 radova i sudjelovali na 280 skupova,¹⁰⁵ teško je pronaći veze s *enciklopedikom* (*enciklopedistikom*), *enciklopedijom* ili *leksikonom* u smislu modela ili tipa enciklopedičkoga djela. Prema *Bibliografiji srpskih enciklopedija i leksikona*, od početka 2007. do kraja 2013. godine u Srbiji se pojavilo više od 440 takvih jedinica,¹⁰⁶ a u sljedećem razdoblju, oslonimo li se (bez podrobne analize) na podatke o vrsti građe u *Uzajamnoj bibliografsko-kataloškoj*

rječnik hrvatska grada, uključujući čakavske i kajkavske dijalektalne primjere, »'uklopljena' kao da je srpska«, a tako je i u *Etimološkom rečniku* (Gluhak, Alemko, Rječnik hrvatskoga književnoga jezika Julija Benešića, *Glasnik HAZU*, 1, 2, 2015., str. 50).

¹⁰¹ U prvoj polovici srpnja 2018. godine, Virtualna biblioteka obavještavala je da »*nijedna biblioteka u sistemu COBISS.SR nema primerak te građe (u štampi)*«, pri rujanskom je pregledu taj svezak *Rečnika* (COBISS.SR-ID 254041612) imao samo Filozofski fakultet u Beogradu, da bi u studenome bio registriran još u SANU, Narodnoj biblioteci Srbije, Univerzitetskoj biblioteci Svetozar Marković i na Filološkom fakultetu (<http://www.vbs.rs>, II. VII., 13. IX. i 13. XI. 2018).

¹⁰² Institut za srpski jezik (<https://www.sanu.ac.rs/instituti/institut-za-srpski-jezik/>).

¹⁰³ Izračun na temelju: Rečnik SANU (<http://www.isj.sanu.ac.rs/projekti/rsanu/>).

¹⁰⁴ Izveštaj o radu Instituta za srpski jezik SANU u 2015. godini, str. 5 (<http://www.isj-sanu.ac.rs/izvestaji.html>, pristupljeno 30. X. 2017).

¹⁰⁵ *70 godina Instituta za srpski jezik SANU: između dva jubileja (2007-2017)*, ur. Marta Bjeletić, Jasna Vlajić-Popović i Marina Spasojević, Beograd, Institut za srpski jezik SANU, 2017., str. VII–VIII (<http://www.isj.sanu.ac.rs/2017/11/13/70-godina-instituta-za-srpski-jezik-sanu-izmedju-dva-jubileja-2007-2017/>).

¹⁰⁶ Izračun na temelju: *Bibliografija leksikona*, str. 91–124.

bazi podataka COBIB.SR, enciklopedija i leksikona zacijelo nije bilo manje od 50 jedinica godišnje.¹⁰⁷

Onkraj tih stotina srbijanskih predmetnih rječnika, korištenjem pretraživačkih alata saznaje se da je u desetljeću do 2016. godine jedan zaposlenik Instituta prikazao drugo izdanje *The Linguistics Encyclopedia* i da su dvije zaposlenice krajem 2016. godine sudjelovale na međunarodnoj konferenciji u Lublinu »Słownik językowy – leksykon – encyklopedia w perspektywie badań porównawczych Słowian i ich sąsiadów (EUROJOS XXII)«. ¹⁰⁸ Prema programu toga, XII. EUROJOS-ova skupa, naslov rada Stane Ristić i Ivane (Lazić/–/) Konjik bio je »O strukturi članka u jezičkom rečniku, leksikonu i enciklopediji (s osvrtom na jedinice opisa u ove tri leksikografske publikacije)«, ¹⁰⁹ što je tema vrlo zanimljiva i enciklopedičkim radnicima (profesionalcima), djelatnicima pa i dijelu redovitih korisnika koje bi se moglo nazvati simpatizerima.

Akademijin leksikografski odsjek bio je usmjeren na izradu *Rečnika* te je Stanoje Stanojević partnera za *Narodnu enciklopediju* (od 1925. do 1929. godine izdavane u sveščićima te u po četiri ćirilična i latinična sveska) trebao potražiti u zagrebačkom Bibliografskom zavodu. Među njezinim je suradnicima bio i Belić, a kadrovski još krhki Leksikografski odsjek nije ni mogao sudjelovao u izradi te enciklopedije. Institut je razmjerno velika institucija, ali kao ustanova ne da nije vodio neki enciklopedički projekt nego se, prema dostupnim podacima, nije ni uključio u izradu enciklopedičkih djela. Ali, stručnjaci iz Instituta ostvarili su niz leksikografskih djela objavljenih u drugim ustanovama i privatnim poduzećima. Tako je i *Rečnik srpskoga jezika* koji je objavila Matica srpska (2007., izmijenjeno i popravljeno izdanje 2011), prvi jednosveščani opisni rječnik poslije *Srpskoga rječnika* Vuka Stefanovića Karadžića, izradio, prema riječima njegova glavnog urednika Mate Pižurice, »autorski tim iz beogradske leksikografske škole, uglavnom sadašnji ili bivši suradnici Instituta za srpski jezik«. ¹¹⁰

3. 2. Zavod za udžbenike

»Nesumnjivo bi bilo bolje da smo imali malo više vremena pri konačnom oblikovanju *Enciklopedije srpskog naroda*«, ali »u nas Srba lakše je kad se juriša, čak i ako je

¹⁰⁷ Primjerice, na temelju složenoga (*vizbornog*) pretraživanja *enciklopedija, leksikon* (kod F), *Srbija za 2016. godinu i srpski* kao jezik, virtualna knjižnica ponudila je 58 jedinica (www.vbs.rs, 15. XI. i 27. XII. 2018.).

¹⁰⁸ *70 godina Instituta* str. 35 i 313.

¹⁰⁹ Program konferenciji EUROJOS-XII (<https://phavi.umcs.pl/at/attachments/2016/1130/082948-konferencja-eurojos.pdf>, [str. 2]).

¹¹⁰ Stefanović, Jelena, *Naše muke s rečima*, *Politika*, 18. XI. 2007. (<http://www.politika.rs/sccl/clanak/7539/Наше-мукe-с-речима>).

riječ o kulturnom pothvatu, dok teže ide, i s brojnim komplikacijama, kada se radi usporenije«, izjavio je u razgovoru za *Večernje novosti* Radoš Ljušić, glavni urednik toga jednosveščanika (*Енциклопедија српског народа*, Београд, 2008).¹¹¹ Ta je enciklopedija završena u dvije godine, »što je zaista podvig«, te je Ljušiću »direktor Hrvatskog leksikografskog zavoda« na Beogradskom sajmu knjiga rekao da se takav projekt radi pet godina.¹¹² Djelo se pojavilo samo četiri godine nakon ideje o njezinom izdavanju (2004), kad je Ljušić kao zastupnik (u Narodnoj skupštini Republike Srbije) sudjelovao u izradi Zakona o Srpskoj enciklopediji.¹¹³ Prema Ljušićevim riječima, proći će mnogo vremena dok se ne dovrši *Srpska enciklopedija*, »povjerovao je« da će jednosveščanik »upotpunjavati nemalu prazninu u našoj kulturi i izdavaštvu«, a kao direktor Zavoda za udžbenike, »velike i moćne izdavačke kuće«, mogao se upustiti u naporan, kompliciran i skup projekt tako što je »osnovao Leksikografski odjel« pa je Zavod u kratkom roku mogao objaviti dvije enciklopedije: godinu dana prije *Enciklopedije srpskog naroda* tiskano je *Školsko sveznanje*.¹¹⁴

Poduzeće koje je po misiji i nastanku mlađi srodnik ljubljanske Državne založbe Slovenije (DZS) i zagrebačke Školske knjige; ne proizvodi samo udžbenike i druga nastavna sredstva, nego u opisu djelatnosti stoji i da priprema i izdaje »naročito stručna, znanstvena i znanstvenopopularna djela, enciklopedijska izdanja, izdanja rječnika i priručnika te djela od nacionalnog značenja«. ¹¹⁵ Prema broju svih izdanja Zavod za udžbenike na listi srbijanskih nakladnika zauzima četvrto mjesto. Prvoplasirana Laguna imala je bibliografske zapise 540 monografskih publikacija objavljenih u 2017. godini (26. ožujka), slijede također privatni nakladnici Vulkan izdavaštvo i Klett s 490 i 320 izdanja, Zavod ima 260, a primjerice sedmi Službeni glasnik 190 publikacija.¹¹⁶ Devet godina prije toga, Zavod je bio prvi s 440 izdanja, a drugoplasirana Laguna objavila je samo pet publikacija više nego Službeni glasnik, 289 i 284.¹¹⁷

Zavodov *Izdavački sektor* sastoji se od tri redakcije (za predškolsko i osnovno obrazovanje, srednjoškolska te za posebna i sveučilišna izdanja), a u njegovom su sklopu i odjeli leksikografije te lekture i korekture, likovno-grafička priprema i reali-

¹¹¹ Bogutović, Dragan, Jedan tom – tesan za sve, *Večernje novosti*, 1. XI. 2008. (<http://www.novosti.rs/вести/култура.487.html:225732-Jedan-tom---tesan-za-sve>).

¹¹² *Isto*. Sigurno je riječ o Vlahu Bogišiću, koji je 2008. godine od ravnatelja postao glavni ravnatelj Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža.

¹¹³ *Isto*.

¹¹⁴ *Isto*.

¹¹⁵ Informator o radu Javnog preduzeća »Zavod za udžbenike«, 10. VIII. 2018., str. 4–5 (http://b2b.zavod.co.rs/download/documents/informator_o_radu/aktuelni_informator.pdf).

¹¹⁶ Rang liste izdavača, 2017. (<https://www.nb.rs/pages/article.php?id=17580>, 29. XII. 2018).

¹¹⁷ Rang liste izdavača, 2008. (https://www.nb.rs/view_file.php?file_id=2548, 29. XII. 2018).

zacija te knjižnica.¹¹⁸ *Odeljenje leksikografije* vodi šef, a ne odgovorni urednik koji je na čelu svake od triju redakcija.¹¹⁹ Pravilnik o organizaciji i sistematizaciji poslova ne navodi broj izvršitelja, ali u drugom dokumentu stoji da je u toj ustrojstvenoj jedinici (bilo) zaposleno još četvero urednika za leksikografska izdanja i jedan stručni suradnik za takva izdanja, svi sa završenim Filozofskim, Filološkim ili Fakultetom političkih znanosti.¹²⁰ Zaposlenici Leksikografskoga odjela obavljaju stručne poslove koji se odnose na organizaciju i koordinaciju timova autora, urednika i redaktora u cilju realizacije leksikografskih izdanja; organizaciju poslova na izradi *Srpske enciklopedije* iz nadležnosti Zavoda; usavršavanje metodologije rada i razvoj Odjela; pripremu i realizaciju enciklopedija, leksikona i rječnika; predlaganje novih projekata u leksikografskoj djelatnosti i izdavaštvu.¹²¹

Zavod se leksikografijom bavio i prije nego što je osnovan odgovarajući odjel. Primjerice, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva sam je ili u sunakladništvu objavio, među ostalim, dvosveščanu *Pedagošku enciklopediju* (1989), *Svetsku enciklopediju mira* također u dvije knjige (1998–99), *Enciklopedijski herbološki rečnik* (1995), *Defektološki leksikon* (1999) te mali *Ginekološko–akušerski leksikon* (2006). *Vizantijski krug: mali rečnik ranohrišćanske književnosti na grčkom, vizantijske i stare srpske književnosti* (2009), *Leksikon istorije pedagogije srpskog naroda: period do 1945. godine* (2012) te *Pozorišni rečnik* (2013) neka su od izdanja nakon skraćivanja naziva poduzeća. Izvršni izdavač *Srpske enciklopedije* početnom razvoju metaleksikografije pridonio je *Bibliografijom srpskih enciklopedija i leksikona*, a od leksikografije u užem smislu Zavod najviše nudi dvojezične rječnike.¹²²

3. 3. Službeni glasnik

Istituto della Enciclopedia Italiana (utemeljen 1925. godine kao Istituto Treccani), Konzorcij Hrvatske enciklopedije (1938/39–1941)¹²³ i Leksikografski zavod Crne

¹¹⁸ Informator o radu, str. 5 i 9 te Pravilnik o organizaciji i sistematizaciji poslova kod Javnog preduzeća »Zavod za udžbenike«, 6. VII. 2018., str. 8 (http://b2b.zavod.co.rs/download/documents/odluke/pravilnik_o_sistematizaciji.pdf).

¹¹⁹ Pravilnik, str. 5 i 8 te Funkcije (<http://www.knjizara.zavod.co.rs/funkcije>).

¹²⁰ Program poslovanja za 2018. godinu Javnog preduzeća »Zavod za udžbenike«, 28. XI. 2017., str. 85 i 93–95 (<http://b2b.zavod.co.rs/download/documents/izvestaji/2018/programPoslovanja2018.pdf>).

¹²¹ Informator o radu, str. 10.

¹²² Leksikoni, rečnici, enciklopedije (<http://www.knjizara.zavod.co.rs/knjige/biblioteke/leksikoni-recnici-enciklopedije>) i Leksikografija (<http://www.knjizara.zavod.co.rs/knjige/leksikografija>).

¹²³ Onkraj tvrdnje o Mati Ujeviću, najbližem suradniku Miroslava Krleže u Leksikografskom zavodu, kao čovjeku »sa spornom političkom prošlošću«, čak, budući da je u doba Nezavisne Države Hrvatske vodio *Hrvatsku enciklopediju* odnosno Hrvatski izdavački bibliografski zavod (koji je naslije-

Gore (1980/82–1989/91) neki su od primjera koji pokazuju kako je osnivanje enciklopedičke institucije u pravilu povezano s radom na konkretnom dugoročnom projektu. Pritom su izgledi institucionalizacije, kao i podrazumijevajuće profesionalizacije, veći ako je *kapitalac* početak rada na drugim djelima, na leksikografiji kao trajnoj organiziranoj djelatnosti. Odgovarajući je odjel Zavoda za udžbenike osnovan u vrijeme kad su se planirale školska i mala nacionalna enciklopedija, a Službeni glasnik u organiziranje svoje enciklopedičke jedinice krenuo je bez određenja jednoga velikog izdanja.

Iste godine kad je objavljena *Enciklopedija srpskog naroda* kao (formalno) prva srpska nacionalno centrirana jednosveščana enciklopedija; u vezi s projektima Službenoga glasnika spomenut je »preporod srpske enciklopedike« u dva toka. Prema Gojku Tešiću, povjesničaru književnosti pozvanom da bude urednik u Službenom glasniku, prvi bi tok bile tematske enciklopedije, leksikoni i rječnici koji će govoriti i o »snazi i vrijednosti naše znanosti« u najširem smislu, a drugi bi tok »enciklopedičke misije« činili prijevodi kapitalnih ostvarenja velikih kultura.¹²⁴ U srpnju te, 2008. godine, direktor i glavni urednik Službenoga glasnika Slobodan Gavrilović rekao je da više nema velikih državnih nakladnika poput Nolita ili Prosvete, a privatni izdavači nisu zainteresirani za objavljivanje izdanja koja nisu profitabilna, što znači da bi država morala »stati iza tako ozbiljnog projekta kao što je osnivanje Leksikografskog zavoda Srbije« koji bi nastajao iz dijela Službenoga glasnika koji opslužuje Vladu i drugu državnu vlast.¹²⁵

Pokrenuta je edicija »Lexis«, predstavljena kao temelj (orijentacije) budućega zavoda, a Milojko Knežević izjavio je kako je »zamisao koju ćemo strpljivo i pažljivo ostvarivati, nipošto 'preko noći'«, da koristeći financijske, prostorne, tehničke, organizacijske i kadrovske resurse poduzeća »formiramo efikasnu te tehnološki i konceptualno suvremenu leksikografsku redakciju« koja će, pridržavajući se »svjetskih standarda«, nastojati u nekoliko godina nadoknaditi očiti nedostatak kvalitetnih en-

dio Konzorcij), s »ustaškom prošlošću« (Očić, Enciklopedistika, str. 301 i 307–308), u pravom je svjetlu prikazan u radovima među kojima su i: Švab, Mladen, Mate Ujević, utemeljitelj suvremene hrvatske enciklopedike: O dvadesetpetoj obljetnici smrti (1967–1992), *Radovi Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža*, 2, 1992., str. 9–73; Hameršak, Filip, Pravna struka u *Hrvatskoj enciklopediji* Mate Ujevića (1941.–1945.), u: *Mate Ujević danas: Zbornik radova* [...], ur. Ivica Matičević, Zagreb, Društvo hrvatskih književnika, 2013., str. 293–331; Zebić, Enis, Kršćanski socijalist i antifašist Mate Ujević, u: isti, *Jučerašnji svijet: Hrvatska*, Durieux, Zagreb 2017., str. 71–98.

¹²⁴ Bogutović, Dragan, Klasići u četiri toma, *Večernje novosti*, 29. IV. 2008. (<http://www.novosti.rs/vesti/kultura.487.html:214759-Класици-у-четири-тома>). Naslov razgovora s Tešićem temelji se na najavi početka rada na *Srpskoj književnoj enciklopediji* »koja će izaći u tri-četiri sveska«. Službeni glasnik ili neki drugi nakladnik nije objavio ni jedan svezak spomenutog projekta.

¹²⁵ Grujičić, N[ebojša], Leksikografija u Srbiji, *Vreme*, 10. VII. 2008., str. 57.

ciklopedija, rječnika i sličnih izdanja.¹²⁶ Velik zadatak ne namjeravaju ostvariti »sativim sami i usprkos svemu i svima« nego u »dobroj suradnji sa svim relevantnim institucijama i organizacijama«, institutima, fakultetima, pa i drugim izdavačima spremnima da kao »istinski partneri sudjeluju u jednom pothvatu koji bi tako mogao da postane temelj budućeg državnog leksikografskog zavoda Srbije«, rekao je urednik leksikografskih izdanja. »Prihativši se ovako složenog pothvata poželjeli smo, čini mi se sasvim prirodno, da naučimo i preuzmemo onoliko koliko možemo iz bogatog iskustva Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža« s kojim je uspostavljena »izuzetno dobra suradnja«, uključujući »transfer znanja« članovima leksikografske redakcije, dometnuo je Knežević.¹²⁷

Dok je Gavrilović bio direktor i glavni urednik udareni su temelji takvoga velepegona. Vlada sastavljena nakon izbora 2012. godine, u kojoj su osovину činili predstavnici Srpske napredne stranke i Socijalističke partije Srbije (njezin je predsjednik Ivica Dačić postao premijer), za obnašatelja dužnosti direktora imenovala je Ljušića, bivšega čelnika Zavoda za udžbenike. Ljušić je odmah izjavio da namjerava unaprijediti izdavački plan i profil poduzeća te »staviti naglasak na leksikografiju«. ¹²⁸ »Objavljivat ćemo samo profitabilne knjige i leksikografska izdanja, uz rijetke izuzetke, kad se radi o djelima nacionalnog značenja«, rekao je Ljušić nakon što se bolje upoznao sa stanjem u poduzeću.¹²⁹ Dakle, Ljušić je, poput Gavrilovića, bio za razvoj enciklopedike, ali, za razliku od Gavrilovića, nije spominjao leksikografski zavod. Ljušićev je *kapitalac* trebalo biti prošireno izdanje *Enciklopedije srpskog naroda*. U lipnju 2014. godine, prvi ljudi Zavoda za udžbenike i Službenoga glasnika na potpisivanju ugovora o suradnji najavili su da će do Sajma knjiga u Beogradu (u listopadu) 2015. izaći dvosveščano izdanje, u kojoj će na 2500 stranica naglasak biti na tematskim i općim natuknicama, za razliku od osoba koje su prevladavale u prvom izdanju.¹³⁰ Zajednički pothvat Ljušićeva bivšega i tadašnjega poduzeća nije dao rezultata.

¹²⁶ S. D. G., Oblikovati sliku Srbije, *Danas*, 9. X. 2008., str. 23.

¹²⁷ *Isto*.

¹²⁸ Bt., D. [Bogutović, Dragan], Ljušić v.d. direktora »Službenog glasnika«, *Večenje novosti*, 20. XII. 2012. (<http://www.novosti.rs/вести/култура.487.html:411389-Ljusic-vd-direktora-quotSluzbenog-glasnikaquot>).

¹²⁹ Bt., D., Šokantni podaci o poslovanju »Službenog glasnika«, *Večenje novosti*, 26. II. 2013. (www.novosti.rs/вести/култура.487.html:421738-Sokantni-podaci-o-poslovanju-Sluzbenog-glasnika). Ljušićeva se slika stanja drastično razlikovala od one koja se stjecala na temelju nastupa prijašnjega rukovodstva (Jovanović, Vesna, Jubilej »Službenog glasnika«, RTS, 13. VIII. 2012. (www.rts.rs/page/stories/ci/story/124/drustvo/1156226/jubiley-službenog-glasnika.html) i Bt., D., Kome smeta »Službeni glasnik«?, *Večenje novosti*, 2. X. 2012. (www.novosti.rs/вести/култура.487.html:399577-Kome-smeta-quotSluzbeni-glasnikquot).

¹³⁰ Tanjug, Drugo izdanje Enciklopedija srpskog naroda u 3.000 primeraka, 18. VI. 2014. (<https://www.slglasnik.com/актуелно/медии-о-нама/друго-издање-енциклопедије-српског-народа-у-3000-примерака-сајт-„међународни-радио-србија“-вести>) i Najava proširene Enciklopedije srpskog

Početakom 2015. godine, Jelena Trivan, koja je zamijenila Ljušića, na jednoj je promociji izjavila kako je Službeni glasnik institucija s misijom objavljivanja djela značajnih za srpsku kulturu, za koja komercijalni, privatni izdavači nemaju sluha. Rekla je da »dijeli mišljenje onih koji se zalažu za to da Srbija dobije leksikografski zavod« i kako će Glasnik »intenzivirati rad na projektima u području leksikografije«, nastojeći da bude »naš najreprezentativniji leksikograf«,¹³¹ pri čemu je sigurno uključen i enciklopedičar.

Među ostalim, Službeni glasnik izdao je *Enciklopediju društvenih nauka* u dva sveska i *Leksikon srpskog prosvetiteljstva* (oba djela 2009), *Enciklopedijski rečnik međunarodnog prava i međunarodnih odnosa* te *Leksikon meničnog prava* (2010), *Leksikon arhitekture i umetničkog zanatstva* (2012), *Enciklopediju industrijskih odnosa* i *Enciklopediju straha* (2015), *Leksikon bezbednosti* (2017; s novosadskim Pravnim fakultetom) i *Leksikon biblijske egzegeze* (2018; s Biblijskim institutom Pravoslavnog bogoslovske fakulteta u Beogradu). Od navedenih je djela samo prvo prijevod. U sklopu biblioteke »Lexis« postoje i edicije »Leksikoni gradova Srbije« te »Leksikoni nacionalnih parkova Srbije«, pokrenuti su i »Mali leksikoni srpske kulture«, a niz prevedenih *Rečnika zaljubljenika* (od *vina* i *u Rusiju* do *u rokenrol* i *u islam*) nastao je izvan »Lexisa«, tj. Leksikografske redakcije. Ti, u pravilu slobodnije, esejistički napisani leksikoni, dijelovi edicije »Rječnici i enciklopedije svakodnevnog života« (u sklopu biblioteke »Umjetnost i kultura«), mogu računati na širu publiku. Njezinu pozornost neće privući, primjerice, višesveščani *Kvantitativni opis strukture srpskog jezika: Srpski jezik od XII do XVIII veka* i slična izdanja koja, u nedostatku privatnih mecena, moraju izdavati državna poduzeća ili ustanove.

Službeni glasnik objavio je mnoštvo predmetnih i jezičnih rječnika, a u »Lexisovoj« bibliografskoj ediciji obrađeni su, primjerice, političar i politički pisac Milovan Đilas te književnik i političar Dobrica Ćosić.¹³² Ali, više nema govora o zavodu kao *kruni* (enciklopedijsko-)leksikografske orijentacije Službenoga glasnika, što bi, među ostalim, pretpostavljalo i razvijanje izrada bibliografija koje nisu samo personalne. Dobar je pokazatelj orijentacije poduzeća kadrovska shema. Naime, prema pravilniku o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji radnih mjesta iz travnja 2017. godine, *Sektor za izdavanje knjiga* sastoji se od Redakcija knjiga (12 urednika), *Leksikografske redakcije* te lektorsko-korektorskoga i odjela dizajna i grafičke pripreme.¹³³ U Leksikografskoj su redakciji glavni urednik, tri urednika, deset redaktora i još šest

naroda, 18. VI. 2014. (<http://www.seecult.org/vest/najava-prosirene-enciklopedije-srpskog-naroda>) i Tanjug je, poput FoNeta (tj. Foneta) i Bete, srbijanska novinska (multimedijska) agencija.

¹³¹ U Biblioteci grada Beograda predstavljen *Rečnik užičkog govora*, 1. IV. 2015. (www.slglasnik.com/актуелно/вести/у-библиотеци-града-београда-представљен-речник-ужичког-говора).

¹³² Biblioteka Lexis, www.slglasnik.com/библиотека-lexis.

¹³³ Pravilnik o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji radnih mesta u javnom preduzeću »Službeni glasnik« – prečišćen tekst, 28. IV. 2017., str. 4

zaposlenika, kod kojih je za sve, osim za tajnika, uvjet fakultet.¹³⁴ U dokumentu istoga naslova iz ožujka 2018. godine, obje su redakcije spojene u *Redakciju knjiga i leksikografskih izdanja* s devet urednika te je broj redaktora smanjen na sedam.¹³⁵ Redaktorima je ostao koeficijent (složenosti) posl(ov)a šest, stručnome suradniku za kazala pet, ali ne samo da se više ne predviđa mjesto glavnoga urednika leksikografskih izdanja, koji je imao koeficijent 9,5, nego su urednici koji su bili u Leksikografskoj redakciji sa 7,5 pali na sedam, što je prema oba pravilnika koeficijent urednika koji rade s knjigama koje nisu leksikografske.¹³⁶

Usporede li se starija i aktualna organizacijska shema, vidi se da su od šest sektora i službi neposredno povezanih s direktor(ic)om redukcije samo u sektoru izdavanja knjiga.¹³⁷ Je li nestanak samostalne leksikografske jedinice, odnosno njezino spajanje s redakcijom knjiga, postupak kojim se željela nadići »neadekvatna sistematizacija i organizacija«? Citirani je izraz jedna od slabosti uočenih u SWOT analizi u »Dugoročnom i srednjoročnom planu poslovne strategije i razvoja«.¹³⁸ Javno poduzeće čiji je cilj u deset godina postati »lider u srpskom i regionalnom izdavaštvu« među ostalim planira formirati redakciju knjiga za djecu i otvaranje novih knjižara na atraktivnim lokacijama i u mjestima bez takvih prodavaonica.¹³⁹ U tome strategijskom dokumentu za razdoblje do 2026. godine, objavljenom u lipnju 2017., među djelatnostima Službenoga glasnika stoji i izdavanje i tiskanje enciklopedijskih izdanja, rječnika i priručnika te se Leksikografska redakcija još pojavljuje u prikazu strukture poduzeća,¹⁴⁰ ali primjerice među ciljevima i aktivnostima ne samo da se ne spominje *leksikografski zavod* nego uopće nema *leksikografije* ili *encikloped(ist)ike*. A zašto bi tako nečega i bilo, kad je već postojala jedna za srbijanske prilike ozbiljna i ambiciozna enciklopedička organizacijska jedinica?

(http://www.sglasnik.com/sites/default/files/pdf/Pravilnik_o_unutrasnjoj_organizaciji_i_sistematizaciji_radnih_mesta_preciscen_tekst.pdf; pristupljeno 1. X. 2017).

¹³⁴ *Isto*, 19–20. U jednom je slučaju u opciji i viša škola. Zapravo, leksikografijom se bavi manje ljudi jer tri osobe rade na digitalizaciji (službenih listova Srbije i Jugoslavije).

¹³⁵ Pravilnik o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji radnih mesta u javnom preduzeću »Službeni glasnik« – prečišćen tekst, 22. III. 2018., str. 4 i 19 (www.sglasnik.com/sites/default/files/pdf/o_nama/Pravilnik_o_unutrasnjoj_organizaciji_i_sistematizaciji_radnih_mesta_preciscen_tekst.pdf).

¹³⁶ Pravilnik [2017.], str. 19 i Pravilnik [2018.], str. 19.

¹³⁷ Organizaciona šema (www.sglasnik.com/sites/default/files/pdf/o_nama/Organizaciona_sema_Glasnik.pdf, 12. X. 2017). Promjene su bile i u Odjelu veleprodaje (dio Sektora za prodaju i nabave); oba su odsjeka preimenovana.

¹³⁸ Dugoročni i srednjoročni plan poslovne strategije i razvoja Javnog preduzeća »Službeni glasnik«, Beograd [,] za period 2017–2026. godine (http://www.sglasnik.com/sites/default/files/pdf/o_nama/jp-službeni-glasnik-strategija-razvoja-2017-2026.pdf, str. 11).

¹³⁹ *Isto*, str. 9 i 13.

¹⁴⁰ *Isto*, str. 2, 4 i 12–15.

3. 4. Matica srpska

Kao i kod mnogih drugih subjekata koji su se bavili nakladništvom, dio knjiga koje je objavila Matica srpska spada u leksikografska djela. Riječ je primjerice o *Dečjoj enciklopediji* (od 1957. do 1966. u šest izdanja), šestosveščanom *Rečniku srpskohrvatskoga književnog jezika* (1967–76),¹⁴¹ *jugoslovenskom književnom leksikonu* (1971., 2. dopunjeno izdanje 1984), *Rečniku poezije Milana Rakića* (1984), *Kriminološkom leksikonu* (1999., izmijenjeno i dopunjeno izdanje 2015), *Rečniku srpskih govora Vojvodine* u deset svezaka (2000–10) i *Ornitološkom rečniku: imenima ptica* (2016). Matica srpska objavljuje i *Atlas naselja Vojvodine*, od kojega su dosad predstavljeni *Srem* (2012) i dvije knjige *Banata* (2014). I *Bačka* bi zauzimala dvije jedinice, a možda će, zbog zaključnih razmatranja, kartografsko-enciklopedijski projekt, za koji je Matica dobila »vrlo jasnu političku podršku«, odnosno financijsku i drugu potporu zadovoljne Pokrajinske vlade (Pokrajinskoga sekretarijata za kulturu), *Atlas* u konačnici imati šesti knjiga.¹⁴²

Kulturno društvo (u najširem smislu, uključujući znanost) osnovano još 1826. godine u Pešti, krajem XX. stoljeća krenulo je u institucionalizaciju (dijela) svoje enciklopedičke djelatnosti. Akademik Čedomir Popov (1936–2012) bio je prvi rukovodilac *Leksikografsko-biobibliografskog odeljenja*, čiji je Odbor osnivački skup održao u siječnju 1992. godine. Temeljni je zadatak toga odjela Matice srpske, koji je 2004. promijenio naziv u *Leksikografsko odeljenje*, »organiziranje i provedba istraživanja koja u formi leksikona, biografskih i enciklopedijskih rječnika i bibliografija dokumentirano obavještavaju o kulturi srpskog naroda u različitim razdobljima njegove povijesti, promatranoj u vezama s drugim nacionalnim kulturama ili izvan takvih veza, kao i organiziranje znanstvenih skupova, javnih predavanja i izložbi u vezi s projektima Odjela«.¹⁴³

Pod Popovljevim su uredništvom objavljeni prvi svesci *Srpskoga biografskog rečnika*, što je najveći samostalni projekt Matice srpske, među ostalim i po broju suradnika – oko tisuću – od uglednih znanstvenika do amatera iz manjih mjesta.¹⁴⁴ Uz taj leksikon i *Srpsku enciklopediju*, radi se i na *Leksikonu pisaca srpske književnosti*,¹⁴⁵

¹⁴¹ Samo prva dva sveska *Rječnika hrvatskosrpskoga književnog jezika* suizdavač Matica hrvatska objavio je 1967. godine. Inače, to je godina nastanka »Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika«, ali i »Predloga za razmišljanje«.

¹⁴² Konferencija za štampu povodom predstavljanja knjige *Atlas naselja Vojvodine* [] *Banat*, 29. XII. 2014. (<https://www.youtube.com/watch?v=T-2wcYVvk-6I>, 13:20-13:56 i 26:32-27:38).

¹⁴³ Leksikografsko odeljenje (<http://www.maticasrpska.org.rs/category/naucna-odeljenja/leksikografsko-odeljenje/>).

¹⁴⁴ Leksikografsko odeljenje (<http://www.vi.sanu.ac.rs/GalerijaPics/2011MSleksikografsko.pdf>).

¹⁴⁵ Cilj je objavljivati *Leksikon pisaca srpske književnosti* umjesto *Leksikona pisaca Jugoslavije*, koji je u četiri sveska (1972., 1979., 1987. i 1997) došao do slova *Nj*, a u međuvremenu su, također na latinici, objavljena dva sveska – peti (*O*) i šesti (*P*) – *Grade za Leksikon pisaca Jugoslavije* (2010. i 2014).

a izrađuju se i bibliografije. Ti projekti, osim nacionalne enciklopedije, započeti su prije osnivanja odjela. Njegovo je osnivanje svakako u srbijanskoj enciklopedici značilo organizacijski napredak, među ostalim i zato što se predmeti pojedinih Matičinih enciklopedičkih projekata nemalim dijelom preklapaju.

U travnju 2008. godine, na 125. redovnoj skupština Matice srpske jednoglasno je verificirana inicijativa Upravnoga odbora, odnosno odlučeno je da Matica »osnuje Enciklopedijski zavod u skladu sa Statutom i zakonskim propisima«, kojeg će osnovna djelatnost biti izrada *Srpske enciklopedije* i drugih enciklopedičkih izdanja iz svih znanstvenih područja.¹⁴⁶ Tanjug je izvijestio da je odluka donesena na temelju pribavljene suglasnosti SANU i nakon usvajanja odgovarajućih izmjena i dopuna Statuta, kojima je predviđeno da se »Leksikografski odjel preregistrira u Enciklopedijski zavod« Matice srpske. Osnivanje je toga zavoda »povijesni događaj« za Srbiju, istaknuo je Dimitrije Stefanović, potpredsjednik Matice srpske i glavni tajnik SANU, domećući da je Akademijino Predsjedništvo podržalo taj »značajan prijedlog«.¹⁴⁷

Uoči toga skupa javnost je obaviještena kako Upravni odbor odluku o »osnivanju Enciklopedijskog zavoda pod vlastitim krovom« temelji na ocjeni da je »trojstvo« Matice sa SANU i Zavodom za udžbenike »neprikladno, prije svega u radu Uređivačkog odbora i stručnih redakcija za 33 znanstvena područja s oko 80 disciplina« u *Srpskoj enciklopediji*.¹⁴⁸ Već su se u prvoj godini rada Uređivačkog odbora i stručnih redakcija *Srpske enciklopedije*, dakle 2006., pokazale »organizacijske poteškoće i neusuglašenosti u rasporedu uloge, nadležnosti i zainteresiranosti« institucija kojima je povjerena izrada te enciklopedije, što je rad na kapitalnom projektu činilo još složenijim. Prenoseći Matičina stajališta, novinarka *Politike* piše da će stručne službe usuglašeno djelovati pod krovom Matice, koja ima dugogodišnje leksikografsko iskustvo, »dovoljno visokoobrazovanih stručnjaka«, afirmiranu i veliku mrežu suradnika itd. Prema Upravnom odboru Matice, SANU »sudjeluje u osnivanju i praćenju rada Enciklopedijskog zavoda« i time što imenuje svoje predstavnike u njegove upravne organe, daje mišljenje o kandidatu za ravnatelja, razmatra programe i izvještaje te – osigurava prostorije za »punkt Zavoda u Beogradu«.¹⁴⁹

¹⁴⁶ Tanjug, Skupština Matice srpske: Osnovan Enciklopedijski zavod, predsjednik nije izabran, Radio-televizija Vojvodine, 12. IV. 2008. (http://www.rtv.rs/sr_ci/zivot/kultura/skupstinamatrice-srpske-osnovan-enciklopedijski-zavod-predsednik-nije-izabran_57202.html) i Izveštaj o radu Matice srpske u 2008. godini, *Rad Matice srpske*, 45, 2008., str. 12, 16, 17 i 20 (http://www.maticasrpska.org.rs/wordpress/assets/rad_ms_45.pdf).

¹⁴⁷ Tanjug, Skupština Matice srpske.

¹⁴⁸ Radović, Danica, Matica srpska osniva Enciklopedijski zavod, *Politika*, 10. IV. 2008. (<http://www.politika.rs/scc/clanak/39001/Култура/Матица-српска-оснива-Енциклопедијски-завод>).

¹⁴⁹ *Isto*.

U lipnju 2009. godine Upravni odbor ovlastio je Predsjedništvo da donosi odluke u vezi s osnivanjem Enciklopedijskoga zavoda Matice srpske, a profesor (teorije književnosti) Dragan Stanić imenovan je za ravnatelja (*»upravnika«*) »Enciklopedijskog zavoda u osnivanju«. ¹⁵⁰ Osnivanje se otegllo – i sada postoji samo Leksikografski odjel. Pogleda li se odgovarajuća stranica elektroničke prezentacije Matice, vidi se da je on jedan od dijelova stručne službe, koja u preostala četiri odjela ima 13 stalno zaposlenih stručnih suradnika (npr. leksikoloških istraživača) i arhivista (u Rukopisnom odjelu). ¹⁵¹ Među dvanaest zaposlenika Leksikografskoga odjela – od kojih je sa *Srpskom enciklopedijom* neposredno povezano pet radnika, sa *Srpskim biografskim rečnikom* dvoje viših stručnih suradnika i s *Leksikonom pisaca* jedna viša stručna suradnica, a četvero su (mlađi) stručni suradnici na poslovima u Odjelu – troje je doktora znanosti, a samo su dvije radnice predstavljene baš kao leksikografi (*»leksikografski redaktor na projektu Srpska enciklopedija«*). ¹⁵² Godine 2009., prema novinskom izvještaju, na predstavljanju četvrtoga od (tada) planiranih deset svezaka *Srpskoga biografskog rečnika* njegov glavni urednik Popov, ujedno predsjednik Matice, izjavio da je na tome projektu angažirano šest profesionalaca. ¹⁵³ To bi značilo da se pokazuje potrebna fleksibilnost odnosno multifunkcionalnost (koja ima granice).

Usporedbe radi, u Leksikografskom odjelu Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža na kraju 2014. radila su 103 čovjeka, od čega četiri s višom školskom spremom, 52 s visokom, 13 magistara i 17 doktora znanosti, a poslije tri godine središnji je pogon Zavoda imao 90 zaposlenih, od čega četiri s višom, 47 s visokom školom, devet magistara i 16 doktora znanosti. ¹⁵⁴

4. Zavodsko pitanje

U predgovoru *Bibliografije srpskih rečnika*, informativnijem i uopće kvalitetnijem od predgovora starije *Bibliografije srpskih enciklopedija i leksikona*, ¹⁵⁵ Dejan Vukićević

¹⁵⁰ Značajnije aktivnosti u 2009. godini, *Rad Matice srpske*, 46, 2009., str. 13 (http://www.matica-srpska.org.rs/wordpress/assets/rad_ms_46.pdf).

¹⁵¹ Izračun na temelju: Stručna služba (<http://www.maticasrpska.org.rs/category/ctpyychna-snyybyba/>).

¹⁵² Izračun na temelju: *Isto*.

¹⁵³ Vukićević, Đ., Četvrti tom velikana, *Večernje novosti*, 27. VII. 2009. (www.novosti.rs/vesti/kulturna/487.html:246508-Cetvrti-tom-velikana).

¹⁵⁴ Tablice »Kadrovska struktura« u: Izvješće o radu [...] 2014. [...] i Izvješće o radu [...] 2017. [...], nepaginirano.

¹⁵⁵ Primjerice, Vukićević, koji je bibliografiju objavljenu 2016. radio koristeći fondove Narodne biblioteke Srbije, iznosi »alarmantan podatak« da nije mogao vidjeti 850 ili oko 29 posto jedinica (O *Bibliografiji rečnika*, str. 8), a u predgovoru pregleda iz 2014. godine, također radenog *de visu*, stoji da nije uspio vidjeti »vrlo mali, a opet značajan broj jedinica« (O *Bibliografiji leksikona*, str. 10). Da je rječnička

ističe da obje publikacije upućuju na nužnost mnogo većih enciklopedijskih i leksikografskih proučavanja kojima bi se njegovao srpski jezik te da je »potvrđena potreba za leksikografskim zavodom ili institutom, što bi svaka kultura koja drži do sebe morala imati«. ¹⁵⁶

Oni koji se, poput Vukićevića i drugih (poglavito) knjižničara, bave bibliografijama, počeli su se sastajati u Indiji. Na stručno-znanstvenom skupu u rodnom mjestu Georgija Mihailovića, autora *Srpske bibliografije XVIII veka*, koji je po struci bio liječnik (dakle *amater*), do 2018. godine sudjelovalo je više od sto profesionalaca iz Srbije i (jezično) bliskoga okruženja, a dodjeljuje se i priznanje za izvanredne bibliografska postignuća. ¹⁵⁷ Prvi je Zbornik radova sa Susreta bibliografa objavljen 1984. godine, a za predstavljanje na susretu u studenome 2018. bilo je odabrano 36 radova (od 40 prijava). ¹⁵⁸

Sličan skup, koji će se kontinuirano baviti srbijanskom ili srpskom enciklopedikom u praksi i teoriji, još nije organiziran. Tek se izašlo iz faze u kojoj se raspravljalo o potrebi specijaliziranoga enciklopedičkog pogona. Pritom su ocjene da je poslijeratni (jugoslavenski) leksikografski zavod, »koji je, na našu nesreću, bio lociran u Zagrebu«, »proizveo izuzetan broj kapitalnih djela, ali koja su na neki način prošla specifičnu redakciju i dali specifičnu vizuru s kojom se mi danas u nekim slučajevima uopće ne bismo složili«, a Prosvetina *Mala enciklopedija* bila je »gotovo jedino dostignuće autohtone, autentične srpske enciklopedike« u području općih enciklopedija. ¹⁵⁹ Iz drugoga je desetljeća XXI. stoljeća i tvrdnja da »trajanje i uspon Leksikografskog zavoda u Zagrebu kontrastno ističe nedostatak ove vrste institucija u srpskoj znanosti i kulturi«. ¹⁶⁰

bibliografija u cijelosti *ozbiljnije* djelo pokazuje i to što osim kazala imena i naslova ima i »Registar jezika«, a autor već u odgovarajućem ulomku predgovora čitatelje među ostalim obavještava o relevantnome nalazu da je najzastupljeniji engleski jezik, sa 650 jedinica, te da slijede njemački, francuski i ruski (O *Bibliografiji rečnika*, str. 9). U bibliografiji enciklopedičkih djela jezično bi kazalo, koje bi zahvatilo dio produkcije (kao što u novijoj bibliografiji ne obuhvaća jednojezične rječnike), također bilo zanimljivo, jer bi brojčano pokazalo kako je, primjerice, prijevoda s ruskoga manje nego s talijanskoga jezika. Potrebni bi bili u kazalo pretočeni tematski i tipski pregledi, što je zadaća koju bi zasigurno bolje obavili bibliograf i profesionalni enciklopedičar ili neki drugi poznavatelj teorije i prakse enciklopedike.

¹⁵⁶ O *Bibliografiji rečnika*, str. 5.

¹⁵⁷ Susreti bibliografa u spomen na dr Georgija Mihailovića (www.bibliotekaindija.rs/susreti-bibliografa/?lang=cir).

¹⁵⁸ Utvrđen program 21. Susreta bibliografa u spomen na dr Georgija Mihailovića, 15. X. 2018. (www.bibliotekaindija.rs/utvrđen-program-21-susreta-bibliografa-u-spomen-na-drgeorgija-mihailovića/?lang=cir) i Glišović, Jelena, Susreti i sudari: 21. susreti bibliografa u spomen na dr Georgija Mihailovića, 17. XI. 2018. (<https://bds.rs/2018/11/prikaz-21-susreta-bibliografau-in-i-i-2/>, 2. I. 2019).

¹⁵⁹ [Jerkov], Značaj izrade Velike opšte ilustrovane enciklopedije Larousse, 0:58–1:27.

¹⁶⁰ Očić, Enciklopedistika, str. 308.

Sklop problema – koji se ovdje skraćeno označava kao *zavodsko pitanje* – nazi-
rao se i prije nego što je odgovarajući zakon označio službeni početak radova na
Srpskoj enciklopediji. Primjerice, u ožujku 2005. godine u dnevnom listu *Glas javnosti*
moglo se pročitati da realizaciju opsežnoga znanstvenog projekta »otežava neposto-
janje leksikografskog zavoda«, čije je sjedište u jugoslavensko doba bilo u Zagrebu, a
olakšava »Azbučnik«, koji će, kako tvrde u SANU, biti »baza za daljnji rad na enci-
klopediji«. »Mislimo da će Srpska enciklopedija imati desetak svezaka i da njezina
izrada neće dugo trajati«, izjavio je u nastavku akademik Vasilije Krestić te objasnio
da »imamo plan i raspored struka iz svih područja«, ali trebat će vremena jer je riječ
o interdisciplinarnom poslu sa stotinama suradnika.¹⁶¹

Krestić je sa *Srpskom enciklopedijom* bio povezan još dok je, na početku deve-
desetih godina XX. stoljeća, bila u statusu ideje. Prema njegovim je riječima »jedino
pitanje o kojemu su vođene ozbiljne rasprave« bilo je li za njezinu izradu potrebno
osnivati »stručno i operativno tijelo, neki leksikografski zavod«, ili i bez njega Mati-
ca srpska i SANU sami mogu obavljati sve poslove.¹⁶² U »prevelikoj želji« da posao što
prije otpočne, da se izbjegn timerke kako je projekt skup i da ga država ne može
financirati pa da sve propadne, odlučeno je da izrada alfabeta počne »bez stručne
administrativne logistike«. Poslije iskustva u dosadašnjem radu, jasno je da je dobro
što je u projekt uključen i Zavod za udžbenike, ali »postalo je više nego očigledno da
bez stručne logistike, koja ne mora biti velika, ali mora biti dobro osposobljena za
leksikografske poslove, rad na enciklopediji nije moguć«. ¹⁶³

Navedene su Krestićeve riječi s kraja 2010. godine, u povodu izlaska prve knji-
ge *Srpske enciklopedije*. Član Uređivačkoga odbora očito misli na zavod kao na centar
stručne podrške jedino radi jednoga velikog projekta, a ne na zavod kao samostalni
čimbenik, subjekt leksikografske produkcije, koji bi neka manja izdanja čak mogao
objavljivati s minimalnim angažiranjem vanjskih suradnika. Koliko je poznato, utje-
cajni akademik ni prije ni poslije toga obraćanja nije javno podržao neku od inicijati-
va za zavod u punom smislu te riječi. A prilika je bilo. Primjerice, u lipnju 2006. go-
dine, u jednoj je polemici Radoš Ljušić, inače tada vrlo blizak Krestiću, poželio
nakladniku Narodna knjiga da u leksikografiji »dosegne razinu Hrvatskog leksiko-
grafskog zavoda« te je ponovio kako je »neophodan Srpski leksikografski zavod« koji
može osnovati samo Vlada Republike Srbije, odnosno da tu instituciju ne može za-
mijeniti nijedna izdavačka kuća ili znanstvena ustanova.¹⁶⁴ Koliko se može razabrati,

¹⁶¹ Kaluderović, Enciklopediju ćemo dobiti za 10 godina, str. 4.

¹⁶² Krestić, O Srpskoj enciklopediji, str. 171.

¹⁶³ Isto.

¹⁶⁴ Ljušić, Radoš, Pisareva ruka, u: isti, *Angažovana istoriografija, 2: Zašto nastavljam da se sva-
dam*, Beograd, Zavod za udžbenike, 2014., str. 155. Ljušić je bez argumentacije tj. ulaska u detalje spome-

Krestić se u *zavodskom pitanju* pokazao bliskim stajalištu trećeg povjesničara – Čedomira Popova.

4. 1. Pobornici i protivnici

Na prvoj sjednici Uređivačkoga odbora Srpske enciklopedije, početkom 2006. godine, planule su »varnice nesloge« oko leksikografskoga zavoda.¹⁶⁵ Zakon iz prosinca 2005. godine odredio je da nositelji rada budu Matica i SANU, a da Zavod za udžbenike odraduje tehničko-administrativne i financijske poslove. Prema Popovljevim riječima, Zavod je »poželio više kompetencija« i njegov je direktor Ljušić zatražio osnivanje Leksikografskoga zavoda. Popov je isticao da za izradu nacionalne enciklopedije nije potreban zavod jer bi se njime »nepotrebno odgodio posao«, »izmjestio rad na kapitalnom projektu izvan Akademije i Matice«, te da se »tako važne institucije ne stvaraju preko noć«. Matica ima Leksikografski odjel koji upošljava sedmoro profesionalaca, Biblioteku s tri milijuna knjiga, a i SANU ima Biblioteku s gotovo milijun knjiga i Arhiv s pola milijuna dokumenata. »Kad to znamo, i imamo, kakav nam Leksikografski zavod treba – pita Popov žacnut zbog Ljušićeve optužbe da je za Maticu (pa i SANU) rad na *Srpskoj enciklopediji* prevelik leksikografski zalogaj«, te ističući da se s *Enciklopedijom* ne kreće od nule, nego da su temelji u *Srpskom biografskom rečniku* i *Azbučniku*.¹⁶⁶

U razgovoru s novinarkom također *Večernjih novosti*, Ljušić je izjavio da pitanje zavoda nije pokretao na dvije posljednje sjednice Uređivačkoga odbora, ali da se »o toj mogućnosti razgovaralo prije donošenja Zakona« – koji ne spominje zavod. Prema njegovim riječima, predsjednik (Popov) i još dva člana Uređivačkoga odbora iznijeli su mišljenje da se novac iz državnoga proračuna, za koji je predviđeno da se uplaćuje na zaseban račun Zavoda za udžbenike, podijeli na dva dijela i uplati SANU i Matici srpskoj pa bi se, umjesto samo za enciklopediju, mogli »kupati« drugi projekti.¹⁶⁷

nuo »propuste« u dva izdanja Narodne knjige: *Britaniki* i »prepisivačkoj« *Srpskoj porodičnoj enciklopediji* (Ljušić, Radoš, Čedografija i leksikografija, u: *Isto*, 151).

¹⁶⁵ Mirković, Zorica T., Enciklopediju ima ko da piše, *Večernje novosti*, 20. VI. 2006. (www.novosti.rs/vesti/kultura.487.html:184892-Enciklopedijuima-ko-da-pise).

¹⁶⁶ *Isto*. Inače, poslije je povjesničar Momčilo Zečević (1935–2017), koji je svojedobno bio tajnik-urednik Redakcije za Srbiju *Enciklopedije Jugoslavije* i od 1996. do 2009. znanstveni tajnik Uređivačkoga odbora Srpske enciklopedije (Momčilo Zečević, <http://www.canu.me/clanovi/momcilo-zecovic>), u obrazloženju svoje ostavke navodio nestručno vođenje projekta nakon donošenja Zakona te je tvrdio da su radovi na prvom svesku započeti bez prethodnoga utvrđivanja cjelovitoga azbučnika (Zečević, Momčilo, Zašto sam izašao iz Srpske enciklopedije?, *Danas*, 7. XII. 2011., <https://www.danas.rs/dijalog/licni-stavovi/zasto-sam-izasio-iz-srpske-enciklopedije/>).

¹⁶⁷ Đorđević, B. [Branislav], Novac stoji iza svega!, *Večernje novosti*, 21. VI. 2006. (www.novosti.rs/vesti/kultura.487.html:184917-Novac-stoji-iza-svega).

Večernje novosti dale su priliku i Staniću. »Od svih naših ustanova Matica srpska, u kojoj Leksikografski odjel postoji već petnaestak godina, pokazala je daleko najviše vještine u organizaciji ovakvih poslova. Posljednjih se godina izuzetno uspješno radi na *Srpskom biografskom rečniku*: prvi tom je izašao 2004., drugi je u tisku i izaći će do jeseni, a treći će biti završen do sljedeće, 2007. godine. Biografistika je, dakle, u Matici izvanredno organizirana. A kad se zna da je to više od pola buduće *Srpske enciklopedije*, onda za pametnog čovjeka tu nema nikakvih dilema: ako treba osnovati Srpski leksikografski zavod (a treba, premda ne sada odmah) taj bi Zavod morao biti osnovan u Novom Sadu, pri Matici srpskoj.«¹⁶⁸ Prema Staniću, koji je godinama bio tajnik Matice srpske, Ljušićeva tvrdnja da bi Matica nenamjenski trošila novac nema veze sa zbiljom te ističe da »ako Ljušić nastavi s takvim ponašanje, dobronamjerni, objektivni i smireni promatrač morat će zaključiti kako Ljušić iz nekog razloga – katkad otvoreno, katkad prikriveno, ali uvijek žestoko – podriva projekt Srpske enciklopedije.«¹⁶⁹

Žestina se vidjela i u Ljušićevu autorskom tekstu prvotno objavljenom početkom lipnja 2006. godine u dnevnom listu *Politika*. Napisao je da leksikografske poslove od nacionalne važnosti moraju obavljati »vrhunske institucije«, ali ni SANU ni Matica srpska nisu postigli značajnije uspjehe, istaknuvši da se prvi svezak *Srpskoga biografskog rečnika* »pojavi poslije 35 godina rada u Matici.«¹⁷⁰ Popov je predsjednik uređivačkih odbora toga biografskog leksikona i *Srpske enciklopedije*, a »ni prvi posao nije uradio kako valja«, premda se njime sa svojim prethodnicima bavio 35 godina, i to samo na prvom svesku.¹⁷¹ Ljušić je napisao da je Popovljeva ažurnost na nacionalnim projektima takva da će Srbi »još mnogo godina« biti bez nacionalne enciklopedije i leksikografskoga zavoda.¹⁷²

¹⁶⁸ Mirković, Zorica T., Samo troše vreme, *Večernje novosti*, 22. VI. 2006. (www.novosti.rs/вести/култура.487.html:184971-Samo-trose-vreme).

¹⁶⁹ *Isto*.

¹⁷⁰ Ljušić, Čedografija i leksikografija, str. 151–152.

¹⁷¹ *Isto*, str. 152–153. Godine 1994. započeo je rad na pisanju biografija za prvi svezak *Srpskoga biografskog rečnika* (Srpski biografski rečnik, <https://www.facebook.com/pg/Srpskibiografskirecnik/about/>), koji je objavljen 2004., a drugi je svezak tiskan 2006., u godini objave Ljušićeve kritike. Prema kasnijoj izjavi Popovljeva uredničkoga nasljednika Branka Bešina, »koliko su pripreme radnje tekle sporo«, toliko su poslovi na objavljivanju prvih pet svezaka *Rečnika* tekli moram reći, »gotovo nevjerovatnom brzinom« (Očić, Dejana, *Srpska enciklopedistika i kapitalni izdavački projekti u Srbiji, Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, 66, 1, 2015, str. 199). Na promociji šestoga sveska (izdanog 2014. godine), prvoga koji nije završen pod Popovljevim rukovodstvom, Bešin je izjavio da je Popov kao glavni urednik »ispoljio nesvakidašnju energiju«, kako su njegovom zaslugom »pripreme radnje koje su trajale čitava tri desetljeća napokon privedene kraju« i 2004. godine objavljen je prvi svezak, te da se Popov (koji je umro je 2012) pobrinuo za budućnost *Rečnika* tako što je »oformio stručni tim i, da se tako izrazim, uhodao posao« (Bešin, Branko, Reč glavnog urednika, *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, 66, 4, 2015., str. 808).

¹⁷² Ljušić, Čedografija i leksikografija, str. 153.

Ljušić je istaknuo da je Zavod za udžbenike osnovao Leksikografski odjel koji se bavi prije svega školskom leksikografijom i »radi na Maloj srpskoj enciklopediji«,¹⁷³ a realizacija »ideje da Srbija treba dobiti svoj Srpski leksikografski zavod«, koja je potekla u razgovoru njega i »državnika koji je veoma pridonio da se donese Zakon o Srpskoj enciklopediji« (očito misli na tadašnjega premijera Vojislava Koštunicu) ostavljena je za »neko povoljnije vrijeme«. ¹⁷⁴ Je li takvo vrijeme nastupilo kad je Slobodan Gavrilović pokušao zavod stvoriti od onoga dijela Službenoga glasnika koji nije neposredni servis države (kao izdavač službenoga lista, obrazaca i sl.)?

Leksikografski zavod projekt je nacionalne važnosti koji znači podizanje opće kulturne razine Srbije, koja, primjerice, nema (veliki) atlas svijeta, »da ne govorimo o enciklopediji koju također nemamo« i niz drugih temeljnih izdanja, a »inače, mi u Glasniku već imamo leksikografsko odeljenje«, izjavio je Gavrilović u srpnju 2008. godine u *Vremenu*. Prema njegovim riječima, »svi koji dobivaju sredstva iz budžeta obvezni su surađivati s Leksikografskim zavodom Srbije. Jer, naravno da takva ustanova ne može funkcionirati bez suradnje s Akademijom, Maticom, institutima, Univerzitetom, pojedincima koji su prvaci u svojoj struci, i to ne samo u našoj zemlji već na Balkanu i šire«. ¹⁷⁵

U kolovozu iste godine, u dnevniku *Danas* predstavljen kao »inicijator ideje o osnivanju Leksikografskog zavoda Srbije«, Gavrilović je rekao je da se u Srbiji »dugo razmišlja« o leksikografskom zavodu, a »želja nam je da on bude oformljen po ugledu na onaj koji već postoji u Hrvatskoj, a koji je svojedobno osnovao Miroslav Krleža«. ¹⁷⁶ Osnivanje takva zavoda dovelo bi do »planskoga izdavaštva« kapitalnih znanstvenih, kulturnih i umjetničkih djela, što podrazumijeva i to da ni jedan projekt započet u Matici srpskoj, SANU, drugim izdavačima ili posebnim projektima ne smije ostati nezavršen, već je cilj da se »sve to objedini«. U nastavku odgovora na pitanje novinarke o izgledima da inicijativa o zavodu zaživi, Gavrilović je izjavio da je cilj i da ustanove od državne važnosti, poput SANU, Matice srpske i sveučilišta budu »važni subjekti u projektu«, a Službeni glasnik spreman je »pružiti logističku podršku u prostoru, tiskari, kadrovima i pravnoj regulativi«. S projektom ne treba žuriti, ali

¹⁷³ Tako se nazivao projekt koji je 2008. tiskan kao *Enciklopedija srpskog naroda*. Godine 2013. objavljena je *Mala srpska enciklopedija: zemlja, narod, vera, kultura, istorija, nauka* od 400 stranica (25 cm) u izdanju Istočnika i Partenona; a Virtualna biblioteka zabilježila je i prvi svezak *Male srpske enciklopedije* (ur. Radivoje Mikić, Beograd, Narodna knjiga-Alfa i Neven, 2009., 1024 stranice, 24 cm), publikacije koja je, unatoč 3000 primjeraka zapisane naklade, godinama nedostupna, tj. *desiderata* (COBISS.SR-ID 169291788).

¹⁷⁴ Ljušić, Čedografija i leksikografija, 152.

¹⁷⁵ Grujičić, Leksikografija u Srbiji, str. 57.

¹⁷⁶ Belčević, Bojana, Kapitalna izdanja ne smeju biti tretirana samo kao roba, *Danas*, 13. VIII. 2008., str. 16.

sada, rekao je 2008. godine, treba doći do »političkog usuglašavanja« o tome kako ga ostvariti, donošenjem zakona ili na neki drugi način.¹⁷⁷

Očito je u to vrijeme postignut stanovit stupanj suglasnosti Gavrilovića i predsjednika Republike Srbije Borisa Tadića. Govoreći na proslavi Službenoga glasnika,¹⁷⁸ Tadić je među ostalim izjavio da »kao narod i država, mi nismo završili rad na našem nacionalnom rječniku, nismo obnovili rad na leksikografiji, mi nemamo čitav niz izdanja iz nacionalne kulture i nacionalnog jezika, zbog čega Službeni glasnik, Matica srpska i SANU, u godinama pred nama, stoje pred velikim naporima«, te je izrazio uvjerenje da će Službeni glasnik pod Gavrilovićevim rukovodstvom »preuzeti na sebe i neke od tih velikih nacionalnih poslova«. ¹⁷⁹ Gavrilović je dodao kako je »krajnje vrijeme« da država utemelji »instituciju koja će se brinuti o leksikografskim izdanjima« i predstavljanjem kapitalnih izdanja domaćoj javnosti i »okruženju« pokazivati vrijednosti »naše« (srbijanske ili srpske) kulture i njezinih poslanika kroz dva stoljeća.¹⁸⁰

Sudeći prema izvještajima, govornici na akademiji hotimice su previdjeli kapitalne leksikografske i enciklopedičke projekte u izradi, nisu ih smatrali dostojnima ili nešto treće, a i kao da su SANU i Matica srpska potisnuti u drugi plan. Na temelju citiranih Gavrilovićevih nastupa u ljeto 2008. godine, stjecao se dojam kako se enciklopedički trebalo *početi s ledine*, i to baš u Službenom glasniku, a kad bi došlo do uzakonjenja zavoda, s njim bi se moralo surađivati. Gavrilović je u jednome od jesenskih intervjuja izjavio kako je vrijeme da se počnu »spajati « sredstava, projekti i ljudi, a Službeni glasnik, »za razliku od nekih drugih, ne želi to prigrabiti sebi«, nego namjerava s drugima, prije svih s državnim institucijama, »tragati za dugoročnim, održivim rješenjem«, a to je osnivanje »znanstvene i kulturne javne ustanove koja će biti strateški nositelj svih projekata nacionalnog i državnog interesa«, na primjer rječnika, enciklopedija, atlasa i leksikona.¹⁸¹ »Mi smo jedina zemlja u svijetu koja ima dva zakona o dvije knjige, a da ni jedna ni druga nisu završene«, ¹⁸² ironično je izjavio

¹⁷⁷ Isto.

¹⁷⁸ Poduzeće koje baštini tradiciju izdavanja službenih listova kao svoj dan obilježava izlazak prvoga broja *Novina serbskih*, prvoga dnevnik na srpskom jeziku koji se u kolovozu 1813. počeo objavljivati u Beču.

¹⁷⁹ Kljakić, Sl. [Slobodan], Od Novina serbskih do Službenog glasnika, *Politika*, 13. VIII. 2008. (www.politika.rs/scc/clanak/52022/Od-Novina-serbskih-do-Službenog-glasnika), vidjeti i: Fonet, Tadić: Uobličiti izdanja nacionalne kulture, *Blic*, 13. VIII. 2008. (<http://www.blic.rs/kultura/tadic-uobliciti-izdanja-nacionalne-kulture/ggf0edp>) te Matović, D., Čuvari nacionalne kulture, *Večernje novosti*, 13. VIII. 2008. (www.novosti.rs/вести/култура.487.html:220717-Cuvari-nacionalne-kulture).

¹⁸⁰ Fonet, Tadić i Matović, Čuvari nacionalne kulture.

¹⁸¹ Bogutović, D., I knjigom do imidža [treba stajati: imida], *Večernje novosti*, 12. X. 2008. (www.novosti.rs/вести/култура.487.html:224580-I-knjigom-do-imidza).

¹⁸² Isto.

Gavrilović, misleći na zakone o *Srpskoj enciklopediji* i *Rečniku SANU*. Uz pretpostavku da je (dugogodišnji) novinar korektno prenio njegove riječi, direktor Službenoga glasnika *zaigrao* se barem u tom smislu da je neodgovorno očekivati da se velika enciklopedija završi u tri godine.

Iz Službenoga glasnika promovirano je osnivanje zavoda koji bi stvarao različita izdanja opće leksikografije, a preuzimanje stvaranja *Srpske enciklopedije* nije deklarirano kao cilj. Ali, utjecajni krug *matičara* i akademika otisnutih u enciklopediku, opasnost od *preuzimanja* mogao je, među ostalim, iščitavati kako iz ugledanja enciklopedičara Službenoga glasnika na zagrebački Leksikografski zavod (kao ovlaštenoga tvorca nacionalnih *kapitalaca*) tako i iz citiranih riječi Tadića i Gavrilovića, dvojice dužnosnika Demokratske stranke (DS). Onima koji su gledali kroz ideološko-političke naočale nije promaklo da je u srpnju 2008. godine bila izabrana vlada Mirka Cvetkovića sastavljena od proeuropske koalicije okupljene oko DS-a i Socijalističke partije Srbije kao (tzv.) mlađega partnera, dakle bez sudjelovanja Demokratske stranke Srbije (DSS), čiji je lider Koštunica viđen kao ne samo premijer u vrijeme donošenja Zakona o *Srpskoj enciklopediji* nego i kao zemaljski zaštitnik nje i njezinih kreatora.

Prvi svezak *Srpske enciklopedije* nije stigao ni za Beogradski sajam knjiga, »najveću izložbu knjiga na Balkanu i u ovom dijelu Europe«, koji je održan u listopadu 2008. godine »i ne zna se kad će«, pa na »prazan prostor na polju nacionalne enciklopedike«, istrčava Zavod za udžbenike s *Enciklopedijom srpskog naroda*, a velike ambicije najavljuje i Službeni glasnik.¹⁸³ U kolovozu 2009. godine, Sava Dautović (1946–2013) – novinar koji je, među ostalim knjigama, objavio i *Krležu, Albance i Srbe: (u Enciklopediji Jugoslavije)* (2000) – u tjedniku *NIN* piše da je ideja o središnjoj leksikografskoj ustanovi »doživjela potpuni slom« jer njezino stvaranje sprječava monopolistički i privilegirani »snažan lobi« iz SANU i Matice srpske.¹⁸⁴

Prema Dautoviću, dvije su se ideje o zavodu izjalovile, te Ljušić ili Gavrilović nisu postali, eto, »srpski Krleža« ili domaća inačica (Denisa) Diderota jer se efikasnijom pokazalo lobiranje, »neinstitucionalna zaštita« koja se aktivira kad »potomci pokušavaju nasrnuti na interese kaste *besmrtnika*«. ¹⁸⁵ Rad na enciklopediji nije mogao teći s onom efikasnošću i odgovornošću za uložena sredstva koju bi osiguravalo postojanje specijalizirane leksikografsko-enciklopedičke ustanove, a ona se pak ne for-

¹⁸³ Dautović, Sava, Enciklopedija srpskog naroda, *NIN*, 23. X. 2008. (<http://nin.co.rs/pages/article.php?id=40903&#txt40903>, 18. IX. 2017).

¹⁸⁴ Dautović, Sava, Galop na puževima, *NIN*, 20. VIII. 2009. (<http://nin.co.rs/pages/article.php?id=45825&#txt45825>, 18. IX. 2017).

¹⁸⁵ Dautović, Sava, *Srbika – najskuplja srpska knjiga*, *Danas*, 15. XI. 2010. (<https://www.danas.rs/drustvo/srbika-najskuplja-srpska-knjiga/>).

mira zato što bi onemogućila da se o sudbini enciklopedije odlučuje na povremenim *plenumima* i uzgrednim angažmanima članova Uređivačkoga odbora. »Iza svake uspješne enciklopedije svugdje stoje dobri profesionalni uređivački timovi i stručne službe koji joj se posvećuju svakodnevno i punim kapacitetom«, bio je kategoričan Dautović.¹⁸⁶

Početakom 2012. godine, na predstavljanju obje knjige prvoga sveska *Srpske enciklopedije* u SANU, Stanić je izjavio da bi jedna skupina »prigovarača« bila zadovoljna da država prestane financirati izradu *Srpske enciklopedije*, ali »ističu svoju želju da preuzmu« tu enciklopediju, uključujući i financije, a pritom okupljeni oko Službenoga glasnika ne jamče da su u stanju kvalitetno obaviti složene enciklopedičke poslove te da je nužno da o izradi *Srpske enciklopedije* i dalje brinu SANU i Matice srpska.¹⁸⁷ Prema Staniću, ima i onih koji smatraju da u enciklopedičkim poslovima i u formiranju leksikografskoga zavoda treba prije svega osigurati puki biznis, a njih će itekako zanimati da se takvo javno poduzeće u određenom trenutku može privatizirati ili »izložiti na međunarodnoj pijaci«. ¹⁸⁸ Direktor Službenoga glasnika nije želio komentirati Stanićeve stavove i s njim ulaziti u polemiku.¹⁸⁹ Dakle, Gavrilović nije iskoristio priliku da (i) u *Politici* predstavi svoju viziju zavoda, organizacije koje bi osnivanje načelno mogla biti vrlo korisna za razvoj srbijanske enciklopedičke prakse pa i teorije.

Vidjeli smo da se u lipnju 2006. godine Popov protivio Ljušićevoj ideji o Srpskom leksikografskom zavodu.¹⁹⁰ Ali, prema izvještaju državne novinske agencije iz travnja 2008. godine, da je srpski je narod »jedan od rijetkih, a možda i jedini u Europi koji nema svoju enciklopediju«, istaknuo je Popov, dugogodišnji tajnik Leksikografskoga odjela Matice srpske – »obrazlažući potrebu za osnivanje Enciklopedijskog zavoda«. ¹⁹¹ U listopadu iste godine Dautović je tvrdio kako nemoć SANU i Matice srpske da se uspješno bave enciklopedikom i njihova opstrukcija ideje da se formira odgovarajući zavod, »učinili su Srbiju jedinom zemljom u regiji bez nacionalne enciklopedije«. ¹⁹² Nije Dautović bio neinformiran, nego se može zaključivati da

¹⁸⁶ Dautović, Sava, Spomenik nacionalne taštine, *Danas*, 6. XII. 2010. (<https://www.danas.rs/drustvo/spomenik-nacionalne-tastine/>).

¹⁸⁷ Radisavljević, Zoran, Da li Leksikografski zavod preti *Srpskoj enciklopediji*, *Politika*, 2. II. 2012. (www.politika.rs/scc/clanak/206820/Да-ли-Лексикографски-завод-прети-Српској-енциклопедији).

¹⁸⁸ *Isto*.

¹⁸⁹ *Isto*.

¹⁹⁰ Mirković, Enciklopediju ima ko da piše.

¹⁹¹ Tanjug, Skupština Matice srpske.

¹⁹² Dautović, Sava Enciklopedija srpskog naroda, *NIN*, 23. X. 2008. (<http://nin.co.rs/pages/article.php?id=40903&#txt40903>, 18. IX. 2017).

je Matičin zavod zapravo *fantomski*. Tako je Stanić, predsjednik i Uređivačkoga odbora enciklopedije i kulturne udruge, u vezi sa smanjenim dotokom državnoga novca *Srpskoj enciklopediji* i Matici, u lipnju 2014. izjavio kako je nužno da se »osnivanjem Enciklopedijsko-leksikografskoga zavoda Matice srpske ubuduće ovakve situacije više ne događaju«. ¹⁹³ Niz je pitanja u vezi s tim da su nekadašnji protivnici zavoda Popov i Stanić postali njegovi pobornici, a i pitanje je što je u međuvremenu (u)radio Stanić koji je u lipnju 2009. godine imenovan ravnateljem »Enciklopedijskog zavoda u osnivanju«. ¹⁹⁴

4. 2. Enciklopedičari

Danas »praktičke leksikografske aktivnosti i njihova teorijska razmatranja« zasigurno imaju status zasebne (primijenjene) lingvističke discipline, piše Danko Šipka. Svestrani jezikoslovac ističe »pionirski« *Priručnik leksikografije* Ladislava Zguste te je »učvršćivanje statusa leksikografije« kao zasebne discipline vidljivo u objavi većih sintetskih radova, formiranju leksikografskih društava, izdavanju časopisa i bibliografija, redovnom organiziranju kongresa i seminara, pa i specijalističkoga školovanja s mogućnošću dobivanja leksikografske diplome. ¹⁹⁵ Šipka je prikazivao stanje znanosti i struke u svijetu, a što se tiče leksikografije u Srbiji znakovit je zapis Tvrtka Prčića, anglista i (su)autora nekoliko rječnika. Tvrdi da – premda se primjerice drže četiri tečaja iz kolegija Leksikografija (na beogradskom Filološkom fakultetu jedan i tri na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu) i premda je objavljeno nekoliko zbornika i drugih knjiga – »o institucionalno organiziranoj domaćoj leksikografiji još se ne može govoriti«. ¹⁹⁶ Slično tome, u 2014. godine izdanoj »prvoj monografiji u Srbiji u cjelini posvećenoj leksikografiji«, ¹⁹⁷ Rajna Dragičević napisala je da »srpskoj leksikografiji nedostaju praktički svi tipovi rječnika«. ¹⁹⁸

¹⁹³ Đorđević, B. Gasi se Srpska enciklopedija?, *Večernje novosti*, 12. VI. 2014. (<http://www.novosti.rs/vešti/kultura.487.html:495843-Gasi-se-Srpska-enciklopedija>).

¹⁹⁴ Značajnije aktivnosti u 2009. godini, str. 13.

¹⁹⁵ Šipka, Danko, *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*, drugo, izmijenjeno i dopunjeno izd., Novi Sad, Matica srpska, 2006., str. 159. Inače, Zgustin je *Manual of Lexicography* (1971) u Šipkinom prijevodu 1991. godine objavila sarajevska Svjetlost.

¹⁹⁶ Prčić, Tvrtko, *Ka savremenim srpskim rečnicima*, Novi Sad, Filozofski fakultet, 2018., str. 17–18.

¹⁹⁷ Dragičević, Rajna, Uvodne napomene, u: *Savremena srpska leksikografija u teoriji i praksi*, str. 8. Urednica – koja na Filološkom fakultetu u Beogradu drži Praktičnu leksikografiju, kolegij namijenjen onim studentima srpskoga jezika i književnosti koji se obrazuju za lektorske, leksikografske i druge nastavničke poslove – tu je monografiju namijenila poglavito tim studentima te mladim leksikografima koji, nažalost, na početku radnoga vijeka nemaju leksikografski tečaj nego se, radeći na rječniku, »školuju na vlastitim greškama« (*Isto*, 7–8).

¹⁹⁸ Dragičević, Rajna, Budućnost srpske leksikografije, u: *Isto*, str. 282.

Kako bi se promijenilo stanje »duboko uspavane domaće leksikografije«, koja ne zadovoljava potrebe ni korisnika ni lingvističke znanosti ni kulture uopće, Prčić predlaže u kratkoročnom razdoblju (do tri godine) osnivanje Nacionalnoga centra za leksikografiju, koji bi se – kao zasebna institucija ili u sastavu Instituta za srpski jezik, Matice srpske ili nekoga državnog sveučilišta – bavio »organizacijom i koordinacijom svih aktivnosti vezanih za institucionalno izgrađivanje suvremene domaće leksikografije«.199 Odgovarajućim bi rječnicima bila obrađivana tri kruga jezika zastupljenih u Srbiji: srpski, drugi materinski jezici (mađarski, slovački itd.) i strani jezici, te autor predlaže grupe aktivnosti.200

Prčić, dakle, predlaže daljnju, produbljenu institucionalizaciju na području srbijanske jezične leksikografije, djelatnosti koja je mnogo *vidljivija* i *učvršćenije* od enciklopedike. Ljušić je 2006. godine naglašavao da je »Srpski leksikografski zavod neophodan kako bi se ozbiljno radilo na području leksikografije, koja je kod nas sasvim nerazvijena i neorganizirana«.201 Enciklopedika pri kraju drugoga desetljeća XXI. stoljeća organizacijski nije postigla ni stupanj analogan Institutu za srpski jezik, a rezultati usporedbe još su poraznije gledaju li se stručni i znanstveni prinosi. Za razliku od zaposlenika Instituta za srpski jezik, plaćenih za projekte koji dovode do rječnika, mali dio profesionalaca u enciklopedičkim pogonima objavljuje radove iz svojih struka ili znanosti te metaleksikografije.

U članku dvoje mlađih istraživača, od kojih jedan radi u Leksikografskom odjelu Službenoga glasnika, usput se govori i o srbijanskoj enciklopedici. Konstatira se da Srbija »ni danas nema instituciju koje bi primarni zadatak i *raison d'être* bio stručni i posvećeni rad na polju leksikografije« (tj. enciklopedike), te se tvrdi da se »nedostatak krovne institucije«, odgovarajućega zavoda, »nadoknađuje velikim trudom i predanim djelovanjem« SANU i njegovih instituta te Matice srpske, a znatni su i doprinosi leksikografskih odjela nakladnika kao što su Zavod za udžbenike i Službeni glasnik, koji u enciklopedici sudjeluju koliko im to mogućnosti dopuštaju.202 Suvremeno je doba vrijeme s najviše takvih izdanja, tako da je samo 2006. godine, prema *Bibliografiji srpskih leksikona i enciklopedija*, objavljeno stotinu203 jedinica koje se smatra enciklopedičkim, a od 2000. do 2013. taj broj je desetostruko veći. Kvantitet i heterogenost nisu donijeli i razmjerno visoku kvalitetu objavljenih djela te detaljni-

199 Prčić, Tvrtko, *Ka savremenim srpskim rječnicima*, str. 23.

200 *Isto*, str. 23–25.

201 Ljušić, *Čedografija i leksikografija*, str. 151.

202 Vladimir Roganović i Mileša Stefanović Banović, Jovan Cvijić in Serbian lexicography of the 20th and the beginning of the 21st century, *Journal of the Geographical Institute Jovan Cvijić SASA*, 66, 1, 2016., <http://www.doiserbia.nb.rs/Article.aspx?id=0350-75991601143R>, str. 146.

203 Pogrešno piše »hundreds« (*Isto*, str. 147).

ji uvid autore navodi na odlučnu tvrdnju kako bi se »samo nekoliko tih publikacija moglo svrstati u leksikografske u pravom smislu te riječi«. Očekivano, riječ je o djelima SANU i Matice srpske. Njihova su izdanja – prvenstveno *Srpska enciklopedija* i *Srpski biografski rečnik* – koncepcijski, sadržajno, brojem i vrsnoćom urednika i autora, najviša postignuća suvremene srpske enciklopedike (*encyclopaedic science*) i leksikografije.²⁰⁴

Možda bi poticaj enciklopedičarima i njima bliskim stručnjacima da se ne ostaje na površini, nego da se, slobodnije rečeno, analitički zaroni i refleksijski poleti, bilo tematsko druženje. U ovome je radu već zapisano da enciklopedičari ne organiziraju skupove poput najčešće bijenalnoga okupljanja bibliografa koje je u studenom 2018. godine 21. put održano u Indiji.²⁰⁵ Koliko je autoru ovoga rada poznato, prvo javno okupljanje na neku enciklopedičku temu bilo je 1. studenoga 2014. godine, kad je, u sklopu jednoga od programa Beogradskoga sajma knjiga, upriličena tribina *Srpska enciklopedistika i kapitalni izdavački projekti u Srbiji*. Gostovali su sveučilišni profesori Dragan Stanić, predsjednik Matice srpske i Uređivačkoga odbora *Srpske enciklopedije*, Radoš Ljušić, glavni urednik *Enciklopedije srpskog naroda* i *Školskog sveznanja* te u *Srpskoj enciklopediji* urednik pedagoške struke, Branko Bešlin, glavni urednik *Srpskoga biografskog rečnika*, i Dušan Ivanić, urednik književnosti u *Enciklopediji srpskog naroda* i *Srpskoj enciklopediji*, a moderatorica je bila Dejana Ocić, urednica leksikografije u Zavodu za udžbenike.

Nemali dio nastupa, koji je, čini se opravdanim pretpostavljati, trajao manje od jednoga sata, bio je posvećen različitim aspektima organizacije. Tako je Ivanić, govoreći o organizaciji posla na (nacionalnim) enciklopedijama, među ostalim upozorio na to da je možda najteže postići dovoljno kvalitetne informacije o tome što se o Srbima pisalo izvan krajeva u kojima oni žive, što su pisali stranci koji su se bavili srpskom kulturom, odnosno nužna su »prožimanja« znanja o Srbima nastalih u različitim kulturama i znanja Srba o sebi.²⁰⁶

Bešlin je izjavio da je priča o nastanku *Srpskoga biografskog rečnika* »vrlo znakovita za stanje u srpskoj, uvjetno rečeno, leksikografiji«. Naime, ideja je potekla 1972., sljedeće je godine projekt *ozvaničen*, a prvi se svezak pojavio tek 2004. godine. Na tome su ambicioznom projektu, kojim je predviđeno u 12 svezaka obuhvatiti 22 000 biografija, ne samo Srba nego i »svih onih koji su ostavili traga u srpskoj povijesti«, stjecana iskustva o radu na enciklopedici, a njih nije bilo mnogo jer je centar

²⁰⁴ *Isto*, str. 147.

²⁰⁵ Mjesto susreta sretno je izabrano i zato što je taj gradić otprilike na pola puta između Beograda i Novoga Sada, dva najjača knjižničarska, ali i sveučilišna i leksikografska središta u Srbiji.

²⁰⁶ Ocić, *Srpska enciklopedistika*, str. 200.

leksikografije bio u Zagrebu.²⁰⁷ Bešlin ne vjeruje da će tempo biti kao od 2004. do 2011. godine, kada se pojavilo pet svezaka, što je povezao s tim da uredništvo nije profesionalno, a ni on kao glavni urednik nije stalno zaposlen u Matici srpskoj.²⁰⁸ Četrdeset godina koliko se *Srpski biografski rečnik* radi, »što je iza toga sve stajalo, koji su razlozi za usporavanje posla, možda je indikativno za stanje u srpskoj akademskoj zajednici, i za naše međusobne odnose«, ali ima opravdanja i u tome što se u svakom trenutku, za razliku od sada (2014. godine), nije raspolagalo s dovoljno novca.²⁰⁹

Glede neposredne organizacije enciklopedičkih poslova, Stanić je rekao: »To nije lako kod nas uraditi, budući da je naš mentalitet sklon raznim oblicima autarkičnog ponašanja: ne volimo se podrediti kolektivu i djelovati potpuno timski, što je za enciklopedistički rad izuzetno važno. Ja, međutim, mislim da je *Srpska enciklopedija* pokazala kako se, uz svu fleksibilnost prema specifičnim stavovima pojedinih ljudi, ipak može doći do rješenja koje se mogu i moraju sustavno provesti unutar *Srpske enciklopedije*«. ²¹⁰

Navedeno nije bila jedina Stanićeva pohvala projektu na čijem je čelu. Rekao je i da je izabran »najekonomičniji model« organizacije poslova na *Srpskoj enciklopediji*.²¹¹ Zakonom je bilo predviđeno formirati Centralna redakcija koja bi se, »mimo Uređivačkog odbora«, brinula o realizaciji poslova, ali je Uređivački odbor zaključio kako bi to bilo »dupliranje kapaciteta i nepotreban višak troškova« i odlučio je da sam obavlja sve funkcije središnje redakcije i da neposredno brine o svim aspektima enciklopedije: »u pogledu realizacije osnovnog koncepta«, naručivanja tekstova, provjere njihovih vrijednosti, verifikacije svih tekstova, pa i konačnog izgleda enciklopedije. »Ekonomičniji model od ovoga zaista se ne može zamisliti«. ²¹²

Inače, prema 5. članku Zakona, Uređivački odbor utvrđuje koncepciju i sadržaj, opseg i oblik publikacije te kriterije za odabir natuknica, usvaja azbučnik, određuje veličinu, strukturu i sadržaj članaka i ilustracija, usvaja završni tekst po svesci-

²⁰⁷ *Isto*, str. 199.

²⁰⁸ *Isto*. Ovdje je, budući da je Bešlin prije spomenuo zagrebačko središte enciklopedike, podobno uputiti na tvrdnju Rikarda Marušića, urednika rudarstva u *Tehničkoj enciklopediji*, da je razlog za njezino presporo izlaženje i to što ju je prvi glavni urednik gotovo četiri godine »vodio u fušu« (Marušić, Rikard, Prilozi za historijat Tehničke enciklopedije: činjenice i sjećanja, *Radovi Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža*, 6, 1997., str. 84–85). Odnosno, »hendikep« za cijeli projekt bilo je to što »oblikovatelj« enciklopedije Rikard Podhorsky, koji je, u dogovoru s Leksikografskim zavodom, 1955. godine počeo angažirati urednike struka, do početka 1959. nije službovao u Leksikografskom zavoda nego kao direktor jednog instituta (*Isto*, str. 78 i 85).

²⁰⁹ Ocić, *Srpska enciklopedistika*, str. 199–200.

²¹⁰ *Isto*, str. 202.

²¹¹ *Isto*, str. 196–197.

²¹² *Isto*, str. 197.

ma, utvrđuje rokove za pripremu rukopisa za pojedine sveske, dinamiku tiskanja te završetak projekta, a u 9. članku stoji da je Centralna redakcija, u kojoj su svi urednici redakcija, zadužena za »operativne poslove i usklađivanje rada stručnih redakcija«. ²¹³ Čini se da je *neekonomičnost* bila Uredivački odbor od čak 24 člana (po 12 ih imenuju SANU i Matica). Bez uvida u dokumente i praksu, opravdano je pretpostavljati da je izvornoj ulozi Uredivačkoga odbora u slučaju *Vojne enciklopedije* odgovarao vrh organizacijske piramide: glavni urednik i njegovi prvi suradnici ²¹⁴ te šestorica generala kao članovi Savjeta Vojne enciklopedije. Ispod tih osam do deset čelnika, u pravilu generala, dolaze tajnik Redakcije, redaktori (urednici) u stalnom sastavu Redakcije Vojne enciklopedije te ostalo osoblje.

No, vratimo se skupu na Sajmu knjiga. Ljušić smatra da je leksikografski zavod nužan, a može se raspravljati o tome hoće li on biti u okviru Matice srpske, SANU ili zasebna institucija. ²¹⁵ Ne samo da mora postojati zavod nego i »zakon o srpskoj leksikografiji«. Grupa iz SANU od početka devedesetih godina XX. stoljeća »mučila se« oko projekta Srpske enciklopedije i »ništa nije uspjela uraditi« dok 2005. godine nije donesen odgovarajući zakon. Tek se sa zakonom o leksikografiji i ustanovljenim zavodom mogu praviti planovi, ne samo o jednoj enciklopediji. *Srpska enciklopedija* bila bi osnova, a radilo bi se mnoštvo drugih enciklopedija, »kako se radi u drugim državama, a kako radi i hrvatski leksikografski zavod«. Ako bi postojao zavod odnosno zakon o leksikografiji, država bi izdvajala novac za sve vrste djelatnosti u tom zavodu. »Pa, nisu valjda Hrvati ljudi što imaju leksikografski zavod i što imaju desetak enciklopedija. Sam taj primjer pokazuje da je trebalo, ako nikoga drugoga, bar njih da slijedimo«, izjavio je Ljušić. ²¹⁶

Prema njegovim riječima, Matica srpska svojim je radom postigla »lijepu rezultate«, kao i Zavod za udžbenike, Službeni glasnik postigao ih je »u neku ruku«, ali bi rezultati bili mnogo bolji ako bi se te tri organizacije »ujedinile u okviru jedne institucije«. Nije bitno gdje će zavod biti, u Novom Sadu, Beogradu ili Nišu, nego je bitno da sve bude spojeno i da se napravi jedinstveni plan i program rada na leksikografiji, »a ne da radimo svatko na svoju ruku, svatko prema nekim svojim planovima, i da trošimo sredstva shodno onome što smo mi činili«. Iznio je primjer »bitan i vrlo karakterističan za nas Srbe«. Kad je Službeni glasnik nastojao osnovati leksiko-

²¹³ Zakon o Srpskoj enciklopediji, *Službeni glasnik Republike Srbije*, 61, 110, 12. XII. 2005., str. 27.

²¹⁴ U prvom i drugom svesku prvoga izdanja glavni je urednik (Boško Šiljegović) imao pomoćnika (Petar Tomac), u trećem je isti glavni urednik dobio zamjenika (Tomac) te dvojicu pomoćnika (Edo Santini i Franjo Tuđman), a i u, na primjer, osmom svesku, glavni urednik (Vojo Todorović) ima zamjenika (Radovan Vojvodić) i pomoćnike (Antun Malić i Vojislav Nikolić).

²¹⁵ Očić, *Srpska enciklopedistika*, str. 203.

²¹⁶ *Isto*.

grafski zavod i da se donese odgovarajući zakon, »pozvan je direktor hrvatskog leksikografskog zavoda Vlaho Bogišić da nam napiše zakon o srpskoj leksikografiji«, koji je »7–8 mjeseci radio u Glasniku (...) a niti smo dobili zakon niti smo napravili neki pomak naprijed.«²¹⁷ Ljušić je rekao da je navedeno iznio ne zato da bi »ukorio čovjeka koji je možda htio iz najboljih namjera da nam pomogne«, nego da bi pokazao koliko su (Srbi) nesposobni da se organiziraju i, još važnije, nesposobni da se ujedine u ideji da imaju »dobru ustanovu« koja će okupiti sve najbolje ljude koji će najbolje raditi.²¹⁸

Zamisao o nužnosti leksikografskoga zavoda, koju je po tko zna koji put isticao Ljušić, »svi u Matici svesrdno podržavamo«, izjavio je Bešlin.²¹⁹ Iznoseći iskustva iz rada na *Srpskom biografskom rečniku*, rekao je da su (u Matici srpskoj) »dugo odbijali profesionalizaciju«, vjerujući da će se zamašan posao moći obaviti zahvaljujući entuzijazmu vanjskih suradnika, s minimumom novčanih sredstava, a ispostavilo se kako to nije moguće, da su »morali profesionalizirati posao, otvoriti nova radna mjesta«, što je »još uvijek nedovoljno jer nemamo zavod u pravom smislu te riječi«. Za razvoj enciklopedike nužna je profesionalizacija i jedna ustanova, ponovio je Bešlin.²²⁰

Iz prethodnih se Stanićevih riječi moglo zaključiti kako je profesionalizacija u *Srpskoj enciklopediji* u sjeni *snizavanja* strukture do koje je došlo stapanjem dviju organizacijskih razina: Uredničkoga odbora i Centralne redakcije.²²¹ Inače, Stanića »najviše peče« – »nesposobnost političke zajednice da jasno prepozna što je to od strateške važnosti za našu znanost i kulturu«,²²² pritom očito misleći na *Srpsku enciklopediju*. Pri kraju tribine, Stanić je izjavio da bi »formiranje enciklopedijskog zavoda Srbije, bila dobra i potrebna stvar«. Poslovi koji se rade pokazuju da »imamo prije svega stvaralačkih kapaciteta, imamo i dobru organizaciju poslova, imamo i rezultate«, a kad bi se pojavila »takva politička podrška da može pokriti« takvu instituciju,

²¹⁷ *Isto*. Zacijelo se željeno normiranje radilo prema Zakonu o Leksikografskom zavodu Miroslav Kreleža – kojemu je Bogišić bio glavni ravnatelj do jeseni 2012. godine – koji ima 24 članka. Među nedoumicama u vezi s Ljušićevim riječima jest i pitanje o pravdanju oko 40 ili 50 tisuća eura ukupnoga troška, a, primjerice, prema Stanićevoj izjavi, projekt *Srpske enciklopedije* funkcionira s 20 milijuna (srpskih) dinara godišnje (*Isto*, str. 197), što je 2013. iznosilo oko 175.000 eura. Inače, ispod Ljušićeve diskusije prenesene u knjigu nije zabilježeno da je itko reagirao, na primjer u novinama (Ljušić, Radoš, *Angažovana istoriografija, 3: Kad ćeš da prestaneš da se svadaš*, Beograd, Centar za srpske studije, Filozofski fakultet, 2016., str. 242–246).

²¹⁸ Očić, *Srpska enciklopedistika*, str. 203–204.

²¹⁹ *Isto*, str. 204.

²²⁰ *Isto*, str. 204.

²²¹ *Isto*, str. 197.

²²² *Isto*.

»to bi bilo sjajno«. Time bi se potaknuo daljnji razvoj enciklopedike, primjerice izrada leksikona pojedinih znanstvenih disciplina. Mnogo se toga treba uradi, ali, »okolnosti su takve da ni za tako važan projekt, kao što je nacionalna enciklopedija, nema adekvatne podrške«. ²²³

Odnosno, od Matice također dolazi »preporuka da se ide ka formiranju zavoda«, a »to bi moglo da država dá institucionalnu podršku da stvari idu dalje«, rekao je Stanić. U nastavku stoji da je pritom najgore što se može dogoditi da »političari skroje nekakav zakon i da ga spuste odozgo među enciklopedičare« (tj. srpske *enciklopediste*). U raspravu »o tome« morali bi biti uključeni svi koji izvode enciklopedičke poslove, »odnosno barem ovi osnovni punktovi, odnosno institucije koje su gradile srpsku enciklopediku i još uvijek je grade«, a ako se to osigura, »mi ćemo dobiti dobar, fleksibilan zakon koji bi omogućio da se poslovi nastave na najbolji mogući način«. ²²⁴

Kad se već spominju enciklopedičari, u jednome od Matičinih glasila stoji da donošenje pravilnik o postupku i načinu vrjednovanja znanstvenoistraživačkih rezultata predviđa »bodovanje rada na leksikografiji«, što će »pridonijeti uspješnijem ostvarivanju projekta« *Srpske enciklopedije*. ²²⁵ Pravilnik je, s druge strane, naišao na oštru reakciju Prčića, koji piše o »nesređenom i samovoljnom vrjednovanju leksikografskog rada«, reproduciranju uvjerenja da se »leksikografija, osim one elitističke i privilegirane, i dalje ne smatra znanošću«, čak kad je riječ o rječnicima koje bi se sastavljali na sveučilištima i fakultetima – što dovodi do poraznih posljedica. ²²⁶ Među ostalim, nameće se pitanje svrhe i isplativosti izrade rječnika na visokoškolskim ustanovama i njegovanja leksikografskoga podmlatka, ali još ima zanesenjaka i idealista, ²²⁷ tvrdi profesor Filozofskoga fakulteta u Novom Sadu.

A sad natrag na tribinu. Na njezinu je kraju voditeljica Očić – od osoba na podiju jedina koja se profesionalno bavi enciklopedikom – rekla kako joj se čini da je napravljena »skica, nacrt za daljnje, iscrpnije rasprave koje bi, nadajmo se, vodile i rješavanju pitanja institucionalizacije enciklopedike«. ²²⁸ No, ni poslije pune četiri godine nije se odmaknulo dalje od te »kroki tribine« (Očić). Prema izvještaju Matice srpske, »svi su se sudionici tribine složili da se unutar političke zajednice mora osigurati podrška za enciklopedijske projekte koji bi bili organizirani u okviru Enciklope-

²²³ Isto, str. 206.

²²⁴ Isto.

²²⁵ Izveštaj o četvorogodišnjem radu Matice srpske od aprila 2008. do aprila 2012. godine, *Rad Matice srpske: Posebno izdanje za skupštinu 2012. godine*, 2012., str. 37.

²²⁶ Prčić, *Ka savremenim srpskim rečnicima*, str. 33–34.

²²⁷ Isto, str. 34.

²²⁸ Očić, *Srpska enciklopedistika*, str. 208.

dijskoga zavoda. Sudionici su također suglasili da su dobra organizacija, timski rad i financijska sredstva važni čimbenici uspješnog sastavljanja enciklopedije.²²⁹

4. 3. Politika

U dijelu programa Demokratske stranke Srbije o znanosti, među ostalim, stoji da je potrebno da država posveti »posebnu pažnju« digitalizaciji znanstvenoga nasljeđa, izradi *Srpske enciklopedije*, *Rečnika SANU* i *Srpskoga biografskog rečnika*, »kao i osnivanju i razvoju Srpskog leksikografskog zavoda«.²³⁰ Nije određeno vrijeme nastanka toga traženja, koje bi moglo biti od 1992., kad je ta partija osnovana, do 2014. godine, no zasigurno je riječ o redigiranoj inačici nastaloj nakon 11. stranačke skupštine u siječnju 2014. godine.²³¹ Točno vrijeme kad se tražio zavod važno je zbog toga što u *Vremenu* iz ožujka 2005. godine stoji da »samo Demokratska stranka, odnosno njezin odbor za kulturu imaju u svom programu strategiju za izradu enciklopedije srpskog naroda i stvaranje leksikografskog zavoda Srbije kao zasebne institucije«.²³²

Čak da je DS-ov odnos prema enciklopedici bio programski razrađeniji, sigurno se DSS od DS-a nije trebao distancirati izbacivanjem takvog cilja iz svojeg programa. DSS je nastao osamostaljivanjem DS-ova krila koje je, bez obzira na neposredni povod rascjepa, generalno ima(lo) naglašeniji i *tvrdi* pristup nacionalnom pitanju. Opravdana je pretpostavka da je DSS-u i drugim *patriotama* nacionalno centrirana i državno podržana enciklopedika u najmanju ruku vrlo bliska. U tom kontekstu vjerojatno nije slučajnost da je Ljušić u vrijeme dok je bio DSS-ov dužnosnik počeo raditi na *Enciklopediji srpskog naroda* i promicati zamisao o državnom Srpskom leksikografskom zavodu. Uostalom, i Stanić, koji nije u dobrim odnosima s Ljušićem, izjavio je da je zakonski akt o enciklopediji donesen, među ostalim, i »velikim zalaganjem kolege Radoša Ljušića i partije koja je tada bila na vlasti, koja je imala dosta jasne predstave o nacionalnoj samosvijesti i o neophodnosti gradnje nacionalnog identiteta«.²³³

²²⁹ Predstavljanje izdavačke delatnosti Matice srpske na 59. Međunarodnom sajmu knjiga (<http://www.maticasrpska.org.rs/представљање-издавачке-делатности-м/>).

²³⁰ Program stranke [:] Nauka, <http://www.dss.rs/program-stranke/#1454965587238-1275b53b-fb07>.

²³¹ Program stranke [:] Uvodna napomena, <http://www.dss.rs/program-stranke/#1454948061401-ecb6553b-6da7>. Potraži li se Program pretraživačem na samim svemrežnim stranicama te partije, pojavljuje se 2. veljače 2016. kao nadnevak (postavljanja).

²³² Ast, Enciklopedija do 2015. godine, str. 27. Potraga za *zavodom* na stranicama Demokratske stranke (<http://www.ds.org.rs>) bila je uzaludna.

²³³ Očić, Srpska enciklopedistika, str. 196.

Ako je DS osnivanje Leksikografskoga zavoda Srbije zapisao u svoje dokumente, na plan da se iz dijela Službenoga glasnika stvori takva ustanova može se gledati kao na ispunjenje partijskoga programa. Direktor Gavrilović nije skrivao vrlo duboku privrženost stranci (u) kojoj je bio dugogodišnji potpredsjednik.²³⁴ Bit će da Gavrilović nije imao dostatnu podršku predsjednika partije i države Tadića te drugih čimbenika (iz) tada vladajuće koalicije okupljene oko DS-a. Dojam da je inicijativa u prvom redu računala na političku volju, u međuvremenu izostala, pojačava činjenica da nije bilo javno prezentiranoga elaborata o stvaranju zavoda. Je li Gavrilović ponudio njegovo predstavljanje u prvom redu Akademiji, Matici i Univerzitetu u Beogradu? Nije se išlo na raspravu nego je javnost svedena na recipijenta informacija. I to iako bi, prema Gavriloviću, inače po obrazovanju sociologu, zavod bio doslovce *res publica* – javna stvar, dobro sviju. Naime, Gavrilović je u srpnju 2008. godine rekao: »Želimo da država pokaže spremnost i izrazi političku volju da ima ustanovu koja bi, kao i zastava, grb i himna, bila jedna vrsta amblema države koji joj daje sadržaj i pokazuje tko smo to mi zapravo. A Leksikografski zavod jest takva ustanova.«²³⁵

Zagovaratelji Srpskoga leksikografskog zavoda i Leksikografskoga zavoda Srbije morali su znati da se je u Matici srpskoj barem od 2006. godine trajala procedura za stvaranje takva zavoda.²³⁶ Uostalom, u kolovozu 2007. godine – dakle, godinu dana prije nego što je u Beogradu Gavrilović pred Tadićem tražio osnivanje enciklopedičke ustanove – izviješteno je kako je u Novom Sadu ministrica znanosti Ana Pešikan podržala inicijativu za »osnivanje Leksikografskog zavoda Matice«.²³⁷ Nakon razgovora s Matičinim rukovodstvom istaknula je da su »leksikografski poslovi od izvanrednoga nacionalnog značenja«, kao i da je »objedinjavanje rada« na jednom mjestu vrlo važno zbog efikasnosti i kvalitete završnoga proizvoda. U izvještaju Tanjuga stoji da »kako bi se sprovedla odluka Upravnog odbora Matice o osnivanju leksikografskog zavoda, potrebno je izmijeniti Zakon o Matici srpskoj, što će, kao praktično pitanje, biti riješeno u redovnoj skupštinskoj proceduri, objasnila je

²³⁴ »Tako je ispalo«, izjavio je Gavrilović odgovarajući na upit novinara *Vremena* otkud on u Službenom glasniku. Kad ga je Tadić pitao bi li prihvatio voditi Službeni glasnik, Gavrilovića je zanimalo znači li to da time prestaju njegovi poslovi u stranci, te je pristao nakon odgovora: »Ne, naprotiv«. »Jer meni je stranka na prvom mjestu. I parlament, i Vlada, i ova kuća [tj. Službeni glasnik] i mnogo drugih stvari rezultat su djelovanja jedne ozbiljne stranke koja ima jasnu politiku, strategiju, viziju svog razvoja, razvoja svoje države, pa i ovoga čime se sad bavim. U ovom poslu osjećam se kao riba u vodi« (Grujičić, Leksikografija u Srbiji, str. 56).

²³⁵ *Isto*, str. 57.

²³⁶ Izveštaj o četvorogodišnjem radu Izdavačkog centra Matice srpske (2008-2011), *Rad Matice srpske: Posebno izdanje za skupštinu 2012. godine*, 2012., str. 271.

²³⁷ Tanjug, Matica srpska bliža osnivanju Leksikografskog zavoda, Radio-televizija Vojvodine, 24. VIII. 2007. (http://www.rtv.rs/sr_ci/zivot/nauka-i-tehnologija/matica-srpska-bliza-osnivanju-leksikografskog-zavoda_28978.html) i Pešikan podržava inicijativu Matice srpske za osnivanje leksikografskog zavoda (<http://www.srbija.gov.rs/vesti/vest.php?id=72684>).

Pešikan«. ²³⁸ To bi značilo da je Vlada bila spremna parlamentu predložiti formiranje zavoda. Međutim, ne samo da državna odluka o Matičinu zavodu nije donesena dok je Pešikan bila ministrica u drugoj vladi Vojislava Koštunice, znači (od svibnja 2007.) do srpnja 2008. godine, nego je još nema! Ali Matica ima podršku s najvišega mjesta.

Na predstavljanju drugoga sveska »nacionalne enciklopedije«, što je bio »najljepši dar građanima Srbije« za Dana državnosti 2014. godine, ²³⁹ predsjednik Republike Tomislav Nikolić izjavio je da Matica srpska objavljuje enciklopedičke i leksikografske naslove nacionalnoga značenja i s oskudnim sredstvima, ali s dobrom organizacijom i entuzijazmom mnogo čini. ²⁴⁰ Enciklopedika je »institucionalno vrlo dobro utemeljena u svih europskih naroda, nažalost ne i u nas«, za što se opravdanje može potražiti u mnogim »turbulencijama i povijesnim kataklizmama« koje su krajem XX. stoljeća »zadesile« srpski narod ili u socijalističkom doba kad je enciklopedika bila koncentrirana u zagrebačkome Leksikografskom zavodu. »Srbija nije imala snage, mogućnosti i hrabrosti da se pozabavi stvaranjem jednog jakog enciklopedističkog Centra koji bi svoje važne društvene poslove obavljao otvorenih očiju«, ali i u takvim je prilikama Matica – koja je »tiho i bez velike društveno-političke podrške« obavljala važne poslove – »obnovila i snažno uzdigla srpsku enciklopedičku kulturu«. ²⁴¹ O Matičinoj »nesumnjivoj osposobljenosti za vodeće mjesto u srpskoj leksikografiji jasno govore dosadašnji rezultati«, kao i petnaestak enciklopedičko-leksikografskih projekata koji se upravo izvode, te od Matice »očekujemo« da »još više proširi i unaprijedi rad u enciklopedici i leksikografiji i da uzdigne srpske standarde u tome području tako da u svemu bude predvodnik i ujedinitelj svih srodnih institucija«, izjavio je Nikolić u sjedištu Matice srpske. ²⁴²

²³⁸ Isto. Na odluku o takvoj podršci (nacionalnoj) ustanovi sa sjedištem u Novom Sadu sigurno su utjecali važniji faktori od činjenice da je psihologinja Pešikan, članica tadašnje stranke G17 plus, rođena u Vojvodini, ali ih je na temelju javno dostupnih informacija teško detektirati.

²³⁹ Nikolić, Tomislav, *Srpska enciklopedija, Letopis Matice srpske*, 493, 6, 2014., str. 851. Dan državnosti – 15. veljače – slavi se u znak sjećanja na početak Prvoga srpskog ustanka (1804. u Orašcu; Šumadija), koji je prerastao u utemeljenje moderne Srbije (Leopold Ranke: *Srpska revolucija*), te proglašenje naprednoga, ali kratkotrajnoga prvog srbijanskog ustava (1835. u Kragujevcu, tadašnjoj prijestolnici). Oba su se događaja zbila na Sretenje (*Υπαπαντή, Hypapante*), blagdan susreta Isusa u Hramu sa Šimunom i Anom koji iznose proroštva (Evanđelje po Luki 2, 22–39), 40 dana nakon Božića. Uzgred, rimokatolici su Prikazanje Gospodnje (Svijećnica) stoljećima slavili kao marijansku svetkovinu (Očišćenje, *Purificatio Beatae Mariae Virginis*).

²⁴⁰ Isto, str. 853.

²⁴¹ Isto, str. 852. Valjda bi *obnova* – koju je u 2008. godine spominjao i tadašnji predsjednik Tadić – pretpostavljala nekadašnju višu razinu, ali, u najmanju ruku, teško je argumentirano govoriti o »srpskoj enciklopedičkoj kulturi«, ne samo u XIX. nego i u XX. stoljeću. Među ostalim, i zato što u Srbiji »ne postoji razvijena rječnička kultura« i potrebno je ispuniti preduvjete kako bi se »moglo otpočeti s razvijanjem naše rječničke kulture« (Prčić, *Ka savremenim srpskim rečnicima*, 34–35 i 49–50).

²⁴² Isto, str. 853.

Znači, prema predsjedniku Nikoliću, Srbija »nije imala snage, mogućnosti i hrabrosti« stvoriti snažno enciklopedičko središte koje bi stvaralo »otvorenih očiju«. Zašto sad ne može zavodski *progledati*? Ako je Matica, prema Nikoliću, »već postala neslužbeni srpski Enciklopedijsko-leksikografski zavod« i ako je ona »mjesto za puni razvoj enciklopedijsko-leksikografske djelatnosti«,²⁴³ kako to da ne dolazi do službenoga pokretanja odgovarajuće ustanove u punom opsegu? Čini se da je odgovor poglavito u političkoj sferi. Osobito zato što sustavna proizvodnja enciklopedičkih djela, a time i ustrojavanje odgovarajućih pogona, nije – kao što je bilo u *zlatno doba* tiskanih enciklopedija na Zapadu – poslovna prilika za privatne poduzetnike. Ili, kako je to rekao sam Nikolić, premda je izrada enciklopedija, leksikona i (uopće) rječnika prije svega odgovornost znanstvenika i drugih stručnjaka, taj rad »neposredno zavisi od države, od njezine političke volje i od njezine materijalne podrške«, a »kako je stanje enciklopedike ujedno i ogledalo jedne zemlje i naroda, naša se država mora potruditi da pomogne institucije koje rade na ovom osjetljivom području«. ²⁴⁴

Za Nikolićeva predsjednikovanja izvršna ili zakonodavna vlast nije razmatrala osnivanje enciklopedičke ustanove, a hoće li u petogodišnjem mandatu predsjednika Aleksandra Vučića, koji je započeo u svibnju 2017. godine, biti obznanjeno »Srbijo, imamo Zavod!«, tek će se vidjeti.²⁴⁵ S obzirom na realnu koncentraciju vlasti, Vučić bi za gotovo sve što smatra potrebnim, dakle i za institucionalizaciju leksikografije – što nije u ustavnoj nadležnosti predsjednika – zacijelo mogao napraviti više nego dvojica njegovih predšasnika. Uostalom, čini se da je Vučićevom intervencijom Matica *pagurana* pa se četvrta knjiga *Srpske enciklopedije*, koju su pisci Nikolićeva govora očekivali najkasnije do veljače 2015.,²⁴⁶ ipak pojavila u jesen 2018., pet godina poslije treće knjige. Naime, Stanić je objavio da je na samom kraju 2017. godine o problemima Matičinih kapitalnih izdanja imao priliku razgovarati i s Vučićem, koji je bio »veoma odlučan u tome da pomogne našu enciklopedijsko-leksikografsku djelatnost«. ²⁴⁷ Predsjedniku države zahvalni predsjednik Matice srpske i Uređivačkoga odbora *Srpske enciklopedije* rekao je da su »koraci koji su potom poduzeti« Maticu oslobodili mnogih briga, pa će se moći završiti izdanja koja su u pripremi te normalizirati rad na *Srpskoj enciklopediji* i nekim drugim kapitalnim projektima. »Država tako napokon u punom kapacitetu staje iza strateški važnih oblika djelatno-

²⁴³ *Isto*, str. 853 i 854.

²⁴⁴ *Isto*, str. 853.

²⁴⁵ Polazi se od pretpostavke da će Vučić taj mandat (od dva moguća) ipak odslužiti do kraja.

²⁴⁶ Zapravo, Nikolić je u veljači 2014. poželio da se sljedeći državni blagdan obilježi predstavljanjem novoga *sveska* te enciklopedije (Nikolić, *Srpska enciklopedija*, str. 854).

²⁴⁷ Stajić, M. [Miroslav], Matica srpska: Izlazi treći tom *Srpske enciklopedije*, *Dnevnik*, 19. I. 2018. (<https://www.dnevnik.rs/kultura/knjiga/matica-srpska-izlazi-treci-tom-srpske-enciklopedije-19-01-2018>).

sti kao što su enciklopedika i leksikografija«, izjavio je Stanić novinaru novosadskoga dnevnog lista.²⁴⁸

S druge strane, nije li Vučić – koji je još kao formalno drugi čovjek Vlade (nakon izbora 2012) bio njezin glavni igrač, da bi premijersku poziciju zauzimao od 2014. do 2017. godine – za razvoj opće leksikografije ipak učinio manje od Koštunice? U vrijeme Koštunice, koji je od 2004. do 2008. godine vodio dvije vlade, doneseni su zakoni o *Srpskoj enciklopediji* i o *Rečniku*, u kojemu se kao nositelj izrade navodi SANU-ov Institut za srpski jezik.²⁴⁹ Prema novinarskom izvještaju iz lipnja 2006. godine, Popov je u vrijeme sukoba s Ljušićem oko *zavodskoga pitanja*, očekivao da će se nesporazumi izgladiti ili će biti prinuđeni da »od premijera Koštunice zatraže da posreduje«, što će(mo) učiniti »samo kao krajnje rješenje, znajući da državnici i bez ovoga imaju dovoljno briga«. ²⁵⁰ U lipnju 2014. godine, nekoliko mjeseca nakon Nikolićevih hvala Matičinoj enciklopedici, moglo se čitati o velikom rezanju državnoga novca za *Srpske enciklopediju* i njezine druge projekte.²⁵¹ Vučić je tada i formalno već bio prvi čovjek Vlade, a protiv smanjenja sredstava za nacionalnu enciklopediju odmah je ustao DSS, uz podsjećanje da je njezina izrada počela u vrijeme premijera Koštunice.²⁵² Krajem te godine, Ljušić je izjavio da »jedini čovjek koji nas je razumio u posljednja dva i pol desetljeća bio je Vojislav Koštunica« te je dometnuo kako je u pregovorima s Koštunicom uspio dobiti njegovu suglasnost za zakon o *Srpskoj enciklopediji*, koji »ne bismo dobili bez njegova razumijevanja«. ²⁵³

U lipnju 2015. godine Gradsko vijeće podržalo je inicijativu Gradske knjižnice »Karlo Bijelicki« o osnivanju »Leksikografskog zavoda Srbije« u kojoj stoji kako bi, budući da se »leksikografska djelatnost prepliće s bibliotečko-informacijskom zna-

²⁴⁸ Isto.

²⁴⁹ Zakon o Rečniku Srpske akademije nauka i umetnosti, *Službeni glasnik Republike Srbije*, 61, 110, 12. XII. 2005., str. 27.

²⁵⁰ Mirković, Enciklopediju ima ko da piše.

²⁵¹ Đorđević, Gasi se Srpska enciklopedija?

²⁵² Beta i Tanjug, Zar je nebitna Srpska enciklopedija, 3. VII. 2014. (https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2014&mm=07&dd=03&nav_category=12&nav_id=871864).

²⁵³ Očić, Srpska enciklopedistika, str. 205. U Ljušićevoj biografiji među ostalim stoji da je bio »pisac nacrtu zakona o Srpskoj enciklopediji, s Vasilijem Krestićem i Čedomirom Popovim« (Upravnik Centra – Centar za srpske studije; <https://serbianstudies.weebly.com/1059108710-8810721074108510801082-106210771085109010881072.html>). Prema Popovljevoj izjavi iz 2005. godine, početkom devedesetih godina XX. stoljeća vlada je izradila nacrt zakona o nacionalnoj enciklopediji, ali premda je postojala dobra volja, zadatak je odgođen »zbog političkih prilika (sankcija, ratova...)«, a u vrijeme kad Popov govori izrađen je prijedlog zakona koji se »nezatno razlikuje« od dokumenta iz 1992. godine (Mirković, Z. T., Srbija dobija enciklopediju, *Večernje novosti*, 4. III. 2005., www.novosti.rs/вести/культура.487.html:167280-Srbija-dobija-enciklopediju). Za ozakonjenje je, dakle, bila i vlada izabrana na temelju toga što je Socijalistička partija Srbije, nakon izbora u prosincu 1990. godine, u Narodnoj skupštini imala više od tri četvrtine mjesta.

nošću i lingvistikom«, takva ustanova, koje bi osnivač bila Republika Srbija, mogla uredno funkcionirati i izvan velikih centara poput Beograda ili Novoga Sada.²⁵⁴ Nije bilo daljnjih informacija o tome prijedlogu pa se može zaključiti kako nije razvijan te da nije stigao do, u završnici, Vučića. Novina je somborske ponude domicila zavodu – institucije o kojoj se pretežno govorilo u ključu nacionalno-državnih potreba – bila u tome što je leksikografiju, zacijelo i enciklopedijsku, stavljala (i) u kontekst informacijske/informacijskih znanosti (*Library and Information Science/s*). To je, pak, zasigurno povezano s činjenicom da u Somboru djeluje Pedagoški fakultet Univerziteta u Novom Sadu na kojem postoji četverogodišnji dodiplomski i jednogodišnji diplomski (*master*) program za knjižničare-informatičare.

Premijer Vučić nije *blagoslovio* sustavnu (društveno)političku podršku Matičinu zavodu, ali nije bio stao ni na stranu Službenoga glasnika. Tome poduzeću osnivanje zavoda više nije cilj. Izdati sabrana djela (književnika) Stanislava Vinavera, digitalizirati *Novine serbske* ili stare povelje i pisma, »održavati srpsku leksikografiju živom, skupi su projekti koje mi sami financiramo na korist ove kulture i naroda«, izjavila je direktorica Jelena Trivan u jednom intervjuu.²⁵⁵ Strategiju toga poduzeća do 2026. godine, u kojoj se ne spominju ni *enciklopedika* ni odgovarajući *zavod*, potpisao je predsjednik Nadzornoga odbora Novak Nedić.²⁵⁶ On je glavni tajnik Vlade od travnja 2014., znači u obje Vučićeve i onoj Ane Brnabić, koja je prvom srbijanskom premijerkom postala u lipnju 2017. godine.

Zavoda ili *enciklopedike* nema u Vladinim dokumentima poput Strategije znanstvenoga i tehnološkoga razvoja Srbije do 2020. godine (ožujak 2016.) i Akcijskoga plana za provođenje Strategije (srpanj 2018.).²⁵⁷ Uostalom, *Zavod* i *enciklopedika* ili *leksikografija* ne pojavljuju se ni u programskoj platformi Srpske napredne stranke iz listopada 2011. godine. U poglavlju posvećenom kulturi, znanosti i obrazovanju, djelatnostima koje su predstavljene kao »zalog za budućnost«, tvrdi se da će se osnovati Fond za očuvanje kulturne baštine Srbije, a eventualno osnivanje središnje enciklopedičke institucije moglo bi se pravdati – ako je to slobodnoj političkoj volji uopće

²⁵⁴ Odsek za poslove sa javnošću, Gradsko veće: Izmena plana aktivnosti Crvenog krsta, 24. VI. 2015. (<http://stari.sombor.rs/news/gradsko-vece-izmena-plana-aktivnosti-crvenog-krsta>; pristupljeno 1. VII. 2015).

²⁵⁵ Karović, Boban, DS je stranka milionera i džipova, *Newsweek Srbija*, 12. X. 2015., str. 27.

²⁵⁶ Dugoročni i srednjoročni plan poslovne strategije i razvoja, str. 15.

²⁵⁷ Strategija naučnog i tehnološkog razvoja Republike Srbije za period od 2016. do 2020. godine – Istraživanja za inovacije, str. 1–21 (i prilog str. 1–13) (<http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2015/08/STRATEGIJA-naucnog-i-tehnoloskog-razvoja-RS-za-period-2016-2020.pdf>) i Akcioni plan za sprovođenje Strategije naučnog i tehnološkog razvoja Republike Srbije za period od 2016. do 2020. godine (*Službeni glasnik Republike Srbije*, 60, 3. VIII. 2018., str. 80–122) (<http://pisglasnik.com/SIGlasnikPortal/reg/viewAct/a6017975-810b-4b3d-ac5c-c9a3dc771bee>).

potrebno – točkom u kojoj se spominje »reorganizacija i reforma« javnih institucija iz oblasti kulture.²⁵⁸

5. Zaključna razmatranja i perspektive

U radu su predstavljeni rezultati istraživanja koje se bavilo izrastanjem srbijanske enciklopedike na srpskom jeziku s naglaskom na organizaciji te djelatnosti u najširem smislu. Predstavljeni su *meke* oblici organizacije, primjerice u izradi *Enciklopedije Novog Sada* (1993–2010), a velika je pozornost posvećena *tvrdj* organizaciji koja je stvorila *Vojnu enciklopediju* (prvo izdanje 1958–69, drugo 1970–76). Enciklopedika pri kraju drugoga desetljeća XXI. stoljeća organizacijski nije postigla stupanj srodan Institutu za srpski jezik, osobito ako se gledaju stručni i znanstveni prinosi. Bez obzira na to hoće li godišnje proizvodnje jedinica rasti, stabilizirati se ili će opadati, za kvalitetu djela koja spadaju u enciklopedički ustrojena (uređena, organizirana) znanja i/ili spoznaje, odnosno sa stajališta kako struke i znanstvene discipline tako i korisnika, sigurno bi bilo korisno osnivanje enciklopedičkoga zavoda.

5. 1. Razvoj

U razvijenijim leksikografijama u XIX. stoljeću rječnici koje su sastavljali pojedinačni autori najvećim dijelom nestaju, odnosno ustupaju mjesto timovima ili inicijativama izdavača, pri čemu je relevantno i pojavljivanje *urednika*.²⁵⁹ Neke se pravilnosti, uključujući i onu da se jezično rječničarstvo pojavljuje prije enciklopedičkoga, u razvoju obiju grana leksikografije u srpskom odnosno srbijanskom slučaju očituju sa zakašnjenjem. Ono je razumljivo osobito s obzirom na tanak obrazovani sloj i masu nepismenih u autarkičnom, predindustrijskom načinu života u Srbiji (u kojoj je, inače, feudalizam ukinut još 1835. godine). Tako se i nakladnici, ako ne u potpunosti kao pokazatelji kvalitete i ugleda,²⁶⁰ a ono kao redoviti ponuditelji leksikografskih djela, u Srbiji pojavljuju u drugoj polovici XX. stoljeća. U srbijanskoj su enciklopedici to u prvom redu nakladnici Vuk Karadžić, koji je *podomaći* niz Larousseovih jedinica, a ni nakon gašenja toga poduzeća nisu prekinute srbijanske veze s cijenenim francuskim izdavačem priručnika, Prosveta, najpoznatija kao izdavač visokotiražne *Male enciklopedije*, te Savremena administracija, jugoslavenski relevantna zbog niza leksi-

²⁵⁸ Bela knjiga »Programom do promena«, str. 121 (https://www.sns.org.rs/sites/default/files/bela-knjiga_0.pdf).

²⁵⁹ Núñez, Luis Pablo, Félix San Vicente (ed.), *Textos fundamentales de la lexicografía italoespañola (1917–2007)* i Félix San Vicente (ur.), *Textos fundamentales de la lexicografía italoespañola (1805–1916)*, Monza 2008. i 2010., *International Journal of Lexicography*, 25, 1, 2012., str. 107.

²⁶⁰ *Isto*.

kona i enciklopedija iz područja društvenih znanosti koje nije izdavao ni Leksikografski zavod u Zagrebu.

Na početku je proizvodnja enciklopedičkih djela stvar *pojedince* te, pojednostavljeno, između solitarnoga, elementarnog enciklopedičkog pogona (Pavle Stamatović, Vladimir Jovanović, Milan Milićević itd.) i tiskare nema posrednika. Trajno je obilježje enciklopedike rad pojedinačnih autora, kako onih, poput psihologa Žarka Trebješanina, koji svoja već pokazana znanja prikazuju prilagođeno enciklopedičkom poretku tako i zaljubljenika u neku temu koji bi o njoj nešto rekli bez obzira na svoje spoznaje te ne nužno s leksikografskim znanjima i vještinama. Ali, o enciklopedičkoj djelatnosti u punom smislu teško se može govoriti ako ne dođe do *višeautorstva*, kako u pisanju tako i *obrađi* napisanih priloga u skladu s leksikografskom metodologijom. Drugim riječima, razvoj enciklopedike nezamisliv je bez drugih dvaju modela izrade djela: pisačkih i obrađivačkih *grupa* (timova) te *kolektiva*, u kojima honorarni ili čak profesionalni specijalisti preuzimaju brigu o pojedinim segmentima pripreme, planiranja i provedbe u pravilu zamašnjih enciklopedičkih djela.

Početakom XX. stoljeća, kad su enciklopedička izdanja u Srbiji još vrlo rijetka, pojavljuju se oblici organizacije tipa *redakcijski odbor* u smislu manje *ad hoc* grupne strukture. Početci *trajnijega*, višegodišnjeg organiziranja *većih grupa* nastaju u četvrtom desetljeću XX. stoljeća. Zasigurno je najbolji primjer planiranoga okupljanja veće grupe, dakle organiziranja kolektiva, bilo stvaranje *Sveznanja*, leksikona objavljenog 1937. godine koji je izrađivalo više od 120 ljudi, a njegov je urednik Petar Petrović namjeravao izdati i veliku enciklopediju. Na vrhu piramide bili su Petrović i nekoliko njegovih pomoćnika, a struke s više podstruka odnosno suradnika imale su jednoga ili dvojicu urednika. Dva sveščića i prvi svezak *Ilustrovane vojne enciklopedije* primjer su na kome se vidi pomak u organizaciji većega enciklopedičkog djela. Brigadir Borivoje Srećković počeo ga je uređivati »uz suradnju« anonimnoga odbora časnika; na drugom sveščiću stoji da je Srećković urednik, ali i da djelu uređuje odbor časnika; a poslije Srećkovićeve smrti, jedini objavljeni svezak te enciklopedije stvarao je Redakcijski odbor od šezdesetak pretežno generala i drugih profesionalnih vojnika (navedenih poimence i sa zaduženjima). Prema nultom arku sveska izdanoga 1939. godine, Redakcijski odbor značio je isto što i uredništvo, stručna redakcija te suradnici (pisci priloga), odnosno nisu označeni ni urednici struka (premda je logično pretpostaviti da su to bili prvospomenuti časnici, oni s najvišim činom).

Vojna je enciklopedika proizvela i prvi enciklopedički zavod u Srbiji. Redakcija Vojne enciklopedije bila je zadužena za stvaranje i izdavanje *Vojne enciklopedije*, koja, zbog kašnjenja u objavljivanju *Srpske enciklopedije* (prva knjiga prvoga sveska 2010, prva knjiga trećega sveska 2018) ostaje najveće enciklopedičko djelo izdano na teritoriju Srbije. U kontekstu širine i dubine zahvata moglo bi se *cum grano salis* prihvatiti svrstavanje *Vojne enciklopedije* među »enciklopedije općeg karaktera«, zajed-

no sa Stanojevićevom (*Narodnom enciklopedijom*), Prosvetinom i onom u izdanju Jugoslavenskoga leksikografskog zavoda.²⁶¹ U pozitivnoj ocjeni te opće strukovne enciklopedije podrazumijevaju se ideološka ograničenja. Pogon *Vojne enciklopedije* nije bio *organizacijska jedinica*, kao što, na primjer, u to vrijeme Prosveta ima redakciju kao organizacijsku jedinicu, nego je Redakcija Vojne enciklopedije i planirana kao samostalna *organizacija*. Ako se Redakcija uspoređuje s Leksikografskim zavodom, koji je paradigma zavoda u punom značenju toga pojma, tek treba provjeriti koliko je u beogradskom slučaju uz praktičku leksikografiju uopće bila zastupljena stručno-znanstvena ekstenzija.

U socijalizmu se većina enciklopedičkih djela koja nisu bila prijevodi odnosila na grupno i kolektivno autorstvo, a u tranzicijskim prilikama dolazi do stanovite *liberalizacije*: sve je više samostalnih djela stručnjaka ili jednostavno zaljubljenika u određena područja koja se izdaju izvan Beograda. Sa slabljenjem ili propašću nekad velikih poduzeća, koja su bila na putu ozbiljnih nositelja razvoja enciklopedike, nova poduzeća ipak ne pokazuju trajnu orijentaciju na kvalitetniju enciklopediku koja bi se većim dijelom stvarala u Srbiji. Koliko je poznato, osim u povremenim primjerima, poput *Velike opšte ilustrovane enciklopedije Larousse (2010–11)*, privatni nakladnici samo objavljuju enciklopedička djela, ali ne sudjeluju i njihovu u sastavljanju – nemaju leksikografske organizacijske jedinice.

Početakom XXI. stoljeća čelna mjesta u izdavanju zahtjevnijih enciklopedičkih djela zauzeli su Zavod za udžbenike i Službeni glasnik, dakle organizacije najuže povezane s državom. Obje osnivaju leksikografske pogone kapacitiranije od onih u socijalističkim poduzećima. Profesionalizacija je izraženija u Službenom glasniku čija je biblioteka »Lexis«, u kojoj se objavljuju i monografije (studije) te bibliografije, najobuhvatnije okupljalište leksikografije. Ta je biblioteka trebala biti jezgra enciklopedičke organizacijske jedinice koja će prerasti u organizaciju.

Sudionici srbijanske enciklopedičke scene u drugoj polovici prvoga i početkom drugoga desetljeća XXI. stoljeća ugrubo se mogu grupirati na one okupljene oko Matice srpske i SANU, odnosno na izradu njihove *Srpske enciklopedije*, koja je krajem 2005. podržana odgovarajućim zakonom, druga je skupina kružok Službenoga glasnika, koji svoju misiju vidi u osnivanju zavoda, a u treću skupinu spadaju privatna poduzeća i pojedinci kojima je enciklopedika usputna izdavačka prilika i koji su bez posebnih ambicija. Godine 2008. Leksikografski odjel Službenoga glasnika najavljuje se kao »temelj budućega Leksikografskog zavoda Srbije«,²⁶² ali pokušaj *juriša* na institucionaliziranje enciklopedičke djelatnosti nije uspio. Otpori iz prvoga

²⁶¹ Terzić, Slavenko, Veliki naučni i kulturni poduhvat, *Letopis Matice srpske*, 476, 3, 2005., str. 491 (www.maticasrpska.org.rs/letopis-matrice-srpske/архива-старијих-бројева/).

²⁶² Urednici su brend Službenoga glasnika, *Danas*, 7. X. 2008., str. 23.

tabora mogu se razumjeti, ostave li se postrance sitniji interesi, u kontekstu bojazni da bi ovaj ili onaj zavod mogao poremetiti izradu nacionalnoga enciklopedičkog veleprojekta. Krug akademika i drugih značajnika usredotočio se na svoje epohalno čedo i suženo je gledao na drugu predmetnu leksikografiju, osim nacionalnoj enciklopediji komplementarna *Srpskoga biografskog rečnika* i na manja izdanja dviju nacionalnih ustanova.

Sudeći prema tribini o enciklopedici upriličenoj krajem 2014. godine, konačno je široko prihvaćeno stajalište da je Srbiji potrebna središnja enciklopedička ustanova. Rečeno je da »nisu valjda Hrvati ljudi što imaju leksikografski zavod« i desetak enciklopedija te da je trebalo slijediti njihov primjer.²⁶³ Srbijanska enciklopedička elita mogla je još prije nekoliko desetljeća slijediti i istočnu susjedu. *Velika bugarska enciklopedija* (*Голяма енциклопедия България*, 2011–12) plod je ekipe Znanstveno-informacijskoga centra Bugarske enciklopedije, jedinice Bugarske akademije znanosti specijalizirane za izradu i izdavanje enciklopedike.²⁶⁴ Načelno je postojala mogućnost da se Institut za srpski jezik ne bavi samo jezičnom leksikografijom nego i enciklopedikom, već samim time što SANU izdaje i enciklopedička djela. Čak da se leksikon ili enciklopedija stvara u nekom drugom SANU-ovu odsjeku, Institut bi, ustrojavanjem specijaliziranoga enciklopedičkog centra u njegovu sklopu, bio leksikografski (redaktorski) pogon, kao što Znanstveno-informacijski centar pomaže u pripremi enciklopedijskih priručnika drugih instituta Bugarske akademije znanosti.²⁶⁵ Uostalom, ako je *Beogradska leksikografska škola*, utemeljena i organizirana oko izrade *Rečnika srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*, »danas već uvelike poznata i priznata«,²⁶⁶ vjerojatno se dio te *priznatosti* mogao pretočiti i na podršku izradi ozbiljnijih predmetnih rječnika u Akademiji, ali i izvan nje. Time su akademici mogli pokazati kako im do enciklopedike nije stalo zbog još jednog kanala njihova izražavanja nego da promiču izrastanje enciklopedike kao struke i znanstvene discipline.

No, ako nije iskorištena mogućnost organiziranja enciklopedičkoga centra u sklopu SANU ili njegova instituta koji s bavi jezikoslovljem i leksikografijom, priliku

²⁶³ Očić, *Srpska enciklopedistika*, str. 203.

²⁶⁴ Naučnoinformacionen centar »Blâgarska enciklopedija« (www.bas.bg/научни-изследвания/специализирани-звена/българска-енциклопедия/). Prema aktualnom predstavljanju, u stalnome sastavu redakcija za prirodno-matematičke i tehničke te humanističke i društvene znanosti radi dvanaestak redaktora (Izračun na temelju: Kontakt, <https://encyclopedia.bulgaria.wordpress.com/контакт/>), a prema podatcima s međunarodnoga skupa enciklopedičkih ustanova održanog početkom 2005. godine, taj je centar u sklopu Akademije, osnovan 1955. godine, imao oko 25 zaposlenika, od kojih dvadesetak leksikografa (Martinović, Vedrana, Enciklopedije oko stola, *Studia lexicographica*, 1, 1, 2007., str. 275–276).

²⁶⁵ Naučnoinformacionen centar »Blâgarska enciklopedija«.

²⁶⁶ Ristić, Stana S., *Srpske leksikografske institucije: Beogradska leksikografska škola*, u: *Savremena srpska leksikografija u teoriji i praksi*, str. 27.

je uvidjela Matica srpska i 1992. godine ustrojila enciklopedički odjel. Sudeći prema Tanjugovu tekstu objavljenom na internetskoj stranici Vlade, u ljeto 2007. godine činilo se da je pitanje mjeseci da se u parlamentarnoj proceduri izmijeni Zakon o Matici srpskoj radi osnivanja njezina leksikografskog zavoda.²⁶⁷ Izjavi da ideju o nužnosti leksikografskoga zavoda, koju je Radoš Ljušić po tko zna koji put ponovio na skupu krajem 2014. godine, svi u Matici gorljivo podržavaju,²⁶⁸ vjerojatno je mjesto među bizarnostima kojima obiluje *zavodsko pitanje*. Pa nije li sedma točka skupštine Matice srpske u travnju 2008. godine bila »odluka o osnivanju Enciklopedijskog zavoda«?²⁶⁹ Kako to da se podržava ideja o Srpskom leksikografskom zavodu, ako Matica zapravo ima zavod koji je, već zbog svojih projekata, *srpski* odnosno *srbijanski*? Kako bi inače Predsjedništvo te udruge »radilo na prepoznavanju Enciklopedijsko-leksikografskog zavoda u osnivanju kao centra enciklopedičke djelatnosti u Republici Srbiji«?²⁷⁰ Zašto se sad zavod podržava ako su visokopozicionirani *matičari* Čedomir Popov i Dragan Stanić bili protiv Srpskoga leksikografskog zavoda (Ljušić) i Leksikografskoga zavoda Srbije (Slobodana Gavrilovića)?

Ako je Zagreb sve do raspada SFRJ bio leksikografski centar, a Srbija »gotovo da i nije imala nikakvu politiku u području leksikografije«, ²⁷¹ tj. enciklopedike, što je s politikom (*policy*) nakon toga? Možda se glavni tijek buduće organizacije srbijanske enciklopedike najbolje iščitava iz izjava Stanića,²⁷² koji je 2009. imenovan je za čelnika »Enciklopedijskog zavoda u osnivanju«. Može se zaključiti da vlast srbijanske države ne zanima enciklopedika i uopće leksikografska djelatnost, čak ni u kontekstu kurentnih identitetskih pitanja. Istina, iz političke su sfere dolazili signali koji se mogu ili moraju tumačiti kao podrška osnivanju državne leksikografske institucije, ali enciklopedike nema u napisanim i nepisanim strategijama razvoja. Područje koje se u slavljeničkim prilikama ističe kao osobito korisno za društveni razvoj (predsjednik Republike Tomislav Nikolić, 2014), nije primjereno regulirano, kao uostalom ni jezična leksikografija.²⁷³

²⁶⁷ Pešikan podržava inicijativu Matice srpske za osnivanje leksikografskog zavoda.

²⁶⁸ Očić, Srpska enciklopedistika, str. 204.

²⁶⁹ Izveštaj o radu Matice srpske u 2008. godini, str. II.

²⁷⁰ Izveštaj o četvorogodišnjem radu Matice srpske (2012–2015), *Rad Matice srpske: Posebno izdanje za skupštinu 2016. godine*, str. 14 (http://www.maticasrpska.org.rs/stariSajt/casopisi/Rad_MS_2016.pdf).

²⁷¹ Ignjić, Dragana, Srpska enciklopedija - u iščekivanju prvog toma, Radio-televizija Srbije, 3. I. 2009. (<http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/124/drustvo/36055/srpska-enciklopedija---u-iscekivanju-prvog-toma.html>).

²⁷² Mirković, Samo troše vreme; Očić, Srpska enciklopedistika, str. 206 itd.

²⁷³ Prčić, *Ka savremenim srpskim rečnicima*, str. 30–36.

5. 2. Samoorganiziranje

Živimo u dobu aktualiziranja *sljedećega interneta* (Vincent Mosco, *Becoming Digital: Toward a Post-Internet Society*, 2017), u kojemu je pojam *novi mediji* već zastario te se najvjerojatnije mijenja, među ostalim, i uobičajeni odnos bibliografije i leksikografije.²⁷⁴ I ako se osnuje leksikografski ili enciklopedijski zavod, kojega bi naglasak bio na, naravno, domaćim projektima, egzistirat će u sasvim drugačijim prilikama od onih u kojima su nastajale i razvijale se istovrsne ili slične institucije u okruženju i uopće u svijetu. One se, nakon što su svladale informatički izazov – koji omogućuje »reorganizaciju znanja«, njegovo »novo jedinstvo« – u kriznom vremenu suočavaju s novim kulturnim obvezama.²⁷⁵ Talijanski i hrvatski zavod, u kojima se smanjuje broj radnika, dijele veliki dio problema, a dio je specifično hrvatski.²⁷⁶ Filozof i enciklopedičar Tullio Gregory u citiranom radu iz 2011. godine navodi svemrežne projekte Treccanijeva zavoda, većina izdanja Leksikografskoga zavoda dostupna je *online*, a izdavači *Srpske enciklopedije* i *Srpskog biografskog rečnika* ni na prijelazu 2018. u 2019. godinu nisu, barem iz promidžbenih razloga, nekoliko reprezentativnih ili uspješnijih članaka postavili na internet.

Prilike su se uvelike izmijenile i s obzirom na stanje u drugoj polovici prvoga i početkom drugoga desetljeća XXI. stoljeća, kad su na zavodu radili ili barem o njemu govorili odgovorni iz Zavoda udžbenike, Službenoga glasnika i Matice srpske. *Kairos* nije iskorišten za sistematizaciju enciklopedike, koja je inače baš u to vrijeme po broju jedinica na vrhuncu koji će se teško ponoviti. U tome zaletu nije došlo do, primjerice, podijele enciklopedičkih domena nego je zakočen najambiciozniji plan (Gavrilovićev). U areni je ostala Matica, ali, s obzirom na poigravanja s njezinom zavodom, kojega se osnivanje otešlo u drugo desetljeće, Srbija je – odgovornošću

²⁷⁴ »S vremenom će enciklopedije i bibliografije u odnosu na svoju virtualnost postajati sve sličnije« (Boras, Damir i Prelog, Nenad, Bibliografski izvori znanja na novim medijima, *Radovi Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža*, 10, 2001., str. 169).

²⁷⁵ Gregory, Tullio, L'Istituto dell'Enciclopedia Italiana, *Nuova informazione bibliografica*, 8, 4, 2011., str. 852–853 (<https://www.rivisteweb.it/doi/10.1448/35997>).

²⁷⁶ Govoreći u jednom intervjuu o Leksikografskom zavodu, Tomislav Šakić spominje »krizu njegova smisla u novom kontekstu, nakon Jugoslavije i u vremenu interneta« te da Zavod prolazi proces redefinicije vlastite slike o sebi. Leksikografija je, barem u onom obliku u kojem se dosad radila, u suvremenom svijetu medija i svemreže »možda stvar prošlosti«, naročito ako postoji imperativ tržišnoga opstanka, smatra taj enciklopedičar, koji tvrdi da se u posljednjih 20 godina Hrvatska nije odlučila treba li joj javni institut koji će izrađivati leksikone i enciklopedije bez očekivanja da se prodaju, pa je »Zavod ostavila da djeluje sam po sebi«, kad već postoji (Bakotin, Jerko, Posljednja enciklopedija starog kova, 2. II. 2011., <https://www.kulturpunkt.hr/content/posljednja-enciklopedija-starog-kova>). Prema izvještajima o radu, Zavod je na kraju 2013. imao 161 zaposlenika, 2015. godine 151, a 2017. godine 142 (<http://www.lzmk.hr/o-nama/javne-informacije/izvjesca-o-radu>). Posljednjega dana 2014. u Treccanijevu je zavodu bilo 105 zaposlenika – 57 manje nego godinu dana prije (Relazione degli Amministratori sulla gestione [Bilancio 2014], str. 8 i 14, http://www.treccani.it/export/sites/default/Portale/sito/istituto/dati_economici/relazioneamministratori2014.pdf).

svojih u prvom redu enciklopedičkih čimbenika – dovedena u situaciju da Redakcija Vojna enciklopedije ostaje njezina najrazrađenija samostalna enciklopedička forma(cija). Očito Stanić i ostatak Uređivačkoga odbora nacionalne enciklopedije smatraju da im je potreban *servis*, ali samo *služba* može značiti razvoj enciklopedike – kojega ne može biti bez rasta broja profesionalnih *leksiko-redaktora*. Oni bi se, za razliku od većine urednika, cijeli radni vijek trebali baviti enciklopedikom.

Ako Tvrtko Prčić, predlagач osnivanja Nacionalnoga centra za leksikografiju, tvrdi da se – unatoč tome što se, primjerice, na odgovarajućim fakultetima u Novom Sadu i Beogradu drže leksikografski kolegiji i što je objavljeno nekoliko zbornika i drugih knjiga – još ne može govoriti o »institucionalno organiziranoj domaćoj leksikografiji«,²⁷⁷ onda se, s obzirom na stupanj razvoja dvaju *krila* opće leksikografije, nameće pitanje postoji li uopće enciklopedika u Srbiji! Nije riječ o količini knjiga koje spadaju u leksikone i druge predmetne rječnike, a kojih je manje nego jezičnih rječnika, nego o tome gdje su stručne kritike enciklopedičkih djela, kako to da su tako rijetki znanstveni članci o enciklopedici,²⁷⁸ u kojem je to časopisu objavljen i jedan temat o enciklopedičkim pitanjima, koliko je obranjenih magisterija i doktorata, na kojim su mjestima zaposleni stručnjaci iz toga dijela informacijskih znanosti itd.

Upozoravajući na to da izostaje primjerena rasprava o osobinama enciklopedijskoga teksta kao tipa znanstvenoga diskursa u kojemu se prepoznaje moć institucije²⁷⁹ te kritička rasprava o tome jesu li komponente toga diskursnog tipa implicitno ili eksplicitno diskriminacijske spram žena, Uglješa Belić piše da su tekstovi o nastajanju i osobinama enciklopedijskih djela »najčešće apologetskog karaktera«, slave redakciju, autore, državu i njezine dužnosnike, srpski narod, a ne bave se sadržajem objavljenoga s ciljem da budući tekstovi budu bolji.²⁸⁰ Taj povjesničar s leksikografskim iskustvom bavio se općim enciklopedijama međunacionalnoga, nacionalnoga i regionalnoga karaktera, ali njegova se ocjena može primijeniti uopće na odnos prema enciklopedici kao struci i znanstvenoj disciplini. Inače, kako o dosadašnjim prinosima enciklopedičke metaleksikografije tako i o njezinoj prepoznatosti govori i to

²⁷⁷ Prčić, *Ka savremenim srpskim rečnicima*, str. 17–18.

²⁷⁸ Među radovima srpskih autora o srpskoj ili srbijanskoj enciklopedici objavljenih u periodici (uključujući godišnjake), veličinom se izdvaja članak izašao u Zagrebu koji je i literaturom najpotkrepljeniji (s 90-ak bilježaka): Očić, Dejana, Enciklopedijska misao i delatnost Stanoja Stanojevića, *Ljetopis Srpskog kulturnog društva Prosvjeta*, 19, 2014., str. 267–296. Očić je također 2014., u godini kad je na Beogradskom sajmu knjiga vodila tribinu o enciklopedici, objavila i ovdje već citirani članak o enciklopedici kao nacionalnom interesu, na gotovo 25 časopisnih stranica.

²⁷⁹ U tom bi kontekstu bilo zanimljivo, među ostalim, proanalizirati diskurs *Vojne enciklopedije* i samu odluku o izdavanju tako skupoga projekta u siromašnoj zemlji.

²⁸⁰ Belić, Uglješa, *Rodna dimenzija enciklopedijskog teksta: Ideologizacija i intertekstualnost*, Novi Sad, Fondacija akademika Bogumila Hrabaka za publikovanje doktorskih disertacija i Vojvodanska akademija nauka i umetnosti, 2018., str. 8.

što se, kad se u Virtuelnoj biblioteci Srbije potraži *enciklopedistika*, ne pojavljuje ni deset naslova, među kojima je Beličev rad jedina knjiga.²⁸¹

»Srpska kultura vapi za *institucionaliziranim* centrom enciklopedike«, stoji pri kraju rada Dejana Očić objavljenom 2014. godine.²⁸² No, koliko su izgledi da se, s obzirom na teško prihvatljive, pa i – uz sve (pre)poznavanje staleških i osobnih interesa te odnosa snaga – teško shvatljive postupke oko središnje enciklopedičke institucije, u dogledno vrijeme traganje za zavodom sretno okonča? Nije riječ o pukom preimenovanju Leksikografskoga odjela Matice srpske u odgovarajući zavod, nego o postizanju kritične mase kadrova i djelatnosti. Zasad je u Leksikografskom odjelu Leksikografskoga zavoda – koji, naravno, ima mnogo dužu tradiciju i sustavnu podršku – samo doktora i magistara dvostruko više nego svih radnika novosadskoga pandana. Moguće je da se Matičin zavod iznebuha organizira, ali čini se da enciklopedičarima, poglavito profesionalcima, preostaje (pro)raditi na svojoj struci u stanovitom smislu izvan uobičajene institucionalnosti. To bi značilo i propitivanje mogućnosti da, primjerice, sami organiziraju stručnu konferenciju, a za koju će se valja pronaći neki *kišobran*, primjerice fakultetski.

Očić piše kako je nužno da se urađeno »pregleda, uvidi i sagleda«, što znači i popisati mjesta gdje se čuva, ako se uopće čuva, enciklopedijska građa. Primjerice, građa *Male enciklopedije* uništena je nakon privatizacije Prosvete, postoje samo ske-nirane strane tiskanoga izdanja, ne zna se što je bilo građom enciklopedija Savremene administracije, a svoju enciklopedijsku građu najorganiziranije čuva Leksikografski odjel Matice srpske.²⁸³ I to bi omogućilo i da se utvrde daljnji koraci za proces izrade, standardi i pravila te da se budući enciklopedijski rad olakša i učini

²⁸¹ Broj radova na enciklopedičke teme ipak je veći. Primjerice, koristan je jedan od govora na predstavljanju prvoga sveska *Srpske enciklopedije*, koji je katalogiziran u također tanko predmetno određenje »Srbija – Enciklopedije, nacionalne«. Đorđe Zloković, potpredsjednik Uređivačkoga odbora *Srpske enciklopedije* i urednika njezine redakcije za građevinarstvo i geodeziju, u kraćem prilogu informira i o metodologiji izrade toga djela te upozorava na to da redakcije za povijest, arheologiju i povijest umjetnosti za autore natuknica mogu birati stručnjake koji su se školovali za povjesničare u svojim područjima i, radeći u institucijama, publicirali rezultate istraživanja, a nema fakultetske nastave za povjesničare prirodnih i tehničkih znanosti, nego pojedinci samoinicijativno izučavaju ta područja i djela značajnih znanstvenika (Zloković, Đorđe, *Srpska enciklopedija i egzaktne nauke, Letopis Matice srpske*, 489, 3, 2012., str. 403, http://www.maticasrpska.org.rs/letopis/letopis_489_3.pdf). Uzgred, za akademika Zlokovića ispravno piše da je rođen 1927., ali Virtualna biblioteka još ne obavještava da je umro u veljači 2017. godine.

²⁸² Očić, *Enciklopedistika*, str. 313.

²⁸³ *Isto*, str. 311. Rukopisni odjel, pak, 2013. i 2014. godine dobio je iz osobne ostavštine Čedomira Popova građu o dva enciklopedička projekta koje je vodio taj akademik, ali i o »Leksikografskom zavodu Matice srpske« (Izveštaj o četvorogodišnjem radu Matice srpske /2012–2015/, str. 145–146). Inače, u odgovarajućem zakonu stoji i to da se svi rukopisi, podatci i ostala građa i dokumenti u vezi sa *Srpskom enciklopedijom* čuvaju kao poseban fond kod nositelja njezine izrade (Zakon o srpskoj enciklopediji, str. 27), dakle u SANU i u Matici.

efikasnijim,²⁸⁴ stoji u članku koji završava poglavljem *Očekivanja od srpske enciklopedistike i njeni mogući zadaci*.

Među ostalim, potrebno je (re)valorizirati i manje poznate organizacijske jedinice, primjerice onu koji je napravila *Popularnu enciklopediju* (1976). Taj bi se BIGZ-ov jednosveščanik mogao dijakronijski i sinkronijski usporediti s istovrsnim djelima u Srbiji i regiji. Trebalo bi vidjeti koja područja nisu enciklopedički *pokrivena* ili su potrebna nova izdanja. Što nedostaje, na koje teme, kojega opsega i tipa, koje namjene, moguće je (u)vidjeti ako se, među ostalim, napravi kritički anotirana bibliografija te ako se komunicira s akademskom zajednicom, ali i s *amaterskim*, samoorganiziranim enciklopedičarima. To su oni koji i kad nemaju nikakve veze s leksikografskim odjelima, možda, s obzirom na uloženo, daju više od državno pokrivenih projekata. A *enciklopedička kultura*, osobito u današnjici, ne postiže se samo s nacionalnom enciklopedijom i s još nekoliko kapitalnih izdanja. S vremenom će još neki enciklopedičari doktorirati te će se valjda moći predavati i neki enciklopedički kolegij koji, unatoč ekspanziji visokoškolskih programa, nije uveden u desetljećima kad su se o enciklopedici brinuli u pravilu dobro organizirani akademici i *matičari*, redom sveučilišni profesori.

²⁸⁴ Očić, Enciklopedistika, str. 311.

ENCYCLOPEDIISM IN SERBIA: IN SEARCH OF AN INSTITUTE

Mirko Mlakar

University of Zagreb, Faculty of Philosophy and Religious Studies
m.mlakar@ffrz.hr

ABSTRACT: In this study, the development of the main current of encyclopedism in Serbia, the one in the Serbian language, is presented through publishing companies and other organisations that deal with producing encyclopedias, such as the cultural institution *Matica srpska* (*Matrix Serbica*). Encyclopedic work in Republic of Serbia is only partially accompanied by institutionalization, even though the idea of founding an encyclopedic institute modelled after the Institute of Lexicography in Zagreb (Republic of Croatia), such as the one initiated by the *Službeni glasnik* (Official Gazette) public enterprise, has been present since the start of the 21st century. The article deals with the views and procedures of individual companies and institutions as well as professional and political factors related to the central encyclopedic institution. Not only does the author present elements for the evaluation of the work of some institutions and some of the significant encyclopedic works, especially the *Vojna enciklopedija* (*Military Encyclopedia*; first edition 1958–1969, second edition 1970–1976), but also touches on some of the general questions of metalexigraphy and bibliography. Due to the type of activities and editions of organizations written about in this work, the author also examines the field of Serbian language lexicography.

Keywords: *encyclopedism; Serbia; encyclopedic institute; organisation; Serbian lexicography; publishing; Military Encyclopedia; Matica srpska; Službeni glasnik; metalexigraphy; bibliography; Serbian language*